

III. BRALNE KULTURE IN KNJIŽNIČARSTVO

(Silva Novljan)

3.1. UVOD

Med pregledovanjem vsebine in namembnosti knjig slovenskih splošnih knjižnic v vzajemnem katalogu, ki so izšle v letu 2000, smo si zastavili vprašanje, kakšna bi morala pravzaprav biti knjižna zbirka splošnih knjižnic. Potrebovali smo primerjalne podatke. Knjižna zbirka je temelj delovanja vsake knjižnice in po Lancasteru¹ najpopolnejši element vrednotenja knjižnice, vendar ne sam po sebi, ampak v povezavi z uporabo. Odločili smo se, da bomo pri knjižničarstvu poiskali odgovor na to, in sicer v namenu splošne knjižnice in v njenih razvojnih ciljih, ter pri uporabnikih, kako so ti uporabljali dane možnosti knjižnic. S temi podatki smo skušali dopolniti podobo enoletnega prirasta knjižnega gradiva za odgovor na vprašanje, ali je zadovoljiv vzorec za doseganje ciljev knjižnic na področju razvijanja bralne kulture.

Menimo namreč, da knjižnice ne strežejo le obstoječim obrazcem bralne kulture, ampak aktivno posegajo v njeno razvijanje. Prav zaradi njihove aktivne moči pa ni vseeno, kakšne knjižne zbirke imajo in komu so dostopne. Analizirali smo dostopnost knjižnic in njihovih knjižnih zbirk, vsebino oziroma namen knjižnih zbirk z vidika zadovoljevanja izobraževalnih, informacijskih in sprostitvenih potreb prebivalcev.

Odgovore na vprašanja smo iskali predvsem v analizi obstoječih dokumentov leta 2000, ki usmerjajo delo knjižnic. Tega leta je nastalo kar nekaj pomembnih predlogov za posodobitev knjižnic: predlog novega zakona o knjižničarstvu², ki opredeljuje namen splošnih knjižnic in njegovo uresničitev znotraj knjižničnega informacijskega sistema države; predloga posodobljenih mednarodnih³ in nacionalnih⁴ standardov za splošne knjižnice, ki priporočata gospodarno in strokovno opravičljivo organizacijo in delovanje splošnih knjižnic, izhajajoč iz usmeritev posodobljenega manifesta o splošnih knjižnicah⁵ iz leta 1994, ki zavezuje nacionalne sisteme, da s splošno knjižnico uresničujejo človekovo pravico po neovirani dostopnosti informacij in knjižničnega gradiva. Podatke smo črpali iz poročil o splošnih

¹ Lancaster, F. W.: If you want to evaluate your library. - London: The Library Association, 1988, str. 17.

² Zakon o knjižničarstvu. - Uradni list RS, 2001, št 87 in Uradni list RS, 2002, št. 96.

³ Splošne knjižnice: IFLA/UNESCO standardi za splošne knjižnice. - Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2002.

⁴ Standardi za splošne knjižnice. - Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2001. Predlog.

⁵ Manifest o splošnih knjižnicah. 1994. - Knjižničarske novice 5(1995)3. Priloga.

knjižnicah, ki jih izda vsako leto *Državna matična služba za knjižničarstvo pri Narodni in univerzitetni knjižnici*, in sicer predvsem za leto 2000⁶ in za leto 2001⁷. V tem letu so bili navedeni predlogi dokumentov sprejeti ali pa so se začeli uporabljati kot izhodišče za načrtovanje, denimo, predlog nacionalnih standardov za splošne knjižnice. Iz navodil za izpolnjevanje vprašalnika v teh poročilih smo prevzemali tudi opredelitve posameznih pojmov, kot so izposojevališče, član, uporabnik, izposoja na dom, ki smo jih potrebovali za prikaz dostopnosti knjižne zbirke in njene uporabe.

Za tak način seznanjanja o knjižnicah smo se odločili, ker so splošne knjižnice javni zavodi, zato naj bi o njihovem namenu, organiziranosti, delu in programih kar največ vedel tudi državljan kot soustvarjalec in financer njihove dejavnosti. Pričakovali smo, da bomo iz teh dokumentov dobili odgovore na naša vprašanja, kakšna bi morala biti knjižna zbirka in njena dostopnost, da bi bila državljanom zagotovljena učinkovita in uspešna neovirana izbira knjig za njihove potrebe, pa tudi za razvijanje bralne kulture, ki naj bi jo spodbujale splošne knjižnice, saj poleg organizacije in vzdrževanja zbirke knjig knjižnice »organizirajo posebne oblike dejavnosti za otroke, mladino in odrasle, ki so namenjene spodbujanju bralne kulture«⁸.

Nikoli ni prevečkrat povedano, da se knjižnice kot javni zavodi pojavljajo med tistimi službami, ki morajo delovati za korist posameznika in skupnosti. Razvijajo različne storitve za zagotavljanje proste izbire knjižničnega gradiva in informacij in delujejo javno. Sodijo med tiste javne službe, ki jih država (tudi v skladu s priporočili UNESCO in IFLA) ustanavlja za razširjanje informacij, za varovanje pravic in svoboščin javnosti in ustvarjalcev kulturnih dobrin oziroma informacij. Z dostopnostjo knjig v mreži knjižnic omogoča država uresničevanje pravice do svobode mišljenja in izražanja mnenj ter stališč⁹. Država omogoča pravico do svobode iskanja, sprejemanja in širjenja informacij in idej¹⁰ tudi zato, da lahko državljani preko različnih kanalov in možnosti uveljavljajo svoj politični vpliv in sodelujejo pri opravljanju javnih zadev. Pomembno se je zavedati, da knjižnica svoje poslanstvo uresničuje tudi tako, da omogoča dostop do informacij javnega značaja; da dopušča sodelovanje pri upravljanju sebe, enako kakor omogoča sodelovanje pri upravljanju drugih javnih organov, ker nudi informacije o sebi in drugih. S takim načinom dela knjižnica uresničuje javnost svojega delovanja in si zagotavlja boljše možnosti tudi za oblikovanje knjižnične zbirke in storitev glede na potrebe svojega okolja.

Pogledali smo, kako so opredeljene temeljne človekove potrebe v knjižničarskih dokumentih, katerim potrebam knjižnice dajejo prednost in pozorni smo bili na odziv knjižnic na potrebe okolja. Okolja se

⁶ Novljan, S.: Splošnoizobraževalne knjižnice. Poročilo za leto 2000. - Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2001.

⁷ Novljan, S.: Splošne knjižnice. Poročilo za leto 2001. - Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2002.

⁸ Zakon o knjižničarstvu, 2001, 16. člen.

⁹ Deklaracija o človekovih pravicah. - Pariz: Generalna skupščina OZN, 10. december 1948. 19. člen.

¹⁰ Ibid., 21. člen.

po opredeljevanju prioritet na področju zadovoljevanja konkretnih potreb razlikujejo; določajo jih glede na stopnje zadovoljitve osnovnih potreb, razlaga Jambrek¹¹, saj stopnjo realizacije pravic določa standard razvoja. Podobno se dogaja na področju knjižničarstva. Po priporočilih mednarodne skupnosti oziroma njenih predstavniških teles se knjižnice uvrščajo med posredno dobrino, ki omogoča, da se posameznikova potreba, izražena v interesu in zahtevi, tudi uresniči. Zato je ta skupnost oblikovala standarde (za splošne knjižnice glej Splošne, 2002) in manifeste (za splošne glej Manifest, 1995) in opredelila osnovno količino te dobrine in kje se nahaja, z zakonom pa predlaga njeno udejanjanje. Standardi so cilji, manifest splošno vodilo za etični kodeks dostopnosti javnih dobrin, zakon pa je formalni okvir za dostopnost te dobrine, ki naj zagotavlja varnost in rast zadovoljevanja potreb.

Podatke za našo raziskavo smo jemali iz sistema COBISS. Predmet naše raziskave je bila zbirka knjig v knjižnicah oziroma v izposojevališčih, prirast knjig v slovenskem jeziku z letnico izida 2000, njihova dostopnost in uporaba v letu 2001. Čeprav se zavedamo, da je knjiga le del knjižnične zbirke, da imajo in morajo knjižnice imeti poleg knjig še druge oblike sporočil, nas zanima knjiga, ki še zmeraj zavzema največ prostora v knjižnicah in je še vedno najpogostejša enota izposoje na dom. Ločniškar-Fidler¹² je analizirala poročila o splošnih knjižnicah za obdobje med letoma 1990 in 2001 ter ugotovila, da je delež knjig iz knjižničnih zbirk slovenskih splošnih knjižnic nihal med 90,3% in 93,5%, delež časnikov in časopisov med 2,6% in 3,7%, delež neknjižnega gradiva pa med 3,7% do 7,9%. Pregled njenih podatkov o prirastu knjižničnega gradiva kaže, da se prirast knjig v skupnem številu enot z leti zmanjšuje od 88,9% na 83,7%, zvišuje se prirast časnikov in časopisov (porast 3,6%) in prirast neknjižnega gradiva (porast 1,8%). Ugotovila je tudi, da izposoja knjig na dom enakomerno raste, kljub ponudbi novih oblik sporočil, med katerimi se je najhitreje povečeval delež videokaset, plošč, kaset, CD, leta 1993 pa so se pojavili še elektronski viri, ki leta 2001 zastopajo 3,4% zbirke neknjižnega gradiva.

S stališča bralne kulture smo morali analizirati:

- poslanstvo splošnih knjižnic: omogočanje dostopnosti knjižne zbirke in možnosti njene samostojne uporabe,
- cilje splošne knjižnice: razvijanje bralne kulture za zadovoljevanje informacijskih, izobraževalnih in sprostitvenih potreb prebivalcev,
- raven uresničevanja ciljev: doseganje standardnih priporočil.

¹¹ Jambrek, P.: Mednarodna ureditev človekovih pravic. V: Varstvo človekovih pravic. - Ljubljana: Mladinska knjiga 1988, str. 34-78.

¹² Ločniškar-Fidler, M.: Nekonjižno gradivo v slovenskih splošnih knjižnicah in Državna matična služba. Seminarska naloga. - Ljubljana, Filozofska fakulteta, Individualni študijski program za podiplomski študij, april 2003.

3.1.1. Splošna knjižnica in bralna kultura

Splošna knjižnica je neločljivo povezana z bralno kulturo. (I)zbira sporočila z namenom, da bodo uporabljena. Zato se sprašuje, kdo je njihov potencialni uporabnik, na kakšen način jih bo lahko uporabil, zakaj jih lahko uporabi, ali jih razume, ali jih samostojno izbira ter uporablja. Prav z omogočanjem uporabe besednih zapisov ohranja knjižničarstvo skozi zgodovino status pomembnega elementa razvoja družbe, elementa, ki sooblikuje civilizacijo in jo ohranja. Splošna izobraževalna in kulturna komponenta se poudarjeno krepi z informacijsko in komunikacijsko vlogo knjižnice. Današnjega posameznika povezuje s preteklostjo za prihodnost, ko zagotavlja prenos in širjenje kulture, dostopnost znanja in domišljije. Knjižnice so v tem sistemu elementarne enote za prenos in ustvarjanje, vzdrževanje in vrednotenje obrazcev kulture. Svojo dejavnost imajo zasnovano na teoretičnem delu, strokovni literaturi, tehnikah in metodah dela, s katerimi za različne kategorije uporabnikov ustrezno organizirajo službe in storitve, procese za oblikovanje zbirk, njihovo obdelavo, hrambo, zaščito, predstavljane in posredovanje ter uporabo.

V družbi se vloga knjižnic zmeraj potrjuje z njihovimi nalogami. Tradicionalno ohranjajo vlogo posredovalk knjižničnega gradiva in informacij, pri čemer pa se naloge spreminjajo glede na potrebe skupin uporabnikov, ki jim knjižnice strežejo, glede na vrste in količino knjižničnega gradiva in glede na dostopnost knjižničnega gradiva. Ob vsaki večji spremembi v svetu informacij in komunikacij se je na različnih področjih omenjala in ocenjevala tudi njihova vloga. Tako je McLuhan za obdobje iznajdbe tiska zapisal, da je "tisk razbil monopol knjižnice"¹³. S tiskom je postala knjiga dosegljiva, nič več ni bila priklenjena na knjižnico, kjer se je hranila za posvečene obiskovalce, ampak je šla v korak s posameznikom v prostor in čas. Postala je novo vizualno učilo, glavno sredstvo učenja.

Knjiga je postala učbenik za vse beroče. Teh pa je bilo zmeraj več, pa tudi zmeraj več tistih, ki so množili količino in vrste knjig, rasla je tudi potreba po njihovem sistematičnem in preglednem zbiranju. Knjižnica je tako sama postala medij, katerega je moral znati posameznik uporabiti, če je želel samostojno izbirati in izbrati svojim potrebam ustrezno gradivo. Samostojnost ni vezana le na primarno potrebo posameznika po svobodnem odločanju, temveč tudi na dejanske potrebe, saj je knjižnično osebje preobremenjeno, da bi se primerno posvetilo vsakemu obiskovalcu knjižnice in še potencialnemu. Tako se knjižničnim nalogam pridružijo naloge izobraževanja uporabnikov.

Računalniška in komunikacijska tehnologija sta razbili monopol knjižnic, je trditev, ki jo danes mnogi povezujejo z današnjo organizirano dostopnostjo gradiva in informacij, nekateri futurologi pa knjižnici napovedujejo celo zaton. V poenostavljeni projekciji popolne demokratizacije znanja v prihodnosti, ko naj bi vsakdo na dom ali na delovno mesto dobil informacijo v najbolj ustrezni obliki, celo v tridimenzionalni, knjižnice naj ne bi bile več potrebne. Katz navaja Newmanov učinek tehnologije¹⁴,

¹³ McLuhan, M.: Gutenbergova galaksija. - Beograd: Nolit, 1973, str. 236.

¹⁴ Katz, J.: Najčistejša oblika komuniciranja po dimnih signalih. – Razgledi, 30. april 1993, str. 30.

"da tehnologija podpira vsesplošno distribucijo informacij, namesto da bi bile te v domeni velikih institucij, ki bi jih delile po svoje. Model mnogi-mnogim bo uničil model nekateri-mnogim."

Tudi če bi verjeli v vsemogočnost tehnologije, moramo že ob njenem današnjem vključevanju v oblikovanje in distribucijo informacij podvomiti, da se knjižnice umikajo pri organiziranem posredovanju oziroma dostopnosti gradiva in informacij. Mazzini že leta 1994¹⁵ na primeru Interneta opozarja, kakor mnogi drugi, da demokratična dostopnost informacij, ki naj bi jo predstavljal Internet, ko "vsak lahko počne, kar hoče in vsak lahko daje v javnost tisto, kar mu pade na pamet", v globalni komunikaciji ni res izvedljiva. V njej lahko najde posameznik vse, če želi brskati, če mu ni mar časa, če želi biti presenečen. "Internet torej ni knjižnica, marveč smetišče"¹⁶ To ni urejena zbirka informacij, pa tudi če je, je zaradi velikosti neobvladljiva. Tako uporabnik tvega, da želene informacije ne bo dobil ali da med dosegljivimi ne bo znal izbrati prave. A dosegljivost gradiva je le ena izmed stopenj v informacijskem procesu, ki je nezadostna, če uporabnik gradiva ne zna izbrati ali prav uporabiti. Večji je obseg medijev, informacij, bolj se večja potreba po njihovem organiziranju in po učenju njihovega izbora in uporabe.

Izhodišče za ohranjanje vloge knjižnice v procesu razvijanja bralne kulture in celo za krepitev te vloge v sodobnem času, lahko iščemo tudi v rezultatih raziskav bralne pismenosti, temeljnega elementa bralne kulture. Elley, Gradišar in Lapajne zapišejo: »Dosegljivost primernih knjig je ključni dejavnik bralne pismenosti. Učenci iz držav z višjimi rezultati imajo praviloma na voljo več knjig doma, v knjižnicah, knjigarnah in seveda tudi v šoli.«¹⁷ Bralni rezultati so slovenske tretješolce uvrstili na 21 mesto med 28 državami in pod mednarodno povprečje.

Po desetih letih ponovljena raziskava kaže, da dosežki naših tretješolcev »nikakor niso briljantni, vendar pa kažejo na opazen napredek v branju literarnih besedil, razumevanja besedil v učbenikih in delovnih zvezkih, predvsem pa so slovenski učenci napredovali v razumevanju grafičnih prikazov. Raziskava kaže, da so naši učenci v bralni pismenosti boljši zato, ker pogosteje berejo za zabavo, si večkrat izposodijo knjige iz knjižnic in pogosteje berejo iz učbenikov in delovnih zvezkov«. Dosegli so med 35 državami 25 mesto in se povzpeli nad mednarodno povprečje. Za raziskovalce šolskega polja pa so zanimivi tudi rezultati posameznikov, ki imajo najvišje ocene pri materinščini, na bralnih testih pa so dosegli nižje rezultate od svojih slabše ocenjenih sošolcev.¹⁸

Možina, Knaflič in Kodelja poročajo, da je mednarodna raziskava o pismenosti odraslih, v katero je bila med 20 državami vključena tudi Slovenija, pokazala, da je pismenost odraslih v Sloveniji daleč od zadovoljive. Pri preverjanju zmožnosti razumevanja in uporabe informacij na področju besedilne, dokumentacijske in računske pismenosti večina (od 65 do 70%) naših odraslih prebivalcev Slovenije

¹⁵ Mazzini, M.: Internet za skeptike. - Mladina 1994, št. 43, str. 48.

¹⁶ Ibid., str. 49.

¹⁷ Elley, W. B. & A. Gradišar & Z. Lapajne: Kako berejo učenci po svetu in pri nas?. - Nova Gorica: Educa, 1995, str. 10.

¹⁸ Čakš, A.: Razumejo grafe, zgodbe malo manj. - Delo, 28. april 2003, str. 7.

(od 16 do 65 let) ne doseže 3 ravni od 5, pri čemer peta zadostuje za aktivno in uspešno vključevanje posameznika v družbo¹⁹.

Pomembni dejavniki za uspeh devetletnikov na testih bralne pismenosti so tile:

- Razredna knjižnica in splošna knjižnica v domačem kraju predstavljata učinkovito dopolnilo šolski knjižnici; učenci šol z dostopom vseh virov bralnega gradiva dosegajo boljše povprečne bralne dosežke.
- Knjižničar v šolski knjižnici s profesionalnim znanjem knjižničarske stroke prispeva k boljšim povprečnim bralnim dosežkom.
- Knjižničarjev prispevek k boljšemu bralnemu uspehu učencev izstopa tudi v šolah brez razredne knjižnice.

Na ravni posameznega učenca pa obstajajo razlike:

- v pogostosti izposoje knjig iz knjižnice,
- v pogostosti izposoje knjig iz knjižnic in knjižničarsko izobrazbo zaposlenega delavca v šolski knjižnici.

Podrobnejši pregled posameznih dejavnikov šolske knjižnice kaže, da ti dejavniki nimajo izrazitega vpliva, če jih ne podpirajo drugi dejavniki; njihova prizadevanja lahko celo zavirajo in s tem zmanjšujejo učinke.²⁰

Pismenost je področje, ki ga morajo knjižnice spremljati, ker jih poleg fizične dostopnosti knjig zanima tudi intelektualna, saj lahko le ob obeh pogojih uspešno uresničujejo dostopnost informacij in knjižničnega gradiva. V knjižnici človek zlahka spozna, da ne beremo vseh vrst tiskanega gradiva na enak način; da potrebe ne moremo vselej potešiti, ker besedilu preprosto nismo kos in smo zato odvisni od knjižničarjeve pomoči pri izbiri gradiva. Mednarodni standardi namenjajo spodbujanju branja in pismenosti posebno težo²¹ in opozarjajo knjižnice na koristno rabo tehnologije pri dostopnosti bralnih virov in na sodelovanje z drugimi akterji dostopnosti gradiva in razvijanju pismenosti.

Pismenost danes opredeljujejo kot sposobnost rabe obstoječih oblik sporazumevanja. Pismeni smo, kolikor smo sposobni razumeti in uporabiti sporočila, zapisana z različnimi simboli, za naše javno in zasebno delovanje, v okviru teh sposobnosti pa ima branje še zmeraj prvo mesto. Branje je tudi temeljna sposobnost informacijske pismenosti, ki je na splošno opredeljujemo kot sposobnost opredelitve informacijske potrebe, sposobnost pridobivanja, vrednotenja in uporabe informacij iz raznih virov²². Fizična dosegljivost informacije je le ena izmed stopenj v informacijskem procesu, ki

¹⁹ Možina, E. & L. Knaflič & L. Kodelja: Pismenost odraslih v Sloveniji. – Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije, 2001.

²⁰ Novljan, S.: Sodobne dejavnosti šolske knjižnice s posebnim ozirom na njene bibliopedagoške naloge pri izvajanju izobraževalnega programa učenja branja v osnovni šoli. - Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1996.

²¹ Splošne knjižnice: IFLA/UNESCO standardi za splošne knjižnice, 2002, str. 27-28.

²² Pojem, ki ga značilno opredeljuje računalniška tehnologija, se je pojavil pri nas v devetdesetih letih. Podobne opredelitve, bolj ali manj razčlenjene, najdemo pri različnih avtorjih, npr.:

ni zadostna, če uporabnik ne zna izbrati in je ne zna uporabiti. Tako bralno kulturo opredeljujemo tudi kot sposobnost izbora pravega gradiva in informacije za določeno potrebo. Večji je obseg medijev in informacij, bolj se večja potreba po njihovem organiziranju. Kako pomemben je knjižničar pri izbiri informacij, kažejo tudi rezultati, ki jih je avtorica dobila pri ugotavljanju povezanosti knjižničarskega znanja z bralnimi uspehi tretješolcev: knjižničarjev vpliv se je večal z rastjo števila knjig v knjižnici. Njegovo znanje o organizaciji knjižnične zbirke in dostopnosti knjig v nji je bilo učinkovita opora pri izbiri pravih virov za bralne potrebe otrok.²³ Zato imajo ustanove, ki se ukvarjajo s proizvodnjo ali širitvijo informacij pomembne naloge na področju informacijske pismenosti. Zasebne organizacije uveljavljajo za to področje načela humanističnega in celostnega marketinga, javne pa dolžnost in odgovornost za fizično in intelektualno dostopnost informacij v skladu s potrebami družbe in posameznika. Najpomembnejša dejavnika v informacijskem opismenjevanju ostajata izobraževalni sistem in javni knjižnični sistem, ki se v opismenjevanje vključujeta načrtno s programom informacijske pismenosti.

Zakon o knjižničarstvu prepoznava pomembnost knjižnic pri razvijanju sposobnosti uporabnikov, da izberejo pravo gradivo, informacijo za določeno potrebo. Zakon o knjižničarstvu nalaga knjižnicam tudi nalogo informacijskega opismenjevanja.²⁴ Zakon zahteva, da knjižnice sodelujejo pri

Filo, B.: Knjižnice in pedagoški sistemi. Knjižnica 35(1991) 2-3, str. 17-30.

From library skills to information literacy. Castle Rock: Hi Willow Research and Publishing, 1994.

Henri, J. & L. Hay.: Beyond the bibliographic paradigm: User education in the information age. 60th IFLA general conference. Havana, 1994, 21.-27. avgust. Booklet 7, str. 63-71.

Howard, J.: Information skills and the secondary curriculum. London: The British Library, 1991.

Information literacy competency standards for higher education. (2002). Association of College & Research Libraries. (<http://www.ala.org/acrl/ilstandardlo.html>). 15.5.2002)

Irving, A.: Information skills across the curriculum. 56th IFLA general conference. Stockholm, 18.-24. avgust 1990, Booklet 2, str. 30-34.

Knjižnična informacijska znanja. Učni načrt. Predlog. - Ljubljana: Nacionalni kurikulumni svet. Področna kurikulumna komisija za gimnazije, 1997.

McCrack, L. J.: Academic programs for information literacy: theory and structure. RQ 31 (1992)4, str. 485-497.

Piciga, D.: Informacijska pismenost mladih. V: Pismenost, participacija in družba znanja. Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije, 2000, str. 67-77.

Steinbuch, M.: Informacijska pismenost, knjižnična informacijska znanja in prenova gimnazij. Šolska knjižnica, 2000, št. 2, str. 78-83.

²³ Novljan, S. : Sodobne, 1996, str. 174.

²⁴ Zakon o knjižničarstvu, 2001, 2. člen: »Knjižnična dejavnost, ki je javna služba, zajema:

- zbiranje, obdelovanje, hranjenje in posredovanje knjižničnega gradiva,
- zagotavljanje dostopa do knjižničnega gradiva in elektronskih publikacij,
- izdelovanje knjižničnih katalogov, podatkovnih zbirk in drugih informacijskih virov,
- posredovanje bibliografskih in drugih informacijskih proizvodov in storitev,
- sodelovanje v medknjižnični izposoji in posredovanju informacij,
- pridobivanje in izobraževanje uporabnikov, - informacijsko opismenjevanje,
- varovanje knjižničnega gradiva, ki je kulturni spomenik,
- drugo bibliotekarsko, dokumentacijsko in informacijsko delo«.

sistematičnem funkcionalnem izobraževanju uporabnikov knjižnic, tako da jih spoznavajo z osnovnimi vsebinami knjižničnega znanja:

- z lokacijami informacij (tekoče informiranje o publikacijah, viri informacij in njihove vloge, področno tekoče seznanjanje z novostmi, knjižnice, specializirane informacijske službe);
- z informacijskimi viri za splošno, specialno in tekoče informiranje (referenčna literatura, periodika, katalogi, sistemi za iskanje informacij v on-line bazah podatkov);
- s tiskanimi in netiskanimi viri (vsebinska klasifikacija, sestava/bibliografska struktura, uporabnost/orodja, sistemi);
- z uporabnostjo informacijske tehnologije²⁵.

To znanje poveča neodvisnost izbire, samostojnost uporabnika, učinkovitost in uspešnost izbire ter kritičnost pri ovrednotenju informacij. Uporabnik tedaj zna oceniti vire po zunanjih in notranjih kriterijih, razume gospodarski, kulturni, pravni in družbeni pomen informacij in jih uporablja etično in zakonito. Predpostavljamo, da te zahtevne naloge razvijanja bralne kulture knjižnice lahko uresničujejo s skrbno izbiro knjižničnega gradiva in urejeno ponudbo. Za to pa je potrebno dobro poznati potrebe in možnosti okolja, ponudbo trga in knjižničarstvo.

3.1.2. Možnosti knjižnice pri razvijanju bralne kulture

Knjižnica ima poslanstvo: ustvariti mora možnosti za razvoj okolja, ko omogoča dostop do znanja, ponuja rabo knjižničnih storitev za neodvisno vseživljenjsko učenje in uči informacijsko pismenost²⁶. Cilji knjižnice izhajajo iz njenega namena »Osnovni namen splošne knjižnice je posredovanje knjižničnega gradiva in storitev, s čimer zadovoljuje potrebe posameznikov in skupin po izobraževanju, informacijah in razvoju osebnosti, vključno s sprostivitvijo in razvedrilom«, navajajo IFLA standardi.²⁷ Ključ uspeha knjižnice je v prilagajanju spremembam in vplivanju na spremembe, kar se kaže tudi v obsegu in vsebini njenih nalog in spreminjanju njenih nalog skozi čas. Vsaka knjižnica oblikuje lastni knjižnični program, cilji programa pa se uresničujejo s sodelovanjem in v tesni povezavi z vsemi pomembnimi dejavniki lokalne skupnosti.

Naloge knjižnice na področju informacijskega in knjižničnega oskrbovanja se združujejo okoli naslednjih področij, ki so bistvena tudi za razvijanje bralne kulture: *oskrba s knjižničnim*

²⁵ Splošne knjižnice seznanjajo uporabnike s to vsebino, ko jih uvajajo v knjižnico, njeno organiziranost in uporabo, ko jih uvajajo v novosti. Dopolnilno naj bi izobraževale vse svoje uporabnike, ki tega znanja niso osvojili v šoli po programu knjižničnih informacijskih znanj: Knjižnična informacijska znanja. Učni načrt. Predlog. - Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet. Področna kurikularna komisija za gimnazije, 1997.

²⁶Manifest, 1995, str. 1 :

»Splošna knjižnica, dejanska vrata lokalne skupnosti do znanja, zagotavlja osnovno podstavo učenja od mladosti do starosti, samostojnega sprejemanja odločitev in kulturnega razvoja posameznika in socialnih skupin«

gradivom in informacijami in možnostmi za uporabo; *motiviranje* za uporabo knjižničnega gradiva in informacij; *svetovanje* in pomoč pri iskanju, izboru, vrednotenju in aktivni uporabi knjižničnega gradiva; *učenje samostojnega poizvedovanja, izbire, vrednotenja in uporabe* knjižničnega gradiva in informacijskih virov.

Da bi knjižnica dobro opravila svoje naloge in zadovoljevala izobraževalne, informacijske, sprostitvene in druge družbene potrebe, mora imeti primerno razvite pogoje dela. Pogoje za delo posameznega tipa knjižnice priporočajo knjižničarski standardi²⁸, ki upoštevajo potrebe posameznega okolja, medsebojno odvisnost posameznih delovnih pogojev knjižnice, povezanost knjižnice s knjižničnim sistemom. V skladu s tem oblikujejo knjižnice dejavnike knjižnice, ki zagotavljajo učinkovito in uspešno delovanje knjižnice pri doseganju ciljev. Osnovni dejavniki, ki jih določa tudi Zakon o knjižničarstvu, so²⁹:

Knjižnično gradivo in informacije. Kakovosten, programu okolja in potrebam prebivalcev lokalne skupnosti ustrezen in količinsko zadosten izbor različnega knjižnega in neknjižnega gradiva, elektronskih virov in informacij.

Knjižnični delavci. Programu knjižnice, predvsem pa številu prebivalcev ustrezno število strokovno izobraženih knjižničnih delavcev. V knjižnici opravljajo knjižničarji naloge, ki zagotavljajo fizično dostopnost knjižničnega gradiva in informacij in skupaj z ostalimi ustanovami tudi naloge, ki zagotavljajo intelektualno dostopnost le-teh.

Knjižnična oprema. Številčno zadostna količina in oblikovno primerna vrsta pohištvene in tehnološke opreme, ki omogoča pregledno ureditev in dostopnost knjižničnega gradiva in informacij, kakovostno opravljanje storitev in povezave in udobno ter učinkovito uporabo gradiva in informacij.

²⁷ Splošne knjižnice: IFLA/UNESCO standardi za splošne knjižnice, 2002, str. 1.

²⁸ Mednarodni in nacionalni standardi za splošne knjižnice opredeljujejo pogoje za delo knjižnice bolj podrobno, zlasti slovenski. Mednarodni so manj kvantitativni, zato pa toliko bolj razlagalni, opozorilni, s primeri iz različnih knjižničnih okolij pa ilustrirajo pomembnost usklajenosti organizacije delovnih pogojev knjižnice s potrebami določenega okolja.

Podrobno številčno opredeljevanje pogojev pomaga knjižničarjem pri načrtovanju-koristi pa lahko tudi kot argument prepričevanja ustanoviteljev knjižnic, kadar nočejo ali ne zaupajo knjižničarjem, da bodo javna sredstva pravilno uporabljena, uporabno pa je tudi za ocenjevanje delovanja knjižnic. V gospodarsko in kulturno razvitih okoljih, ki knjižnico sprejemajo kot nepogrešljiv razvojni družbeni prispevek, prepustijo knjižničarjem več samostojnosti pri upravljanju knjižnic. Knjižnični program je v osveščenih okoljih verjetno manj vprašljiv kakor pri nas, ko nas dnevno časopisje seznanja predvsem s problemom financiranja knjižnic, manj pa z njihovimi uspehi in novostmi. Pri nas bi vsi imeli knjižnice, če bi jih financiral kdo drug: država jih prelaga finančno na občine, občine na državo, knjižničarji pa na uporabnike.

²⁹ Vsaka knjižnica naj bi oblikovala svoje poslanstvo, vizijo in svoj knjižnični program, cilje programa pa naj bi uresničevala v tesnem sodelovanju z vsemi pomembnimi dejavniki lokalne skupnosti. Zakona o knjižničarstvu, 2001, 36. člen: »Knjižnice, ki izvajajo knjižnično javno službo, morajo imeti: – ustrezen obseg in izbor strokovno urejenega knjižničnega gradiva; – ustrezno število ustrezno usposobljenih strokovnih delavcev; – ustrezen prostor in opremo; – ustrezno organizacijo knjižnične dejavnosti.«

Knjižnični prostor. Vabljeni in udobno urejeni prostori, ki omogočajo pregledno ureditev gradiva in opreme, razne oblike opravljanja storitev, uporabe gradiva za razne potrebe posameznikov in skupin raznih velikosti.

Organiziranost. Knjižnica je sestavni del lokalne skupnosti, tudi če je kot izposojevališče del osrednje knjižnice, ki ima sedež v drugi občini, in je aktivno povezana z drugimi knjižnicami v knjižničnem sistemu.

Knjižnično delo opredeljuje povezanost z okoljem, s potrebami prebivalcev, z avtorji in producenti informacij. Knjižnica je agencija za komunikacijo, najpopolnejša med vsemi, ker izpolnjuje holistično in zgodovinsko funkcijo komunikacije, pravi Reith³⁰, ker je v službi vseh institucij družbe in tako prepoznana kot eksistencialni element integracije.

Cilji njenih nalog izhajajo iz temeljnih pravic vsakega posameznika, da se optimalno razvije na podlagi lastnih razvojnih potencialov: da doseže stopnjo izobrazbe, ki jo želi in zmore, zato da se bo aktivno in kritično vključeval v družbene procese, prepoznal manipulacije in dojel različnost kultur in življenjskih stilov ter ustvaril nova znanja. V te cilje je vgrajena visoka kakovost knjižnične zbirke in delovanja knjižnice.

Bralno kulturo opredeljuje tudi dostopnost knjig v mreži splošnih knjižnic, saj mora imeti po zakonu vsaka lokalna skupnost knjižnico³¹, za njeno profesionalno podobo naj bi bili zadolženi knjižničarji, ki jo morajo oblikovati v skladu s standardi.³²

Doslej smo ugotovili: Dokumenti s področja knjižničarstva (zakon, standardi, manifest) ponujajo na načelni ravni zadovoljivo osnovo za oceno namena, ciljev in nalog knjižnic ter za opredelitev pogojev njihove uresničitve. Manj uporabni so dokumenti na praktični ravni, ker ne opredeljujejo učinkovitih postopkov in odgovornosti glavnih akterjev (države, lokalne skupnosti, knjižničarjev) za doseganje ciljev.

³⁰ Reith, D.: The library as a social agency. V: The library in society. – Littelton: Libraries Unlimited, 1984, str. 6.

³¹ Zakon o knjižničarstvu, 2001, 20. člen: »Vsaka občina mora zagotoviti knjižnično dejavnost za svoje občane tako, da ustanovi splošno knjižnico sama ali skupaj z drugimi občinami, ali tako, da poveri opravljanje te dejavnosti s pogodbo drugi splošni knjižnici v soglasju z njenim ustanoviteljem. Če ustanovi več občin skupaj splošno knjižnico, določijo medsebojne pravice in obveznosti v aktu o ustanovitvi. Če občina ne zagotovi knjižnične dejavnosti za svoje prebivalce, stori to država na njen račun.« Poleg Zakona o knjižničarstvu zavezujejo občino za organizacijo splošne knjižnične dejavnosti tudi Zakon o lokalni samoupravi (1994, 13. člen) : »Občina mora biti sposobna zadovoljevati potrebe in interese svojih prebivalcev in izpolnjevati druge naloge v skladu z zakonom. Šteje se, da je občina sposobna na svojem področju zadovoljevati potrebe ... če so zagotovljeni naslednji pogoji: -knjižnica (splošna ali šolska)«, in 21. člen: »Občina za zadovoljevanje svoji potreb opravlja zlasti naslednje naloge:-pospešuje vzgojno izobraževalno, informacijsko dokumentacijsko,... kulturno ... in drugo dejavnost na svojem območju.«

³² Zakon o knjižničarstvu, 2001, 11. člen: »Razvoj knjižnic usmerjajo standardi in strokovna priporočila, ki se nanašajo na organiziranost in delovanje knjižnične javne službe in ki jih sprejme Nacionalni svet za knjižnično dejavnost. Standardi iz prejšnjega odstavka se nanašajo na dolgoročneje obdobje, ki ga natančneje določi Nacionalni svet za knjižnično dejavnost.«

3.2. DOSTOPNOST KNJIŽNIČNE ZBIRKE V SPLOŠNIH KNJIŽNICAH

Knjižničarski zakon omenja dostopnost knjižničnega gradiva, elektronskih publikacij ter posredovanje informacij, ne pove pa, kakšna bi morala biti dostopnost in vsebina knjižničnega gradiva. Iz Zakona lahko ugotovimo namen knjižničnega gradiva, ki naj bi podpiral vseživljensko učenje, omogočal dostop do domoznanskih virov in informacij javnega značaja, ostale podrobnosti o zadovoljevanju potreb prebivalcev pa Zakon prepušča standardom.

Zatekli smo se k predlogu nacionalnih standardov *Standardi za splošne knjižnice*, ki jih knjižničarji uporabljajo za načrtovanje svojega programa in za načrtovanje finančnih sredstev. S pomočjo standardov in s podatki iz poročila za leto 2001³³ smo želeli dobiti odgovor na vprašanje, kakšne bi morale biti knjižnice, da bi omogočale splošno dostopnost knjižnične zbirke. Uporabili smo tudi mednarodne standarde in druge dokumente, da smo pojasnili pojem splošna knjižnica, ki se razlikuje od drugih toliko, kolikor jo razlikujejo potrebe prebivalcev okolja, v katerem deluje.

3.2.1. Dostopnost knjižnice

Za leto 2001 poročajo osrednje knjižnice, nosilke splošne dostopnosti knjižničnega gradiva na svojem območju, da bi morale imeti za 1.994.026 prebivalcev³⁴ več izposojevališč v mreži. Po mreži naj bi bila izposojevališča razporejena tako, da bi omogočala uporabo knjižničnih storitev vsem prebivalcem na ozemlju Slovenije blizu njihovih bivališč. Naši standardi priporočajo ustanavljanje izposojevališč ali postajališč potujoče knjižnice z 1,5 km oddaljenostjo od bivališč. To standardno določilo upošteva rezultate več raziskav, ki potrjujejo, da živi večina uporabnikov znotraj polmera 1,5 km do 2,5 km³⁵.

³³ Novljan, S.: Splošne knjižnice, 2002, str. 7.

³⁴ Po podatkih osrednjih knjižnic, ki so morale navesti število prebivalcev na svojem območju, je število prebivalcev nižje, 1.987.349, ker niso vse knjižnice pridobile podatkov za zadnji dan poročevalskega leta. Za načrtovanje bomo uporabili podatke Urada RS za statistiko, v analiziranju knjižnic pa podatke knjižnic.

³⁵ Koontz, C, M.: Library facility siting and location handbook. - London: Greenwood Press, 1997, str. 56-58, opozarja, da lokacijo večina avtorjev povezuje z obiskom knjižnice, in predlaga, da se pred izbiro lokacije temeljito preučijo vse geografske prvine in demografske značilnosti ter ugotovitve avtorjev o pomembnih spremenljivkah, ki vplivajo na obisk knjižnice. Med tistimi, ki pozitivno vplivajo na obisk: prisotnost knjižnice; velikost knjižnice: če sta dve knjižnici na enaki razdalji, uporabniki obiščejo večjo (večjo raje obiskujejo poslovneži, višje in visoko izobraženi, samski, stari od 18 do 34 let, manjšo pa, ki je dosegljiva peš, pa starejši, meščani, starši, nezaposleni); knjižnica blizu bivališč (navadno 1,5 km): pozitivno vpliva na obisk otrok, skupin z nižjim materialnim statusom, nižjo izobrazbo, manj mobilnih; knjižnica v okviru nakupovalnega središča ugodno vpliva na obisk kmečkega prebivalstva; položaj knjižnice v skupnosti: odnos in sprejemanje knjižnice v lokalni skupnosti poveča uporabo knjižnice; družinska naselja: družine z otroki pogosteje obiskujejo knjižnico kot družine brez njih; nova dobro dostopna lokacija: takoj poveča število obiskov in članov.

Z manjšo uporabo knjižnice pa so povezane naslednje spremenljivke: uporaba knjižnice se zmanjšuje z večanjem razdalje: 90% uporabnikov živi v urbanih naseljih znotraj polmera 1,5 km; naklonjeno sprejemanje knjižnice, ki

Dostopnost izposojevališč, krajevnih knjižnic in njihova medsebojna povezanost je bistvena za približevanje knjižničnih storitev na podobni ravni vsem prebivalcem. Zato bi bilo dobro upoštevati Ranganathanova³⁶ načela o dostopnosti knjig tudi kot priporočila o dostopnosti knjižnic:

- Knjige (knjižnice) so za uporabo.
- Vsaki knjigi (knjižnici) njenega uporabnika.
- Vsakemu uporabniku njegovo knjigo (knjižnico).
- Varčuj čas bralca.
- Knjižnica je rastoči organizem.

Pri organiziranju dostopnosti knjižnične dejavnosti je mreža pomembna, ker utrjuje svoje osnovne elemente, krajevne knjižnice, s preverjanjem učinkov pa pomaga posameznim izposojevališčem, da dosega standardno postavljene cilje: da zadovoljujejo potrebe posameznikov, splošne in posebne, in pričakovanja. V taki mreži naj bi kakovostno organizirana izposojevališča na dobri lokaciji pridobila 40% članov iz svojega okolja,³⁷ s knjižničnim gradivom pa ponudila tak izbor, da bi se knjižnična zbirka izposodila najmanj 3- krat.³⁸

je znotraj uporabnikove skupnosti, manjšinska skupina odklanja obisk knjižnice zunaj svoje skupnosti; uporaba gradiva v knjižnici: obisk se zniža, če morajo uporabniki plačevati za potovanje ali če porabijo več časa za potovanje; obisk osrednje knjižnice: 20 do 30 minut potovanja zmanjša obisk knjižnice, tudi v kmečkem okolju; nezadovoljene potrebe: samo 50% vseh uporabnikov bo potovalo v drugo knjižnico, če ne morejo zadovoljiti potreb v svoji; slabe prometne povezave; nezmožnost uporabe različnih prevoznih sredstev, npr. kolesa; topografske in kulturne ovire: reke, gore, kulturna območja; slaba vidljivost knjižnice: če ni vidna, je lahko tudi zunaj uporabnikovih misli; število izbire: če je na voljo samo osrednja knjižnica in malo enot, uporaba pada z razdaljo; višji skupni dohodek: če morajo uporabniki te skupine potovati daleč do knjižnice in izgubiti čas, si raje kupijo knjige, kot si jih izposodijo; nižji skupni dohodek: še manj je obiskovalcev iz te skupine, ker imajo druge, nujnejše potrebe; manjšine in druge skupine: storitve so navadno slabše kakovosti in ne zadovoljuje potreb; bralne navade: če jih ne razvijejo otroci, jih težko pričakujemo od odraslih.

³⁶ Ranganathan, S.R.: Library Manual. 2.ed. - London: Asia Publishing House, 1960. V sodobni knjižnici se še zmeraj prepoznajo Ranganathanova načela, zakoni knjižnične znanosti, zabeleženi kot normativna načela knjižničnega delovanja, ki so bili oblikovani 1928 leta, tiskani pa 1931.

³⁷ Standardi za splošne knjižnice, 2001, člen 4.2.

³⁸ Urquhart, D. J.: Načela bibliotekarstva.- Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986 navaja Poissonovo ugotovitev, da doseganje 3 kratnega obrata pomeni, da je povprečna ocena narejena na osnovi podatka, da se neko gradivo uporablja 1-8-krat (str. 91-93). Standardi za splošne knjižnice, 2001, člen 2.3. pa govore o 85% zadovoljstvu uporabnikov, ki se ponazarja z izposojjo knjižničnega gradiva. Večje zadovoljstvo bi bilo moč doseči, a le na račun prekomerne uporabe sredstev, kar pa je negospodarno. Na to opozarja tudi F.W: Lancaster (If you want to evaluate your library. - London: Library Association Publishing, 2.ed. 1993, str. 290) z navajanjem Bournejevega zakona padajočega učinka: moč je učinkovito zadovoljiti 90% potreb, nesorazmerna, negospodarna pa je poraba nad tem. 90% izposoje je, denimo, iz 20% zbirke, za 95% izposoje rabiš 60% zbirke. Na račun posebnih želja bi se zmanjšala sredstva za temeljno zbirko in obrat zbirke bi bil manjši. Zato delujejo knjižnice v mreži in z medknjižnično izposojjo, preslikovanjem, faksiranjem, elektronskim pošiljanjem informacij in z dopolnjevanjem storitev zadovoljujejo posamezne redke potrebe.

Za uveljavljanje splošne dostopnosti knjižničnega gradiva so pomembne tudi osrednje območne knjižnice. Zakon³⁹ predvideva, da zagotavljajo večji obseg in izbor zahtevnejšega knjižničnega gradiva in strokovno pomoč pri organizaciji knjižnice in njenem delovanju.

Mreža knjižnic je prilagodljiva, znotraj nje se lahko iz strokovno opravičljivih vzrokov ukine posamezno izposojevališče, drugje se doda novo, pri tem pa ni prekinjeno vzajemno kroženje knjižničnega gradiva in informacij med vsemi ostalimi; za to so odgovorne osrednje splošne knjižnice. Teh je 60 in vsaka je za svoje območje pripravila načrt izposojevalnih mest različnih oblik in velikosti, ki so usklajena s potrebami in značilnostmi njihovega območja in s priporočili Standardov za splošne knjižnice.⁴⁰

Načrt knjižnične mreže: *v mreži naj bi bilo 318 krajevnih knjižnic in okoli 1000 postajališč potujoče knjižnice v odročnih krajih, ki bi jih oskrbovali še dodatni bibliobusi*. 60 osrednjih knjižnic, 186 krajevnih knjižnic in 10 bibliobusov skupaj predstavlja leta 2001 256 izposojevališč; načrt izposojevališč je bil tako uresničen v 80%. S 608 postajališči bibliobusov in 147 postajališči premične zbirke, dodatnimi 755 izposojevalnimi mesti, je bilo izpolnjenih 75% načrta postajališč potujoče knjižnice.

Knjižnica je povezana z vsemi dejavniki branja knjig: s sposobnostjo branja, dostopnostjo knjig, s časom za branje, ki je na voljo. Videli smo, da je dobro načrtovana knjižnična mreža ključna za obisk knjižnice, v kateri morajo biti knjižnice odprte takrat, ko ima večina prebivalcev čas za obisk⁴¹. Podatki, ki smo jih dobili iz poročil, kažejo, da knjižnice še nimajo (popolnih) načrtov mreže izposojevalnih mest za svoja območja, saj se podatki o izposojevališčih vsako leto spreminjajo, primankljaja ni mogoče razložiti ne z ukinjanjem in ne z odpiranjem novih izposojevališč. Pri organizaciji mreže pa je, kot smo videli iz raziskav, pomembna tudi izbira same lokacije knjižnice, zlasti pa varna, enostavna, poceni in hitra dostopnost knjižnice.

3.2.2. Knjižna zbirka v knjižnični zbirki

»Za bibliotekarja je knjižnična zbirka celota, sestavljena iz enot knjižničnega gradiva različnih oblik in različnih vsebin, organiziranih najpogosteje v dele, ki jih imenujemo zbirke«, pravi Aparac-

³⁹ Zakon o knjižničarstvu, 2001, 16. in 27. člen.

⁴⁰ Člen 2.3: Knjižnica organizira stalna izposojevališča v krajih, ki imajo nad 1500 prebivalcev. V mestih naj stalna izposojevališča ne bodo oddaljena od bivališč večine prebivalcev več kot 1,5 km. Člen 2.4: V manjših naseljih in zaselkih, v podjetjih in zavodih ter v posebnih socialnih okoljih (v bolnišnicah, zaporih in v domovih za prebivalce s posebnimi potrebami) organizira knjižnica primerno obliko izposojevališča oziroma potujoče knjižnice: bibliobusno postajališče ali premične zbirke knjižničnega gradiva. Člen 2.5: Za prebivalce s posebnimi potrebami organizira knjižnica druge oblike posredovanja knjižničnega gradiva, kot npr. izposojajo na domu, izposojajo po pošti ipd.

⁴¹ Standardi, 2001, člen 2.4 in 2.5.

Gazivoda.⁴² Izbor gradiva za knjižnico je v drugi polovici 20. stoletja postal za knjižničarja največji izziv. Nadaljuje, da zahteva vključevanje novih medijev in vzdrževanje zbirke na tradicionalnih dobro premišljeno in skrbno načrtovano nabavo. Knjižnica naj bi imele oblikovan načrt nabave, pisni dokument, ki knjižničarje s kriteriji za izbor zavezuje k odgovornemu ravnanju in h koordinaciji.

Prvi kriterij vrednotenja zbirke, ki ga navajajo vse knjižnice, je količina gradiva. Ob tem obstaja pričakovanje, da večje kot je, več je možnosti, da uporabnik želeno dobi.⁴³ Večja vsebinska različenost pa poveča bogastvo ponudbe in knjižnično zbirko naredi dostopno za posebne skupine potreb. Knjižnična zbirka je izraz etičnosti delovanja knjižnice in mora biti najkakovostnejša, pravi Sturges⁴⁴ in priporoča oblikovanje kodeksa delovanja knjižnice, ki bi uporabnike seznanil s pravico prostega dostopa do informacij in uveljavil tako ravnanje, ki vzpostavlja zaupanje med uporabnikom in knjižničarjem. Kodeks slovenskih knjižničarjev upošteva ta elementa z 9. členom: »Knjižničar nasprotuje vsem poskusom uvajanja cenzure in drugih strokovno neutemeljenih omejitev pri pridobivanju in posredovanju gradiva in informacij« in 4.: »Kadar mora knjižničar izbirati med interesi svoje ustanove in osnovnimi načeli poklicne etike, daje prednost etičnim načelom«.⁴⁵ Knjižničarji morajo zato uresničevati dostop do knjižničnega gradiva, uveljavljati svobodo izbire, nevtralnost, nasprotovati morajo cenzuri, prikrivanju informacij, spoštovati zasebnost in podpirati uporabnikovo neodvisnost. Knjižnice skrbijo, da niso izvor neenakosti in diskriminacije, zato morajo biti njihove storitve zanesljive, zaupanja vredne, spoštljive in prijazne. Knjižničar pa »skladno s cilji in možnostmi svoje ustanove uporabnikom zagotavlja najvišjo možno kakovost storitev ter povečuje njihovo dostopnost, učinkovitost in raznovrstnost«.⁴⁶

Kakšno naj bi bilo knjižnično gradivo po številu, vsebini in obliki medijev glede na priporočila slovenskih standardov? Kakšno mesto ima knjiga znotraj zbirke? Standardi najprej opredelijo naloge knjižnic⁴⁷ in splošno dostopnost⁴⁸: »Storitve splošne knjižnice so na voljo uporabnikom po načelu enakega dostopa vsakomur ne glede na starost, raso, spol, vero, narodno pripadnost, jezik ali socialni položaj.«

⁴² Aparac-Gazivoda, T.: Teorija selekcije i strategija preživljanja.- Knjižnica 39(1995)3, str. 37.

⁴³ Lancaster navaja Detweilerjevo ugotovitev za uporabniško dostopnost knjižničnega gradiva: večja je zbirka, več možnosti imamo, da dobimo željeno, a je dostop bolj zapleten. Če je kriterij nakupa izposoja, potem naj bi imela knjižnica med 50.000 – 100.000 enotami gradiva, ker je tu največja izposoja na naslov, po tem je povezava šibka, še zlasti po 150.000 enotami (str. 23). Knjižnice zaradi gospodarnosti poslovanja oblikujejo skupna skladišča, kar pa v posameznih primerih podaljša čas pridobitve željenega naslova.

⁴⁴ Struges, P.: Public internet access in libraries and information services.- London: Facet publishing. 2002, str. 48.

⁴⁵ Etični kodeks slovenskih knjižničarjev. V: Statut, pravilniki in poslovniki Zveze bibliotekarskih društev Slovenije.- Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 1998, str. 68.

⁴⁶ Idib., 5.člen.

⁴⁷ Standardi, 2001, člen 1.1.: Knjižnica zbira, obdeluje, hrani, vzdržuje, predstavlja in posreduje knjižnično gradivo in informacije, omogoča uporabo knjižničnega gradiva in zagotavlja vsakomur na svojem območju dostop do vseh vrst znanja in informacij, ne glede na njegovo starost, spol, versko in politično prepričanje, narodnost, raso, jezik ali socialni status, kakor tudi vsem posameznikom in skupinam s posebnimi potrebami.

⁴⁸ Manifest o splošnih knjižnicah, 1995.

Podrobneje kakor zakonodaja opredeljujejo namen in vsebino zbirke, s katero naj bi knjižnica zadovoljevala najočitnejše potrebe v okolju.⁴⁹

»Namenjena je informiranju in potrebam prebivalcev po izobraževanju, raziskovanju, kulturi in razvedrilu ter razvijanju pismenosti, zato:

- seznanja z dosežki preteklega in sedanjega človekovega delovanja in ustvarjanja ter podpira dialog med kulturami;
- zagotavlja dostop do vseh vrst informacij in gradiva ter uradnih dokumentov, ki so pomembni za lokalno skupnost;
- oblikuje zbirko domoznanskega gradiva in informacij;
- se vključuje v vseživljenjsko učenje;
- oblikuje in utrjuje bralne navade, sodeluje pri informacijskem opismenjevanju.«

Cilje delovanja pa knjižnica opredeli takole:⁵⁰

»Knjižnica mora biti organizirana tako, da je sposobna zadovoljiti prebivalcem svojega območja okrog 85% potreb po knjižničnem gradivu.«

Za doseganje ciljev standardi priporočajo zbirko, ki vsebuje različne nosilce sporočil. Zanimiva vsebina se lahko pojavlja v različnih oblikah, uporabniki jo potrebujejo v različnih oblikah dostopnosti bodisi zaradi različnih zmožnosti bodisi zaradi posebnosti uresničevanja potrebe. Ne nazadnje pa lahko knjižnice uporabljajo neknjižno gradivo tudi kot motivacijo za vzbujanje interesa za knjigo in njeno rabo. Standardi⁵¹ določajo, da naj bi knjižnična zbirka vsebovala knjižno in neknjižno gradivo, ki naj ga knjižnica pridobiva z nakupom, obveznim izvodom, zamenjavo in darom.⁵²

<u>Knjižnično gradivo v knjižnični zbirki:</u>	
<i>Knjige: 7.976.104 enot.</i>	<i>Gradivo za mladino: 1.253.616 knjig in 94.021 enot</i>
<i>Neknjižno gradivo: 598.208 enot</i>	<i>neknjižnega gradiva</i>
<i>Časniki in časopisi: 9.920 enot.</i>	<i>Leposlovne knjige: 3.184.150 enot</i>
	<i>Referenčna zbirka: 760.038 knjig</i>
	<i>AV gradivo: 119.405 enot.</i>

⁴⁹ Standardi, 2001, člen 1.2.

⁵⁰ Ibid., člen 2.6.

⁵¹ Ibid., člen 3.3.

⁵² Vsebovala pa naj bi: najmanj 4 izvode knjig na prebivalca; imeti mora naročenih najmanj 100 naslovov serijskih publikacij in 1 naslov v jeziku priseljencev na vsakih 500 priseljencev, stalno izposojevališče pa mora imeti najmanj 20 naslovov serijskih publikacij; najmanj 0,3 izvode neknjižnega gradiva na prebivalca; knjižnična zbirka v jeziku priseljencev se oblikuje z 1 izvodom knjižničnega gradiva na 5 prebivalcev, če šteje ugotovljiva skupina 500 in več prebivalcev, in z 1 izvodom na 10 prebivalcev, če je skupina večja od 2000 prebivalcev; izposojevališče v bolnici, zaporu in domu za prebivalce s posebnimi potrebami mora imeti najmanj 5 izvodov knjižničnega gradiva na posameznika; premična zbirka naj obsega najmanj 250 enot knjižničnega gradiva in jo knjižnica menjava vsaj štirikrat letno; zbirka v bibliobusu naj obsega najmanj 2.500 enot knjižničnega gradiva, od tega 10-20% neknjižnega gradiva; posebna in domoznanska zbirka se ločeno oblikuje, kadar ima knjižnica najmanj 3000 naslovov takega gradiva; omogočiti mora dostopnost elektronskih virov. V knjižnični zbirki naj bi bilo: 60% naslovov strokovnega gradiva; 40% naslovov leposlovja; 25% - 30% naslovov gradiva za mladino; 10% izvodov gradiva v referenčni zbirki; 10% - 20% izvodov avdio in video gradiva. Knjižnična zbirka mora biti v jezikih manjšin oblikovana v enakih razmerjih.

Po poročilu⁵³ so knjižnice standard knjižne zaloge dosegle 85%, standard neknjižnega gradiva 67%, časniki in časopisi so zastopani 100%. Od celotne zbirke knjižničnega gradiva je 25,57% gradiva namenjenega mladini, 1,34% pa referenčni zbirki. 100% pa je v zbirki neknjižnega gradiva zastopano avdiovizualno gradivo. Če bodo želele knjižnice oblikovati zbirko po standardnih priporočilih, bodo morale dodatno obogatiti prirast, saj samo s priporočenim prirastom za nadomeščanje izločenega gradiva tega ne bodo dosegle. Okrepile bodo verjetno prirast referenčnega gradiva, da bodo lahko uspešne pri zadovoljevanju informacijskih potreb, prav tako tudi prirast za mladino, morda tudi prirast knjig v tujih jezikih; v celotni zbirki je le 7,68% knjig v tujih jezikih, pri čemer so tu zajete tudi knjige v jezikih manjšin in priseljencev.⁵⁴ Prirast se bo verjetno povečal izraziteje še z odpiranjem novih knjižnic, ki jih načrtujejo, da bodo pokrile bele lise knjižnične mreže.

Iz primerjave dejanske knjižnične zbirke z načrtovano po določenih standardov ne zvemo veliko o velikosti zbirke, ki bi bila primerna za razvijanje bralne kulture. Spodbudna je za založnike, ker naj bi knjižničarji kupovali več, če bo sprejet predlog standardov kot usmeritev za financiranje razvoja knjižnic. Če predpostavimo, da so za branje potrebni bralni viri, teh pa knjižnice še ne morejo jamčiti na vseh območjih, lahko rečemo, da je zbirka premajhna za razvijanje bralne kulture; pa tudi to, da se kopiči v osrednjih knjižnicah, ker imajo dislocirana izposojevališča na voljo premalo prostora. Nič napak ne bi bilo, če bi knjižnice pri dopolnjevanju knjižnične zbirke sledile še priporočilom, ki jih navajajo mednarodni standardi⁵⁵ za druge skupine gradiva: poslovne informacije, rodoslovno gradivo, muzikalije, računalniške igrice, igrače, igre in sestavljanke, študijsko gradivo, elektronski viri. Priporočila predlagajo upoštevanje raznovrstnosti virov v obliki in vsebini, večjo izbiro leposlovja in strokovne literature z raznih področij, izločanju starega, obrabljenega ali zastarelega gradiva. Tudi tako bi postala njihova zbirka bogatejša in zanimivejša za uporabnike, ki je sedaj za sodobne potrebe vsaj s ponudbo neknjižnega gradiva prerevna.

Število enot v zbirki je zgovornejše, ko dobimo podatek, kako se z zbirko upravlja in kako se jo je uporabljalo. Poiskali smo jih v indeksih rasti posameznih knjižničnih dejavnikov⁵⁶ in v primerjavi doseženega stanja v letu 2001 z načrtovanim iz standardov.

⁵³ Novljan, S.: Splošnoizobraževalne knjižnice, 2001.

⁵⁴ Ministrstvo za kulturo financira elektronsko dostopnost zbirke tujih časnikov in časopisov (EIFL direct), bogato zbirko naslovov, ki pa v knjižnicah, tudi zaradi preslabe tehnične opreme, še ni polno zaživel.

⁵⁵ Splošna knjižnica: IFLA/UNESCO standardi za splošne knjižnice, 2002, člen 4.2.1 in 4.2.2, 4.3.

⁵⁶ Novljan, S.: Splošne knjižnice, 2002, str. 20.

Tabela 1: Značilni delovni pogoji in uporaba knjižnic od leta 1990 do 2001

leto	prostor m ² število/ indeks	knjižnično gradivo število/ Indeks	zaposleni število/ indeks	članstvo število/ indeks	obisk število/ indeks	izposoja število/ indeks	prireditve število/ indeks
1990	45.101 100	5.248.421 100	653 100	313.518 100	3.436.509 100	7.935.763 100	6.338 100
2001	66.351 147	7.495.467 142	868 133	486.108 155	7.830.326 228	21.883.936 275	14.271 225
Rang	5	6	8	4	2	1	3
Stand.	99.013 ⁵⁷	8.584.232	1505	797.291	12.843.484	25.752.696	
Doseg stand.	67%	87%	58%	61%	61%	85%	

V 11 letih se je najmanj povečalo število zaposlenih, 33%, najbolj pa je zrasel odstotek izposoje knjižničnega gradiva. Povprečen porast vložka (prostor, zbirka, zaposleni) v 11. letih je bil 41%, izložka (člani, obisk, izposoja) pa 199%. Leta 1990 so bile na dom izposojene 4 enote gradiva na prebivalca, leta 2001 pa 11.

V letu 2001 je bilo 657 računalniških mest za uporabnike, povprečno 2,7 v vsaki knjižnici ali 0,34% na 1000 prebivalcev, kar je 34% doseganje standarda 1 računalnik na 1000 prebivalcev.⁵⁸

Krajevne knjižnice so imele v istem letu povprečno 33,21m² prostora, na m² pa povprečno 113 enot knjižničnega gradiva (IFLA standard priporoča 110 enot⁵⁹). V tej stiskalnici knjižničnega gradiva in ljudi so imele še prostor za čitalniške sedeže (120% doseganje standarda 2 sedeža na 1000 prebivalcev) in zaposlene. V knjižnicah je bilo 0,34 strokovnega osebja na 1000 prebivalcev, namesto priporočenih 0,5 ali z drugimi besedami: 68% dosežek standarda 1 knjižničar na 2000 prebivalcev.

76,81% sredstev so za knjižnično dejavnost prispevale občine, 12,24% država (samo nakup gradiva), 10,79% knjižnice same oziroma večinsko porabniki knjižnice s plačevanjem članarine, ki predstavlja 6,6% skupnih prihodkov, in 0,16% organizacije, v sklopu katerih nesamostojne knjižnice delujejo.

Standardi opozarjajo na medsebojno odvisnost knjižničnih dejavnikov pri zagotavljanju kakovostnih storitev. Čemu torej pripisati zasluge za povečano izposajo in obisk: zbirki, knjižničarjem, raziskovalnim in izobraževalnim potrebam prebivalcev, padanju kupne moči, potrebi po sprostitvi, po

⁵⁷ Prostor smo izračunali kot oceno za neto površino brez večnamenskih prostorov za prireditve s priporočilom Ifla standardov: 110 enot na m² da skupaj 78.038 m². Dodati smo morali še priporočila slovenskih standardov po treh delovnih mestih na 1000 prebivalcev (x 2,5m² za vsakega), kar da 14.955m², in delovni prostor za 1505 zaposlenih (x 4m² za vsakega), skupaj 6.020m². Pri obisku smo upoštevali sedanji povprečni obisk na člana, pri izposoji pa trikratni obrat knjižnične zbirke.

⁵⁸ Ta podatek med drugim pove, da vse knjižnice ne morejo zagotavljati dostopnosti informacij javnega značaja na elektronskih medijih, kakor od njih zahteva Zakon o knjižničarstvu, pa tudi drugih elektronskih virov ne, med njimi tudi ne upravno zakonodajnih dokumentov, katerih dostop na medmrežju financira Ministrstvo za kulturo.

⁵⁹ Novljan, S.: Splošne knjižnice, 2002, str. 81.

pozabi? Zakaj ni članov več, saj se tisti, ki pridejo v knjižnico, radi vračajo vanjo? Je knjižnic premalo ali ne znajo motivirati prebivalcev za obisk. So številne prireditve v knjižnicah nenačrtne, stereotipne kulturne in družabne prireditve za beroče, brez vpliva na neberoče prebivalstvo; so vzrok previsoke članarine, plačevanje članstva, ali zadrega, ker nasploh še velja, da berejo le tisti, ki nimajo dela? Odgovorov na to seveda nimamo, vsekakor pa nas usmerjajo na poizvedovanje o kakovosti dela knjižnic: so take, kakršne so, kos družbenim potrebam; ali prispevajo k razreševanju družbenih in posameznikovih problemov?

V takih pogojih knjižnice težko upoštevajo vse vidike dostopnosti gradiva: izbiro pravega gradiva, fizično dostopnost, finančno dostopnost za uporabnika, strošek posredovanja za knjižnico, kognitivni dostop in sprejemljivost, ki so po Bucklandu⁶⁰ vpeti v kakovost dela.

Družbene potrebe po dostopnosti informacij in knjižničnega gradiva so se v sedanjem času bistveno povečale in spremenile. Prej pasivni posameznik naj se spremeni v odgovornega aktivnega člana skupnosti, pravijo eni, drugi pa oporekajo, da ljudi sili k uporabi knjižnice ekonomska situacija. Za knjižnice je pomembno, da ljudje obiskujejo knjižnice; knjižnica se jim lahko prilagaja, a voditi jo mora prej potreba kot želja posameznika; končni rezultat zato je, da razvoj postane sestavni del knjižnične storitve. Tako so zastavljena tudi standardna določila, ki razvoj podpirajo z zahtevo po razvitosti vseh dejavnikov knjižnice.⁶¹

Izboljšanje dejavnikov zahtevajo tudi drugačne potrebe, ki jih prinaša komunikacijska in informacijska tehnologija. Ta je, kot pravi Moore⁶², povzročila globalni razvoj informacijskega sistema glede dostopnosti informacij in spremenila tako razviti kot tudi nerazviti svet v informacijsko družbo. Pravzaprav šele z informacijsko in komunikacijsko tehnologijo spoznavamo sodobni pomen informacij. Hitro spreminjanje informacijske družbe zahteva tudi od najbolj uspešnih inštitucij nenehno pozornost in samopreverjanje, saj lahko zaostajanje posredno povzroči kršitev človekovih pravic. Zaostajanje pa je mogoče ugotoviti tudi iz odstotkov doseganja standardov.

⁶⁰ Buckland, M.K.: Library services in theory and context. 2. izd. Oxford: Pergamon Press, 1988, str. 188-191.

⁶¹ Libecon navaja za leto 1997 zanimive podatke, s katerimi lahko primerjamo slovenske splošne knjižnice. Te dosegajo med splošnimi knjižnicami v Evropi največje število izposojenih enot na obisk, 2 enoti izposojenega gradiva na dom, medtem ko je evropsko povprečje 1,14 enot, a s tremi obiski na prebivalca krepko zaostajajo za evropskih povprečjem, ki je 4,58 obiskov. (LIBECON 2000, European Commission. www.libecon2000.org). Vzroki so lahko tudi slabi pogoji, ki vplivajo na rast izposojenih enot, ker je izbira otežkočena. Če uporabnik v knjižnici težko izbira, odnese domov marsikdaj več kakor prebere. Lahko pa se teh številkah skriva izposoja za druge za člane družine in prijatelje.

⁶² Moore, N.(2002). The information society. V: Unesco: World information report, 1997/1998. <http://unesdoc.unesco.org/ulis/cgi-bin/ulis.pl?database>. Prevzeto 24.12. 2002

3.3. VZDRŽEVANJE AKTUALNOSTI KNJIŽNE ZBIRKE

O kakovosti knjižnične zbirke ne moremo veliko povedati, če ne poznamo podatkov o njenem vzdrževanju: o odpisu knjižničnega gradiva in o prirastu. Ne sme nas zanimati samo količina, temveč tudi vsebina. Ogledali si bomo, kako prirast knjig prispeva k posodobitvi knjižnične zbirke in storitev knjižnice. Zanimale nas bodo predvsem knjige, pa tudi skupna zbirka v knjižnicah. Po standardu za splošne knjižnice⁶³ naj bi knjižnica z rednim dotokom novega gradiva in odpisom starega stregla potrebam lokalne skupnosti; upoštevala pa naj bi potrebe svojega okolja, a tudi priporočeni normativ prirasta in odpisa.

»Letni prirast gradiva je pomembnejši kakor velikost zbirke« je zapisano v IFLA/UNESCO standardih⁶⁴. Videli smo, da je prirast gradiva v splošnih knjižnicah tesno povezan z obsegom proračuna za knjižnično gradivo. Lahko pa nanj tudi vplivajo, denimo tudi drugi dejavniki, ki jih navaja IFLA⁶⁵, na primer: število izdanih knjig v domačem jeziku; število prebivalcev, ki jim je zbirka namenjena; stopnja uporabe; večkulturnost in jezikovna raznolikost; starostna struktura prebivalstva; prebivalci s posebnimi potrebami, kot so invalidi in starejše osebe; neposredni računalniški dostop do informacij.

Zanimivost knjižnične zbirke naj bi ohranjala po IFLA /UNESCO standardih naslednja stopnja prirasta knjig⁶⁶:

Prebivalci		Št. izvodov knjig na 1.000 prebivalcev na leto
manj kot 25.000		250
od 25.000 do 50.000		225
Več kot 50.000		200

Ti standardi navajajo tudi, da splošno veljavni odstotek prirasta ni ustrezen za zadovoljevanje potreb manjših ali potujočih knjižnic, kjer je obseg knjižnične zbirke omejen. Ker je pri nas veliko majhnih knjižnic (33 osrednjih knjižnic deluje na območju z manj kot 25.000 prebivalci, poleg tega smo imeli v letu 2001 še 223 dislociranih izposojevališč pri osrednjih knjižnicah⁶⁷), je sprejemljivo, da imajo domači standardi večji prirast knjig na prebivalca: 300 knjig na 1000 prebivalcev. To pa ni ustrezno za

⁶³ Standardi, 2001, 3.5. Letni prirast knjižničnega gradiva za 1000 prebivalcev: najmanj 300 izvodov knjig; najmanj 30 izvodov neknjižnega gradiva; 1 izvod za 25 priseljencev, če šteje skupina 500 in več prebivalcev, če je večja od 2000 pa 1 izvod za 50 prebivalcev.

⁶⁴ Splošna knjižnica: IFLA/UNESCO standardi za splošne knjižnice, 2002, člen 4.5.1

⁶⁵ Ibid., člen 4.5.1.

⁶⁶ Ibid, člen 4.9.

najmanjša izposojevališča, ki morajo imeti najmanj 6.000 enot gradiva. Tam, kjer prostorske omejitve omejujejo obseg knjižnične zbirke, si pomagajo s premičnimi zbirkami, ki posodablajo obstoječo zbirko. V takih primerih pa je učinkovit tudi sistem medknjižnične izposoje.

3.3.1. Prirast knjižničnega gradiva

Po standardu načrtovan letni prirast knjižničnega gradiva bi bil tale:

300 enot knjig na 1000 prebivalcev: 598.200 enot, med njimi 189.295 enot leposlovja.

30 enot neknjižnega gradiva: 59.820 enot.

Letni odpis knjižničnega gradiva pa tak:

Najmanj 5% knjižnične zbirke: 369.183 enot.

Povprečno število prirasta knjižničnega gradiva v letu 2000 je bilo 217 enot na 1000 prebivalcev. Med gradivom je bilo 366.435 knjig, s čimer je bil standard dosežen 61%. Nekonjižno gradivo je zajemalo 22.556 enot ali 38% standarda. V poročilu⁶⁸ Državne matične službe za knjižničarstvo lahko razberemo, da skupni prirast 431.448 enot knjižničnega gradiva pomeni 40% povečanje prirasta glede na leto 1990. V primerjavi z načrtovanim 658.020 enot prirastom, je to le 66% doseganje standarda. V poročilu lahko tudi vidimo, da je v letu 1999 prirast dosegel indeks 143, najvišji indeks rasti glede na leto 1990. Tedaj so standard 3 enote gradiva na prebivalca dosegli 81%, pridobili so 244 enot knjižničnega gradiva na 1000 prebivalcev. Urquhart⁶⁹ opozarja, da prevelik upad ne spodbuja zanimanja. Zato mora biti knjižnici omogočeno redno, sistematično in načrtno posodabljanje knjižnične zbirke. Njene kakovosti ne more zagotavljati, če je prirast prenizek, kakor tudi ne more nadomestiti izgube z občasnimi bogatimi darili, saj vselej niso na voljo naslovi prejšnjih let.

Standardi predvidevajo manjši odpis od prirasta, kar pomeni, da se bo zbirka postopoma starala nad priporočenih 10 do 15 let, nakup pa tudi ne predvideva hitrejše posodobitve. V celotni zbirki je bilo z nakupom pridobljenih 83,64% ali 360.828 enot, 7,40% z obveznim izvodom v 8 knjižnicah (31.950 enot), zameno je imelo 38 knjižnic, ki so skupaj pridobile 0,38% ali 1.626 enot, 59 knjižnic je dobilo 8,56% ali 37.044 enot kot darilo.

Občasno pomanjkanje denarja za nakup gradiva lahko povzroči tudi pozitivne učinke pri izbiri gradiva. Knjižnice so prisiljene skrbno preučiti potrebe, izbrati gradivo in se povezovati pri nabavi ali načrtovati druge oblike medsebojne pomoči za uveljavljanje čim boljše dostopnosti knjižničnega gradiva. V našem okolju nimamo tega pozitivnega učinka, morda tudi za to ne, ker je prirast vselej prenizek in ker tudi ostali pogoji dela niso razviti do te mere, da bi dopuščali in spodbujali

⁶⁷ Novljan, S.: Splošnoizobraževalne knjižnice, 2001.

⁶⁸ Novljan, S.: Splošnoizobraževalne knjižnice, 2001, str. 22.

sodelovanje. Dolgotrajno neustrezno financiranje nakupa knjižničnega gradiva gotovo ni v prid bralni kulturi. Razlog prenizkega nakupa je najprej prenizka povprečna cena izvoda, ki jo določa Ministrstvo za kulturo. Knjižnice z odobrenimi sredstvi v povprečju ne dosežejo niti dogovorno postavljenega normativa po tej ceni, 200 enot na 1000 prebivalcev, kaj šele standarda 300 enot. Knjižnice sicer lahko kupijo celo več gradiva, a ne v skladu s potrebami okolja in nabavno politiko splošne knjižnice: ta mora skrbeti za pestrost izbora po vsebini in obliki ter zadovoljevati poleg sprostitvenih tudi izobraževalne in informacijske potrebe. Poročila kažejo, da povprečna cena, ki jo določi Ministrstvo za kulturo, ne podpira kakovosten nakup, saj je neknjižno gradivo, strokovno in referenčno informativno gradivo dražje od odobrene cene. Knjižnice bi za njegov nakup morale zmanjšati nakup ostalih vrst gradiva.

3.3.2. Prirast knjig

Escarpit trdi, da z naslovom vrednotimo intelektualno produkcijo določene dežele, medtem ko z izvodom merimo bralne aktivnosti.⁷⁰ Kako se uresničuje prenos znanja, izkušenj, čustev in opazanj slovenske intelektualne produkcije, pove veliko tudi dostopnost naslovov v izposojevališčih (knjižnicah) slovenskih splošnih knjižnic.

⁶⁹ Urguart, D.J., 1986, str. 102.

⁷⁰ Escarpit, R.: *Methods in reading research*. V: *Studies on research in reading and libraries*. - Muenchen, London, New York: Saur, 1991, str. 1-16.

Tabela 2. Prirast knjig v slovenskem jeziku z letnico izida 2000

Pokrajine	Število izvodov	Število knjižnic	Število prebivalcev	Izvodi na knjižnico	Naslovi na knjižnico	Izvodi na prebivalca	Naslovi na prebivalca	Število naslovov	Delež naslovov *
Gorenjska	26569	35	197159	759	73	0,13	0,01	2555	80,32
Koroška	8799	17	74035	518	139	0,12	0,03	2365	74,35
Prekmurska	10224	21	87231	487	117	0,12	0,03	2467	77,55
Štajerska	30710	30	271898	1024	61	0,11	0,01	1835	57,69
Podravje	9204	2	86694	4602	1177	0,11	0,03	2353	73,97
Celjska	34869	42	304189	830	59	0,11	0,01	2476	77,84
Osr.Slov.	64017	57	501126	1123	36	0,13	0,00	2080	65,39
Dolenjska	23515	24	207509	980	107	0,11	0,01	2579	81,08
Obl-Kraška	18657	15	138730	1244	158	0,13	0,02	2369	74,47
Goriška	24196	13	118778	1861	197	0,20	0,02	2563	80,57
Skupaj	250760	256	1987349			0,13			

* Delež naslovov = delež naslovov, ki jih ima knjižnica glede na vse naslove, ki so izšli leta 2000 in so bili vključeni v naš seznam 3181 knjig.

Načrt mreže knjižnic je zasnovan na načelu »knjiga do bralca«, zato nas je zanimalo, ali je v resnici tako, ali pa mora morda bralec do knjige: preverjali smo, kako so naslovi zastopani v izposojevališčih (knjižnicah)⁷¹. Ugotovili smo, da so med knjižnicami precejšnje razlike, četudi so pridobile v večini primerov podobno število naslovov na prebivalca. Razlikujejo se med sabo po tem, koliko naslovov imajo. Večinoma so vsi naslovi dosegljivi v osrednji knjižnici, v odmaknjenih izposojevališčih pa je število naslovov omejeno. Kadar ima osrednja knjižnica izposojevališča, je zbirka naslovov revnejša, ker mora knjižnica pridobiti poleg čim popolnejše zbirke naslovov še dodatne izvode za svoja odmaknjena izposojevališča. To potrjuje domnevo, da bi knjižnice kupovale več naslovov, če bi denar ne porabile za dodatne izvode naslovov za svojo mrežo. V 8 pokrajinskih knjižnicah, ki prejemajo obvezni izvod, sega delež pridobljenih naslovov od 68% do 78% vzorca zajetih izdaj, v 4 knjižnicah 50% do 61% naslovov, v desetih knjižnicah 40% do 50% naslovov in v ostalih knjižnicah 30% do 40% naslovov.

Posamezne knjižnice so med 3181 naslovi, ki so izšli v letu 2000, izbrale za svojo zbirko od 698 (21,9%) do 2.505 naslovov (78,7%). Za pestrost naslovov so bolj poskrbele knjižnice, ki prejemajo obvezni izvod. Vse so nabavile preko 2000 naslovov in tako poskrbele, da je dosegljivost naslovov na območju pokrajine v povprečju 77,5%. Torej so utemeljene zahteve nekaterih knjižničarjev, ki zagovarjajo ohranitev obveznega izvoda tudi za splošne knjižnice, ker bi bila sicer okrnjena dosegljivost posameznih naslovov enakomerno po vsej državi. Tudi najmočnejše osrednje knjižnice na območju osrednje Slovenije in Štajerske, ki ne prejemajo obveznega izvoda, niso nabavile preko 2000 naslovov (Ljubljana 1945, Maribor 1681), a tam ponudbo dopolnjujejo druge knjižnice. Za odpravo obveznega izvoda za splošne knjižnice se zastavljata vsaj dve oviri: 1. ne država ne občine ne kažejo velike pripravljenosti za izboljšanje prirasta; 2. založniki ne poskrbijo, da bi knjižničarji lažje in hitreje prišli do informacij o novostih. Obe funkciji sedaj dobro opravlja obvezni izvod. Če bo ukinjen za splošne knjižnice, bo morala država poskrbeti za dodatno financiranje, potreben bo poseben strokovnjak za pridobivanje gradiva in država bo morala dodatno financirati nakup gradiva. Brez obveznega izvoda pa bo zahtevnejše in zamudnejše tudi delo na področju domoznanske dejavnosti, če bodo hotele knjižnice oblikovati popolne zbirke domoznanskega gradiva za svoje območje. Knjižnice sedaj opravljajo to delo tako, da si pri pridobivanju in obdelavi domoznanskega gradiva razdelijo naslove in se obveščajo o domoznanskem gradivu, ki ga odkrijejo v izdanih publikacijah.

Knjižnice morajo izdano gradivo pridobi in hraniti. S tega stališča mora biti vse gradivo dostopno v knjižnični mreži brez selekcije kot kulturni dokument okolja, ki se v večini knjižničnih sistemov oblikuje s pomočjo obveznega izvoda, predstavlja pa se med drugim z nacionalno bibliografijo. Obvezni izvod pomaga tudi pri zbiranju domoznanskih virov splošnih knjižnic, ki imajo za okolje splošne knjižnice podobno vlogo, kakršno ima nacionalno pomembno gradivo za zbirko nacionalne knjižnice. Z ukinitvijo obveznega izvoda za splošne knjižnice bo potrebno vložiti več sredstev tudi v

⁷¹ Za potrebe te raziskave smo analizirali tudi prirast knjig po posameznih osrednjih knjižnicah. Zaradi

delovanje domoznanske dejavnosti, ki med drugim predstavlja ustvarjalnost svojega okolja in manj znane avtorje.

Aparac-Gazivoda pravi, da je knjižnica kulturna inštitucija, ki spodbuja in omogoča optimalno uporabo zabeleženih človekovih stvaritev na dostopnih objektih simbolične kulture za duhovni napredek posameznika in družbe v celoti.⁷² V tem kontekstu mora knjižnica kot javni zavod, ki jo imamo za uspešno in učinkovito, prispevati 1. k splošnemu razvoju, 2. skrbeti, da v svoji zbirki predstavlja ustvarjalnost z vseh področjih, 3. posodablja z novostmi vse svoje stroke in teme, 4. predstavljati novosti znotraj strok in s tem opozarjati na njihov razvoj, 5. seznanjati potencialne bralce z novostmi in jih spodbujati k branju. Taka knjižnica mora imeti tudi naslove, po katerih segajo redki, pa četudi včasih na račun zmanjšanja izvodov naslova, ki ga želi prebrati večina uporabnikov. Ni vselej pomembno, koliko ljudi je določeno delo prebralo, pomembno je, da je bilo prebrano ali bo. Učinek tega branja je lahko večji in dolgoročnejši kot množično branje trivialnega romana ali priročnika o uspešnem duhovnem razvoju. V knjižnični zbirki ne bi smela manjkati pomembna dela starih in novih avtorjev ter razlage njihovih del; pomembna dela v izvirnem jeziku in pisavi; dela, ki govorijo o znanosti ali o katerem koli znanstvenem področju; dela, ki razlagajo kakšnega avtorja ali knjigo; dela, ki govorijo o predmetu, splošnem ali posebnem; dela, ki nasprotujejo kakšni teoriji, znanosti. Tako povzema namreč Aparac-Gazivoda vsebino knjižnične zbirke po Von Harnachu, ki pravi, da mora knjižničarje v nasprotju s knjigarnarji zanimati duhovna vrednota knjige (str. 45.).

Knjižnice so pridobivale novosti v skladu s finančnimi viri in svojo organiziranostjo. Naslove so kupovale v več izvodih in jih uvrstile v izposojevališča, če so imele na voljo denar za nakup, sicer so dislocirana izposojevališča ostala brez novih naslovov ali brez dodatnih izvodov na naslove. Ogledali si bomo, kako so knjižnice pridobivale novo gradivo.

obsežnosti teh tabel ne navajamo, so pa shranjene in dostopne pri avtorjih raziskave.

⁷² Aparac-Gazivoda, T.: Teorijske osnove knjižnične znanosti, 1993, str. 181.

Tabela 3: Prirast knjig v slovenskem jeziku z letnico 2000

Pokrajina	Nakup Vse	subvenc	Dar vse	subvenc	OI vse	subvenc	Zamena vse	subvenc	Skupaj vse	subvenc
Gorenjska	24011	1461	356	28	2146	136	36	0	26549	1625
Koroška	6680	409	117	7	1973	122	7	0	8777	538
Prekmurska	7895	436	95	6	2183	138	5	0	10178	580
Štajerska	30184	1530	357	15	0	0	85	2	30626	1547
Sp. Podravje	7098	465	61	3	1998	132	14	0	9171	600
Celjska	32369	1931	251	15	2060	128	4	0	34684	2074
Osred.Slovenija	63002	4441	744	63	1	0	67	4	63814	4508
Dolenjska	20869	1285	287	21	2232	138	17	0	23405	1444
Obalno-kraška	16499	1027	208	19	1884	133	9	0	18600	1179
Goriška	20615	1290	259	14	2208	135	22	0	23104	1439
Skupaj	229222	14275	2735	191	16685	1062	266	6	248908	15534

(Opomba: Skupna vsota naslovov je nekoliko manjša, ker nekatere knjižnice (pri nekaterih naslovih) niso vpisale načina kako je bil določeni naslov nabavljen.)

Knjižnice so imele v okviru celotnega prirasta knjig 68,43% knjig v slovenskem jeziku z letnico 2000 ali 125 knjig na 1000 prebivalcev. (Med temi je tudi 6,24% knjig iz našega vzorca 138 subvencioniranih naslovov založniškega programa, ne moremo pa potrditi, ali je naslov dostopen v vsakem izposojevališču.) Naslov je bil povprečno pridobljen v 115 izvodih in ni prisoten v vsakem izposojevališču. Večino knjig so knjižnice pridobile z nakupom, več kot 92%, med tako pridobljenimi izvodi je bilo tudi 6,22% izvodov subvencioniranih naslovov. Ostale subvencionirane naslove pa so pridobile v manjšem deležu z obveznim izvodom (6,36% delež obveznega izvoda, ki predstavlja v skupni zbirki pridobljenih knjig 6,7%). 6,7% pridobljenih izvodov z obveznim izvodom morda predstavlja za založnika strošek, za prebivalce pa veliko pridobitev, saj so med temi izvodi naslovi, ki sicer ne bi prišli do bralca. Morda prav obvezni izvod spodbudi druge knjižnice, da kupijo te naslove ali da jih bralci poiščejo v knjigarnah, zanesljivo pa dobijo posamezni naslovi mesto v domoznanskih zbirkah.

Videli smo, da knjižnice ne uvrstijo vseh obveznih izvodov na knjižne police, sicer bi bile številke v tabeli večje. Knjižnice se morajo ravnati v skladu s svojim poslanstvom in premišljeno izbirati gradivo. A kam gredo ostale knjige iz obveznega izvoda? Verjetno je res, da vse kar izide in je slovenika, še ni primerno za knjižne police splošnih knjižnic in verjetno je, da so med izločenimi naslovi tudi subvencionirane knjige.

Pri izbiri gradiva za knjižnico naj bi knjižničarji upoštevali že omenjena priporočila za oblikovanje knjižnične zbirke. Druga priporočila, predvsem priporočila o vsebini in namembnosti gradiva, smo našli v priročniku za odpis.⁷³ Poleg določil za izločanje gradiva (npr.: vsebinsko zastarelo, nekritično, podatkovno nepopolno ali napačno, slabo prevedeno gradivo, slabo tiskano,...) priročnik navaja tudi, česa knjižnice naj ne bi izločile: temeljna strokovna dela filozofije, psihologije in naravoslovja, osnovna besedila vseh veroizpovedi in dela s področja humanistike, statistike, demografije. Za druga strokovna področja priročnik ne navaja nobenih izjem, zaključuje pa s hrambo domoznanskega gradiva. Ker splošne knjižnice ne strežejo samo visoko izobraženi eliti, je verjetno med izločenim gradivom tudi trivialna literatura, vsaj zaradi obrabe. S pregledom prirasta knjig po namembnosti bomo v nadaljevanju skušali razdelati izbor knjig za potrebe prebivalcev: katere potrebe knjižnica zadovoljuje bolj od drugih, katerim daje prednost, kako se odziva na potrebe okolja in podobno.

3.3.3. Prirast knjig po namembnosti

Splošne knjižnice so v letu 2000⁷⁴ pridobile 366.435 izvodov ali 0,18 knjige na prebivalca. Med temi knjigami so v vzajemnem katalogu tudi bibliografski zapisi 3.181 naslovov knjig iz našega vzorca. Te naslove so knjižnice pridobile v 250.760 izvodih, kar predstavlja v skupnem prirastu 68,43% izvodov ali 0,13 knjig na prebivalca. Splošne knjižnice morajo oblikovati knjižnično zbirko za potrebe otrok od predbralnega obdobja do petnajstega leta starosti (do končane osnovne šole), ki je ločena od zbirke za odrasle. Če odštejemo 90.203 pridobljenih knjig za mladino in 16.757 izvodov učbenikov, dobimo preostanek 143.800 izvodov knjig raznoličnih vsebin in namembnosti, ki so jih knjižnice namenile odraslim uporabnikom, to je 57,35% vseh izvodov ali 0,09 knjig na odraslega prebivalca. Med 1.965 naslovi knjig za odrasle je bilo 503 naslovov leposlovja ali 25,60% in 1.462 strokovnih knjig ali 74,40%. To pomeni, da knjižnice upoštevajo priporočila standardov po oblikovanju knjižnične zbirke in dajo prednost nakupu strokovne literature pred leposlovno.

Prirast knjig za mladino zajema 430 naslovov. Posamezen naslov je zastopan v 209,77 izvodov, odrasli pa imajo vsak naslov na voljo v 73,18 izvodih. 786 naslovov učbenikov smo izločili, ker so namenjeni otrokom in odraslim in ker je njihova namembnost tesno povezana s formalnim izobraževanjem, zato niso prioriteta splošnih knjižnic. Sicer pa je posamezen naslov učbenika prisoten v povprečju v 21,31 izvodih.

3.3.3.1. Prirast knjig za otroke in mladino

Splošne knjižnice so v letu 2000 pridobile skupaj 189.295 knjig za mladino, se pravi 51,66% vseh pridobljenih knjig.⁷⁵ Med temi knjigami so poleg novosti z letnico 2000 tudi knjige iz preteklih let, knjige v tujih jezikih in tudi knjige za odrasle, ki jih knjižnice uvrščajo v oddelke za mladino od predbralnega obdobja do 15. leta starosti; te knjige so zanimive predvsem za najstarejšo starostno skupino otrok; mladostnike. Pionirjem (10-13 let) in mladostnikom (14-15 let) založniki ponujajo manjšo izbiro naslovov kot cicibanom (predbralno obdobje in šolarji 6-9 let). V naš vzorec raziskave smo zajeli samo bibliografske opise knjig za mladino, ki so izšle z letnico 2000, skupaj 430 naslovov ali 13,52% vseh izdanih naslovov našega vzorca. Med temi naslovi je bilo 400 ali 84,12% prvih izdaj.

⁷³ Priročnik za izločanje in odpis knjižničnega gradiva. - Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2001, str. 57-61.

⁷⁴ Novljan, S.: Splošnoizobraževalne knjižnice, str. 13.

⁷⁵ Ibid.

Tabela 4: Prirast knjig za mladino

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi na naslov	Izvodi na izposojevališče	Naslovi na izposojevališče
Gorenjska	393	91,40	9694	24,67	276,97	11,23
Koroška	367	85,35	3126	8,52	183,88	21,59
Prekmurska	378	87,91	3354	8,87	159,71	18,00
Štajerska	362	84,19	10466	28,91	348,87	12,07
Sp. Podravje	367	85,35	3215	8,76	1607,50	183,50
Celjska	379	88,14	13493	35,60	321,26	9,02
Osred. Slovenija	367	85,35	23334	63,58	409,37	6,44
Dolenjska	381	88,60	8143	21,37	339,29	15,88
Obalno-kraška	377	87,67	6651	17,64	443,40	25,13
Goriška	375	87,21	8727	23,27	671,31	28,85

Vse knjižnice skupaj so 403 naslove pridobile v 90.203 izvodih, kar je 47,65% od vseh v tem letu pridobljenih knjig za mladino ali 35,97% od vseh v naš vzorec zajetih pridobljenih knjig. Knjižnice so z nakupom 90.203 knjig poskrbele, da je bilo na mladega prebivalca pridobljenih 0,29 knjig, medtem ko je bilo za odrasle pridobljenih le 0,09 knjig na prebivalca.⁷⁶ Knjižnice so se le pri mladih bralcih približale standardu 0,3 knjige na prebivalca, a so morale prirast dopolniti z izbranimi naslovi iz založniške produkcije za odrasle. Na račun pestrosti vsebine in dostopnosti knjig za starostne skupine mladih uporabnikov so povečale število naslovov, in s tem tudi izvodov. Pri dostopnosti naslovov za odrasle pa so pogosto zbirko naslovov skrčile na račun povečanja izvodov posameznega naslova za njegovo dostopnost v večini izposojevališč. Iz tega sklepamo, da knjižnice upoštevajo potrebe mladih uporabnikov in njihov interes za branje. Zanimalo nas je, če potrebe mladih lahko tudi zadovoljijo. Poglejmo še, kako pestra je bila ponudba in kje so bili otrokom posamezni naslovi na voljo. V povprečju je v pokrajini 375 naslovov, 87% od vseh 430 v vzorcu. Posamezne osrednje knjižnice so za svoja območja pridobile od 212 (49,30%) do 375 (87,21%) naslovov. Najbogatejšo ponudbo naslovov imajo knjižnice z enim izposojevališčem, od 287 do 330 naslovov, in tiste z bibliobusom, ki knjige prevaža od kraja do kraja. V teh knjižnicah ima vsak naslov več kot 1 izvod v dveh primerih, v ostalih primerih več kot dva izvoda. Vse knjižnice, ki imajo dislocirana izposojevališča, ne morejo zagotoviti vseh naslovov v vsakem izposojevališču. 25 knjižnic ima v povprečju enako ali večje število izvodov

⁷⁶ Po podatkih iz poročila o splošnih knjižnicah je bilo leta 2000 med 1.990.094 prebivalci Slovenije 313.406 mladih do 15. leta starosti. (Novljan, S.: Splošnoizobraževalne knjižnice, 2001, str. 7.)

na posamezno izposojevališče kot imajo naslovov, iz česar sklepamo, da so dostopnost naslovov zagotovile v večini svojih izposojevališč. Naslovi pa niso dosegljivi otrokom v tistih krajih, kjer so krajevne knjižnice slabo razvite. V tem primeru mora knjižnica poskrbeti za kroženje naslovov s premičnimi zbirkami, da lahko uveljavi enakost dostopnosti knjig za vse otroke na svojem območju. Ta primer ilustrira tudi potrebo po upoštevanju knjižničarskega standarda, se pravi standarda prirasta in standarda načrtovanja knjižnične mreže. Dosežen standardno določen prirast 0,3 knjige na prebivalca ne zagotavlja stalne prisotnosti naslova v vsakem posameznem izposojevališču (1 naslov je bil pridobljen v povprečju v 241 izvodih, izposojevališč pa je že danes 256), zato mora knjižnica zagotoviti njegovo kroženje z medknjižnično izposajo, bibliobusom, premičnimi zbirkami ali na kakšen drug način.

3.3.3.2 Prirast šolskih učbenikov

Učbeniki sodijo med knjige, ki posameznika spremljajo v času njegovega formalnega izobraževanja in mu pomagajo osvajati predpisano učno snov. Za dostopnost učbenikov mora poskrbeti šola oziroma šolar sam. Potrebuje jih daljše obdobje, morda tudi podčrtava besedilo in pripisuje opombe, zato so manj primerni za knjižnično izposajo.

Tabela 5: Prirast šolskih učbenikov

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi na naslov	Izvodi na izposojevališče	Naslovi na izposojevališče
Gorenjska	481	61,20	1656	3,44	47,31	13,74
Koroška	454	57,76	768	1,69	45,18	26,71
Prekmurska	518	65,90	989	1,91	47,10	24,67
Štajerska	274	34,86	2359	8,61	78,63	9,13
Sp. Podravje	466	59,29	977	2,10	488,50	233,00
Celjska	508	64,63	2235	4,40	53,21	12,10
Osred. Slovenija	333	42,37	3071	9,22	53,88	5,84
Dolenjska	545	69,34	1906	3,50	79,42	22,71
Obalno-kraška	485	61,70	1434	2,96	95,60	32,33
Goriška	504	64,12	1362	2,70	104,77	38,77

Med 786 izdanimi naslovi šolskih učbenikov je bilo 296 ali 37,66% ponatisov. Za dostopnost naslovov šolskih učbenikov v pokrajinah so najboljše poskrbele osrednje knjižnice, ki prejemajo obvezni izvod. Prav zaradi njih je bil povprečen prirast naslovov na pokrajino 457 naslovov (58,12% vseh izdanih učbenikov) in domnevamo, da je med njimi večji del tistih, ki sodijo v zbirko 490 prvič izdanih naslovov. V teh osmih knjižnicah je od 417 (53,05% vseh izdanih naslovov) do 516 (62,60% vseh izdanih naslovov) naslovov. Samo z enim izvodom naslova pa knjižnice ne morejo zadovoljiti vseh potreb, zato so pridobile še dodatne izvode posameznih naslovov; v povprečju je imela vsaka od teh knjižnic posamezen učbenik zastopan v 1,78% izvodih.

Videli smo, da se na izobraževalne potrebe, predvsem dijakov, rednih in izrednih študentov, najbolj odzivajo pokrajinske knjižnice, ki še zmeraj ohranjajo vlogo študijskih središč v pokrajini. Novi študijski programi, nove oblike študija, večja izbira učbenikov in večja mobilnost študentov, lahko pa tudi neprimerno razvite šolske in visokošolske knjižnice, vplivajo na povečano povpraševanje, zato tudi druge knjižnice dopolnjujejo zbirko z učbeniki. V osrednji Sloveniji in Štajerski, kjer splošne knjižnice ne prejemajo obveznega izvoda, je bilo nabavljenih preko 200 naslovov, v 14 drugih osrednjih knjižnicah pa več kot 100 naslovov. Nobena izmed osrednjih knjižnic pa se učbenikom ni popolnoma odrekla, saj lahko z učbenikom nadomestijo pomanjkanje literature s kakšnega strokovnega področja.

Najmanjše število naslovov, ki jih je pridobila osrednja knjižnica, je bilo 17 naslovov. Pri nabavi učbenikov so knjižnice upoštevale organizacijo svojih izposojevališč. Večji delež učbenikov je ostal v osrednji knjižnici, kjer je navadno tudi največje število potencialnih uporabnikov. Ta je tudi odprta najdlje, ima čitalnico, v nji pa pogosto dostopen učbenik za uporabo v knjižnici, še posebej v primeru, ko je učbenik na seznamu obvezne študijske literature, knjižnica pa ne more zagotoviti dodatnih izvodov za izposajo na dom. Posamezen naslov se pojavlja v pokrajini od 1,91 pa do 9,22 izvoda. Knjižnice so obogatile knjižnične zbirke v letu 2000 s 16.757 izvodi šolskih učbenikov (6,68% vseh pridobljenih knjig ali 0,008 na prebivalca). Količina izvodov se v pokrajini veča s številom izposojevališč, dostopnost učbenikov v izposojevališčih pa z velikostjo izposojevališča.

3.3.3.3 Prirast leksikonov, atlasov

Leksikoni, atlasi in podobne knjige sodijo med referenčno gradivo, ki ga splošne knjižnice nabavljajo, da bi zadovoljile informacijske potrebe svojih prebivalcev. Navadno se ne izposoja na dom, ampak je na razpolago za uporabo v knjižnici.

Tabela 6: Prirast leksikonov in atlasov

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	34	87,18	290	8,53	8,29	,97
Koroška	30	76,92	121	4,03	7,12	1,76
Prekmurska	31	79,49	120	3,87	5,71	1,48
Štajerska	24	61,54	446	18,58	14,87	,80
Sp. Podravje	29	74,57 36	120	4,14	60,00	14,50
Celjska	36	92,31	401	11,14	9,55	,86
Osrednja Slovenija	31	79,49	726	23,42	12,74	,54
Dolenjska	33	84,62	260	7,88	10,83	1,38
Obalno-kraška	36	92,31	219	6,08	14,60	2,40
Goriška	34	87,18	228	6,71	17,54	2,62

Med knjigami smo zabeležili 39 naslovov leksikonov in atlasov ali 1,23% vseh izdanih naslovov. Med njimi je bilo 12 ali 30,77% ponatisov. Med vsemi izdanimi strokovnimi knjigami za odrasle so tovrstne knjige predstavljale 2,67%. V povprečju so knjižnice v pokrajini pridobile 31,80 izdanih naslovov ali 81,54%; število naslovov je v knjižnicah pokrajine zajemalo od 24 (61,54%) do 36 (92,31%) naslovov. Tudi pri nakupu leksikonov so knjižnice izbirale glede na potrebe in svoje možnosti. Vsi izdani naslovi niso prisotni v vseh pokrajinah, celo novi ne, prav tako ne ponatisi, čeprav dobivajo knjižnice obvezni izvod. Tudi tu je število naslovov največje v knjižnicah, ki prejemajo obvezni izvod, ostale osrednje knjižnice pa so izbrale od 5 do 28 naslovov; naslovi tudi niso prisotni v vseh izposojevališčih.

Knjižnice ne nabavljajo referenčne literature le za uporabo v knjižnici, ampak omogočajo z nabavo dodatnih izvodov za posamezna izposojevališča tudi izposojajo na dom. Nabavile so skupaj 2.931 izvodov ali 1,17% vseh pridobljenih izvodov, v povprečju 11,45 izvodov na posamezno izposojevališče ali 0,001 na prebivalca. V posamezno izposojevališče so knjižnice postavile povprečno od 0,74 do 29 naslovov, manj izposojevališč ima osrednja knjižnica, večje število naslovov lahko zagotovi v posameznem izposojevališču. Ti naslovi se v posameznem izposojevališču pojavljajo v enem do štiri izvodi. Število izvodov ilustrira potrebo prebivalcev, a tudi način uporabe knjižnice. Glede na analizirane pogoje knjižnic sklepamo, da ne morejo vsa izposojevališča nuditi ustreznih pogojev za uporabo priročne literature v knjižnici, saj nimajo čitalnic, posamezne pa imajo tudi prekratek odpiralni čas. Število izvodov pa lahko povežemo tudi s študijskimi potrebami, saj sodi tovrstna literatura med dopolnilno priročniško študijsko literaturo.

3.3.3.4. Prirast poljudnih priročnikov

Splošne knjižnice zadovoljujejo splošne izobraževalne potrebe tudi s priročno strokovno literaturo. Večina tega gradiva je namenjena izposoji na dom, posamezni priročniki pa so tudi za uporabo v knjižnici, bodisi zaradi velikega povpraševanja, ki ga ni mogoče zadovoljiti drugače kot s čitalniškim izvodom, bodisi zaradi načina predstavitve vsebine ali cene priročnika.

Tabela 7: Prirast poljudnih priročnikov

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/naslov	Izvodi/izposojevališče	Naslovi/izposojevališče
Gorenjska	383	90,33	4077	10,64	116,49	10,94
Koroška	363	85,61	1121	3,09	65,94	21,35
Prekmurska	365	86,08	1664	4,56	79,24	17,38
Štajerska	293	69,10	6133	20,93	204,43	9,77
Sp. Podravje	349	82,31	1254	3,59	627,00	174,50
Celjska	376	88,68	4931	13,11	117,40	8,95
Osred. Slovenija	324	76,42	10159	31,35	178,23	5,68
Dolenjska	379	89,39	3643	9,61	151,79	15,79
Obalno-kraška	354	83,49	2666	7,53	177,73	23,60
Goriška	387	91,27	3890	10,05	299,23	29,77

Leta 2000 je izšlo 424 naslovov iz programa poljudnih priročnikov, 13,33% vseh izdanih naslovov ali 27,63% vseh naslovov strokovnih del za odrasle. Med njimi je bilo 76 ponatisov ali 17,92%, 46,46% vseh izdanih del pa so ustvarili domači avtorji.

Knjižnice so pridobile povprečno 357,30 naslovov na pokrajino, razpon pa je segal od 294 do 387 naslovov. Spet so pokrajine, ki imajo obvezni izvod, pridobile več naslovov: od 82,31% do 91,27%; pokrajini, ki ne dobivata obveznih izvodov, pa 69,10% in 76,42%. Posamezne osrednje knjižnice so pridobile različno število izvodov; 23 knjižnic je pridobilo od 100 do 200 naslovov, drugih 23 od 200 do 300, 9 knjižnic pa od 300 do 400 naslovov. Ker so v zadnji kategoriji knjižnice z obveznim izvodom, predvidevamo, da so na knjižne police uvrstile vse prve izdaje in dopolnjene ponatise. Za svoja izposojevališča so knjižnice nabavljale različno število naslovov, izbira naslovov pa je v vsakem primeru največja v osrednji knjižnici.

Knjižnice so skupaj pridobile 39.538 izvodov ali 15,77% vseh pridobljenih izvodov (0,02 na prebivalca). Število izvodov je odvisno od števila izposojevališč, saj več jih v pokrajini, večje je število izvodov v pokrajini, ni pa nujno, da bi večje izposojevališče imelo tudi večje število izvodov istega naslova na prebivalca kot manjše izposojevališče. Oblikovanje zbirke poljudnih priročnikov naj bi bilo izrazito povezano z lokalnimi značilnostmi in potrebami, zato poleg splošnih priročnikov uvrščajo v zbirko tudi naslove tistih vsebin, ki se navezujejo na izstopajoče potrebe okolja in jih pogosto nabavijo v večjem številu izvodov.

3.3.3.5. Prirast leposlovja

Uporabniki iščejo med leposlovjem najpogosteje knjige za razvedrilo, vsekakor pogosteje kot pri strokovni literaturi. Med uporabniki pridobijo posamezni naslovi ali avtorji izjemno popularnost, pogosto ne vselej na račun kakovosti. Mann⁷⁷ zato priporoča, da knjižnice naredijo vse, da bi uporabnikom približale nove avtorje. Knjižnica ima po njegovem mnenju enkratno priložnost, da ponuja veliko izbiro naslovov in avtorjev, ki jih ljudje ne poznajo, zato povečuje možnost izbire in odkrivanja. Izbira je velika tudi zato, ker zajema starejša dela. Mann pravi, da leposlovje sodi med tisto skupino knjižničnega gradiva, ki vselej razveseljuje. Uporabnik lahko vedno najde novo knjigo, če tudi je ta stara, knjižničar pa lahko sodeluje in pomaga pri odkrivanju. Torej bralec v knjižnici vsaj pri leposlovju ni vselej odvisen od pravkar izdanih naslovov, ampak lahko izbira tudi med naslovi prejšnjih let, ki jih še ni prebral.

Če knjižničar to upošteva, potem se njegova izbira opira na kakovost in ne samo na povpraševanje po nezahtevnem leposlovju. Med naslovi izbira predvsem tiste, po katerih bodo bralci segali tudi po preteku nekaj let. Znotraj leposlovja je moč izbirati med manj zahtevnimi deli, zadovoljiti pa je moči tudi potrebe tistih bralcev, ki berejo bolj ali zelo zahtevno umetniško leposlovje. Kar je Pirjevec zapisal leta 1940⁷⁸, velja še danes: »Za vse društvene in javne knjižnice velja kot prvo pravilo, da se ne kupuje izrazita plaža in da se po možnosti tudi ne sprejema manjvredna književnost.« Dalje pa se sprašuje: »Kdo bi mogel pri najstrožji izbiri objektivno in nezmotljivo soditi, kaj spada v ljudsko knjižnico, kaj vanjo ne spada?« in opozarja: »Iz literarne zgodovine vemo, kolikokrat so poznejši rodovi popolnoma odklonili sodbo starejših rodov, bodisi, da so dela, ki jih je starejši rod hvalil, odklonili, ali da so šele izkopali pomembne spise, ki jih v preteklosti ni nihče upošteval. Že iz navedenega sledi, da mora biti ljudski knjižničar zelo previden pri presoji sodobne književnosti, da iz

⁷⁷ Mann, P. H. : Fiction readers: what people read. V: Managing fiction in libraries. Ur. M. Kinnell. - London: Library Association Publishing, 1991, str. 15.

⁷⁸ Pirjevec, D. : Knjižnice in knjižničarsko delo. – Celje: Družba sv. Mohorja, 1940, str. 131.

tehtnih vzrokov ne bo odklonil knjige, da se pa tudi ne bo dal varati od spretne reklame založnikov, ki napihuje pomen senzacijske enodnevnice.«⁷⁹

Izboru leposlovnih knjig za odrasle posvečajo knjižničarji navadno manj časa kot izboru knjig za mladino in izboru strokovne literature. To ugotavlja tudi Labdon, ko analizira leposlovje v angleških knjižnicah⁸⁰. Knjižnice naj bi po njegovem mnenju poenostavile McColvinovo načelo: »Pravo knjigo pravemu bralcu ob pravem času« v »Daj jim, kar želijo in ko želijo«. Taka poenostavitev nabavne politike ni sprejemljiva za knjižnični menedžment, ki mora razvijati bralno kulturo. Pogorelec⁸¹ pravi, da zato, ker knjižnični menedžment »ni orientiran v doseganje dobička, je njegov strateški cilj povečati učinkovitost in uspešnost obstoječih organizacij v smislu racionalizacije poslovanja, dviga kakovosti in obsega storitev ter motiviranja zaposlenih za kvalitetno delo in stalno izobraževanje.« Zato se mora knjižničar spraševati tudi, kako izbrati in predstaviti leposlovje, da bo bralec s čim manj ovirami lahko kakovostno zadovoljeval svoje raznolike potrebe. Pogorelec predlaga, da bi sedanje razvrščanje leposlovja po literarnih zvrsteh dopolnili še z razvrščanjem po zahtevnosti v okviru treh stopenj, ki bi približno ustrezale literarni tipologiji: verizem, hermetizem, klasika. S sistematično obdelavo bi presegli v praksi že pojavljajoče delitev leposlovja na umetniško in trivialno, povečali neodvisnost uporabnikov ter zmanjšali knjižničarjevo sprotno razmejevanje primerkov lažjega branja. Pogledali bomo, koliko leposlovnih knjig so knjižnice namenile svojim uporabnikom, poskušali pa bomo razčleniti tudi vsebino leposlovnega programa, ko bomo pregledovali posamezne vzorčne skupine v izposojevališčih, kot so: klasiki, poezija, nezahtevna literatura, sodobna literatura.

⁷⁹ Ibid., str. 59.

⁸⁰ Labdon, P.: *Acquiring adult fiction. V: Managing fiction in libraries.* Ur. M. Kinnell. - London: Library Association Publishing, 1991, str. 36-37.

⁸¹ Pogorelec, A.: *Opredelitev kriterijev kakovosti in zahtevnosti pri vsebinski obdelavi leposlovja za odrasle v splošnih knjižnicah. Seminarska naloga.* - Ljubljana, Filozofska fakulteta, Individualni študijski program za podiplomski študij, 2003, str. 10.

Tabela 8: Prirast leposlovja

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	449	89,26	6710	14,94	191,71	12,83
Koroška	414	82,31	2170	5,24	127,65	24,35
Prekmurska	434	86,28	2301	5,30	109,57	20,67
Štajerska	380	75,55	7454	19,62	248,47	12,67
Sp. Podravje	409	81,31	1937	4,74	968,50	204,50
Celjska	412	81,91	8550	20,75	203,57	9,81
Osrednja Slovenija	413	82,11	16100	38,98	282,46	7,25
Dolenjska	438	87,08	5560	12,69	231,67	18,25
Obalno-kraška	409	81,31	4522	11,06	301,47	27,27
Goriška	454	90,26	6112	13,46	470,15	34,92

Med 3181 naslovi je bilo 503 naslovov leposlovja za odrasle ali 15,8%. 140 ali 27,83% je bilo prevodov, 363 ali 72,17% pa izvirnih del. Med knjigami za odrasle so ti naslovi predstavljali 25,60%. 6,56% naslovov je bilo ponatisnjenih.

Knjižnice so v povprečju nabavile 421,20 naslovov ali 83,74% vseh izdanih naslovov leposlovja za odrasle. Tako je v pokrajinah dostopnih večina izdanih naslovov, število sega od 380 (75,55%) do 454 (90,26%) naslovov. Možno je, da kljub temu tudi vsi prvič izdani naslovi niso dostopni v knjižnicah.

V knjižnicah v povprečju pridobijo en naslov v 145,88 izvodih, skupaj so pridobile 61.416 izvodov, to je 24,49% vseh pridobljenih izvodov. V pokrajini je povprečna dostopnost izvodov posameznega naslova 14,68. Osrednje knjižnice so izbiro naslovov prilagodile svoji mreži izposojevališč in bralnim navadam svojih prebivalcev. 4 knjižnice so nabavile od 100 do 200 naslovov, 36 knjižnic od 200 do 300 naslov in 8 knjižnic od 300 do 400 naslovov, 6 pa več kot 400 naslovov. Manjša ko je knjižnica, bolj mora izbirati, kaj od leposlovja bo postavila na knjižne police, zato pa se morajo vse knjižnice z dislociranimi izposojevališči odločiti, v katero bodo postavile pridobljen naslov. Večina vseh pridobljenih naslovov ostaja na knjižnih policah osrednjih knjižnic, dodatni izvodi posameznih naslovov pa so namenjeni za izposojevališča.

Ker je leposlovje med najbolj izposojanimi knjigami v knjižnici, nas je zanimalo tudi, katerim naslovom so dale prednost.

Tabela 9: Prirast subvencioniranega leposlovja

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojevališče
Gorenjska	54	98,18	875	16,20	25,00	1,54
Koroška	51	92,73	274	5,37	16,12	3,00
Prekmurska	54	98,18	316	5,85	15,05	2,57
Štajerska	54	98,18	974	18,04	32,47	1,80
Sp. Podravje	54	98,18	312	5,78	156,00	27,00
Celjska	54	98,18	1151	21,31	27,40	1,29
Osrednja Slovenija	54	98,18	2378	44,04	41,72	0,95
Dolenjska	54	98,18	766	14,19	31,92	2,25
Obalno-kraška	54	98,18	597	11,06	39,80	3,60
Goriška	53	96,36	818	15,43	62,92	4,08

V vzorcu smo imeli 138 naslovov, ki jim je država dodelila finančno pomoč za izid. Med temi naslovi je bilo tudi 55 naslovov s področja leposlovja. Kot vidimo na tabeli, je njihova prisotnost v pokrajini skoraj popolna. Manjka le en naslov, ki je morda pozno izšel in ga knjižnice še niso obdelale, še bolj verjetno pa sodi med ponatise.

Skupaj so knjižnice pridobile 8.461 izvodov, povprečno vsak naslov v 153,84 izvodih. V pokrajini je povprečna dostopnost naslovov 15,73 enot in je za 1,05 enote večja od povprečja dostopnosti naslovov vsega leposlovja (Tabela 8). Kljub temu pa ni vsak naslov prisoten v vsakem izposojevališču in niti ne v vsaki osrednji knjižnici. Osrednje knjižnice so nabavile od 14 do 54 naslovov, večina (26) v povprečju 43 naslovov: 21 knjižnic je pridobilo 52 naslovov, med katerimi so tudi območne knjižnice, 4 knjižnice 27 naslovov, 4 knjižnice 34 naslov in 1 knjižnica 14 naslovov. Naslovi so najbolj zastopani v osrednji knjižnici, za druga izposojevališča pa so knjižnice kupovale od 1,17 do 29,17 izvodov, kar pa ni zadostovalo za prisotnost naslovov v vseh izposojevališčih. Samo 7 knjižnic je nabavilo naslov povprečno toliko izvodov, kot je izposojevališč; kadar pa ima knjižnica na svojem območju manjša izposojevališča, jim naslova navadno ne dodeli.

Če naj bi bilo subvencionirano delo pomembno, bi moralo biti kot tako predstavljeno in splošno dostopno v vsakem izposojevališču. V našem primeru pomeni 55 naslovov prisotnih v 256 izposojevališčih: skupaj 14.050 izvodov. Za najmanjše izposojevališče predstavlja 55 naslovov 12% vsega zanjo določenega prirasta, ki bi moral po standardu zajemati najmanj 450 izvodov. To je za manjšo knjižnico delež, ki opozarja osrednjo knjižnico, da mora pazljivo izbirati gradivo za najmanjše

izposojevališče oziroma poskrbeti, da bodo dvojnice, shranjene v osrednji knjižnici, občasno popestrile ponudbo manjših izposojevališč.

Tabela 10: Prirast leposlovja slovenskih in tujih klasikov za odrasle in izposoja

	Izvodi	Izvodi/ izposojevališče	Izposoja/ prebivalec
Gorenjska	220	6,29	0,001
Koroška	60	3,53	0,001
Prekmurska	124	5,90	0,001
Štajerska	292	9,73	0,001
Sp. Podravje	69	34,50	0,001
Celjska	354	8,43	0,001
Osrednja Slovenija	535	9,39	0,002
Dolenjska	209	8,71	0,001
Obalno-kraška	168	11,20	0,001
Goriška	203	15,62	0,002

(Zbirke: Zbrana dela slovenskih pisateljev, Knjižnica kondor, Klasiki kondor)

V vzorec smo zajeli 12 naslovov iz zbirk, ki predstavljajo klasične avtorje. Naslovi so bili pridobljeni v 2.239 izvodih, vsak povprečno v 186,58 izvodih (0,0011 izvodov na prebivalca). Omenjeni naslovi so prisotni v vseh pokrajinah. V vsaki je bilo v povprečju pridobljenih 223 izvodov ali 11,33 izvodov na izposojevališče. Tudi tu je pomagal obvezni izvod, čeprav zajema le 4,29% vseh pridobljenih izvodov. Navzočnosti teh del ne moremo potrditi v vseh izposojevališčih, prav tako ne v vseh osrednjih knjižnicah, ker so štiri nabavile manj izvodov, kot je izdanih naslovov. Knjižnice so povečale nakup izvodov v primeru dodatnih izposojevališč. Delež izvodov je manjši od splošnega deleža dodatnih izvodov leposlovja in naslovi niso prisotni v vseh izposojevališčih. Menimo, da je prirast tovrstne literature v knjižnicah tesno povezan z njeno šolsko rabo.

Tabela 11: Prirast poezije za odrasle in izposoja

	Izvodi	Izvodi/ izposojevališče	Izposoja/ prebivalec
Gorenjska	629	17,97	0,002
Koroška	241	14,18	0,002
Prekmurska	274	13,05	0,001
Štajerska	475	15,83	0,002
Sp. Podravje	276	138,00	0,001
Celjska	753	17,93	0,002
Osrednja Slovenija	1356	23,79	0,003
Dolenjska	562	23,42	0,002
Obalno-kraška	486	32,40	0,002
Goriška	562	43,23	0,004

V vzorec smo zajeli 27 naslov, za katere so dali založniki podatke, od skupaj 161 naslovov poezije za odrasle. Naslovi so bili pridobljeni v 5.614 izvodih, vsak povprečno v 208 izvodih (0,028 izvodov na prebivalca). Omenjeni naslovi so prisotni v vseh pokrajinah. V vsaki je bilo v povprečju pridobljenih 561 izvodov, na izposojevališče pa 33,98 izvodov. Obvezni izvod obsega 3,85% vseh pridobljenih izvodov.

Njihove prisotnosti pa ne moremo potrditi v vseh izposojevališčih, prav tako ne v vseh osrednjih knjižnicah, ker so štiri manjše osrednje knjižnice nabavile manj izvodov, kot je bilo izdanih naslovov. Knjižnice so povečale nakup izvodov v primeru dodatnih izposojevališč, vendar ne za vsa. Za prisotnost vseh naslovov bi morale knjižnice pridobiti še dodatnih 1.298 izvodov.

Tabela 12: Prirast nezahtevnega leposlovja za odrasle in izposoja

	Izvodi	Izvodi/ izposojevališče	Izposoja/ prebivalec
Gorenjska	1366	39,03	0,047
Koroška	463	27,24	0,048
Prekmurska	328	15,62	0,019
Štajerska	1935	64,50	0,053
Sp. Podravje	320	160,00	0,025
Celjska	1770	42,14	0,054
Osrednja Slovenija	3187	55,91	0,048
Dolenjska	1020	42,50	0,039
Obalno-kraška	826	55,07	0,053
Goriška	1095	84,23	0,066

(Zbirke: Prvinski nagon, Labirint (oboje DZS), Za lahko noč (Prešernova družba), Oddih (Mladinska knjiga))

V vzorec smo zajeli 27 naslovov iz omenjenih zbirk iz založniške ankete. Naslovi so bili pridobljeni v 12.310 izvodih, kar predstavlja 4,91% vseh pridobljenih izvodov. Vsak naslov je bil nabavljen povprečno v 456 izvodih ali 0,0062 izvodih na prebivalca. Omenjeni naslovi so prisotni v vseh pokrajinah. V vsaki pokrajini je bilo v povprečju pridobljenih 1.231 izvodov, na izposojevališče povprečno 58,62 izvodov, kar pomeni, da je posamezen naslov povprečno dostopen v skoraj dveh izvodih.

Njihovo prisotnost lahko potrdimo v vseh izposojevališčih, večje število izvodov na posamezno izposojevališče pa lahko razložimo tudi z desetimi bibliobusi, ki imajo 608 postajališč in zato knjižnice nabavijo večje število izvodov. Njihovo prisotnost bi knjižnice zagotovile tudi brez obveznega izvoda, ki predstavlja v skupnem prirastu izvodov tega leposlovja 1,75%.

Tabela 13: Prirast sodobnega leposlovja za odrasle in izposoja

	Izvodi	Izvodi/ izposojevališče	Izposoja/ prebivalec
Gorenjska	382	10,91	0,007
Koroška	124	7,29	0,004
Prekmurska	117	5,57	0,002
Štajerska	484	16,13	0,004
Sp. Podravje	113	56,50	0,003
Celjska	433	10,31	0,005
Osrednja Slovenija	991	17,39	0,008
Dolenjska	339	14,13	0,004
Obalno-kraška	260	17,33	0,006
Goriška	425	32,69	0,009

(Zbirke: XX stoletje (CZ) Beletrina (Študentska založba) Nova slovenska knjiga (Mladinska knjiga))

V vzorec smo zajeli 24 naslovov iz založniške ankete, ki sodijo v katero od zgoraj omenjenih zbirk. Knjižnice so skupaj pridobile 3.668 izvodov, kar predstavlja 1,46% vseh pridobljenih izvodov. Vsak naslov je bil nabavljen povprečno v 152,83 izvodih ali 0,0052 izvodov na prebivalca. Naslovi so prisotni v vseh pokrajinah. V vsaki pokrajini je bilo v povprečju pridobljenih 337 izvodov, na izposojevališče povprečno 18,82 izvodov.

Njihovo prisotnost lahko potrdimo v območnih knjižnicah, tudi zaradi obveznega izvoda, ki predstavlja 5,23% delež vseh pridobljenih izvodov sodobnega leposlovja, ne moremo pa potrditi prisotnosti vseh naslovov v vsaki osrednji knjižnici, saj je kar 16 knjižnic nabavilo manj izvodov kot je naslovov; pridobile so od 7 do 23 izvodov. Če bi želeli, da bi bila tovrstna literatura dostopna vsaj v vsakem izposojevališču v enem izvodu, bi morale knjižnice nabaviti dodatnih 2.476 izvodov. To bi lahko naredile, če bi za toliko zmanjšale prirast izvodov manj zahtevnega leposlovja. Tako bi povečale pestrost izbora, ne da bi pretirano prizadela želje uporabnikov.

3.3.3.6. Prirast strokovnih knjig za odrasle

Med 1.965 knjigami za odrasle (odšteli smo naslove za otroke in mladino ter učbenike) je bilo 1.462 strokovnih knjig ali 74,40% knjig za odrasle, vključno s priročniki in leksikoni. Če odštejemo priročnike in leksikone, nam ostane 999 naslovov ali 68,33% strokovnih knjig, ki jih knjižnice postavljajo na knjižne police v okviru posameznih strokovnih skupin. To so knjige s področja

družboslovja in humanistike, religije, ekonomije, prava, medicine, matematike in naravoslovja, tehnike, umetnosti, ki bralce na poljuden, strokoven ali znanstven način seznanjajo z novostmi na določenem tematskem področju. Omogočale naj bi zadovoljevanje potreb po izobraževanju, raziskovanju, a tudi po informacijah, kadar referenčna literatura nima odgovorov na posamezna vprašanja.

Knjižnice naj bi predstavile vsa področja človekovega ustvarjanja in vsako področje naj bi po možnosti vsebovalo poleg sodobne zanimive vsebine, priročnikov in učbenikov tudi gradivo, ki ga označuje kot sistematično urejeno vednost, disciplino s svojim značilnim jezikom, zgodovino, filozofijo in temeljnimi deli.

Knjižnice naj bi opravile izbor glede na potrebe prebivalcev, zato morajo proučiti okolje svojih uporabnikov, uporabnike in njihov način uporabe knjižničnega gradiva in opraviti analizo stanja knjižničnega gradiva v knjižnični mreži. Poskrbeti morajo za širjenje novih znanstvenih spoznanj, zato sproti posodablajo in izločajo zastarela dela, pri tem pa morajo paziti, da bodo izločena dela ohranjena v knjižnični mreži in dostopna za raziskovanje kot dokument ustvarjalnosti, razmišljanja in delovanja v določenem času. S knjižnično zbirko ponujajo podobo ustvarjalnosti svojega okolja in hkrati podobo intelektualnih, estetskih, sprostitvenih, izobraževalnih in raziskovalnih potreb prebivalcev. Pogledali bomo, kako so knjižnice poskrbele za predstavitev posameznih področij s prirastom novih naslovov.

Tabela 14: Prirast družboslovja in humanistike

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodov na naslov	Izvodi na izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	363	87,68	2173	5,99	62,09	10,37
Koroška	344	83,09	807	2,35	47,47	20,24
Prekmurska	329	79,47	915	2,78	43,57	15,67
Štajerska	262	63,29	2123	8,10	70,77	8,73
Sp. Podravje	339	81,88	905	2,67	452,50	169,50
Celjska	342	82,61	2913	8,52	69,36	8,14
Osred. Slovenija	311	75,12	6116	19,67	107,30	5,46
Dolenjska	340	82,13	2119	6,23	88,29	14,17
Obalno-kraška	334	80,68	1753	5,25	116,87	22,27
Goriška	357	86,23	2022	5,66	155,54	27,46

Leta 2000 je izšlo 414 naslovov s področja družboslovja in humanistike, 13,01% vseh izdanih naslovov ali 28,32% od vseh 1.462 izdanih naslovov strokovnih del za odrasle. Med njimi je bilo 14 ponatisov ali 3,38%. 342 knjig ali 82,60% knjig s tega področja pa so ustvarili domači avtorji.

Knjižnice so pridobile povprečno 332 naslovov na pokrajino. Razpon naslovov med osrednjimi knjižnicami je segal od 36 do 355 naslovov. Pokrajine, ki imajo obvezni izvod, so pridobile več naslovov: od 79,47% do 87,68%. Pokrajini, ki ne dobivata obveznega izvoda, imata 63,29% in 75,12% vseh naslovov. V 8 območnih knjižnicah, ki prejemajo obvezni izvod, niso zastopani vsi izdani naslovi, tudi ne naslovi prvih izdaj, saj niha razpon števila naslovov od 318 do 355, prvih izdaj pa je 400. Vzrokov je lahko več: npr. knjižnice še niso obdelala vseh naslovov, ali niso prejele vseh naslovov. Posamezne osrednje knjižnice so bile zelo pazljive pri izbiri naslovov in so upoštevale značilnosti okolja. Izbira naslovov je največja v pokrajinskih mestih, ker je deset knjižnic pridobilo od 210 do 355 naslovov, trideset osrednjih knjižnic v manjših mestih pa od 111 do 199 naslovov in osem osrednjih knjižnic od 36 do 80 naslovov. Dostopnost pridobljenih naslovov je bila porazdeljena po osrednjih knjižnicah, le manjši del naslovov so dali še v izposojevališča osrednjih knjižnic. Ljubljana je pridobila 13,88 izvoda na naslov, Maribor 6,53 in imata največje število izvodov na naslov med osrednjimi knjižnicami, s čimer kažeta potrebe univerzitetnih mest, ne pa toliko na razvejano mrežo izposojevališč. Izstopa tudi Nova Gorica s 3,24 izvodi na naslov, morda tudi zaradi študijskih potreb ali celo zaradi novih knjižničnih prostorov, ki omogočajo hrambo gradiva. Sedem osrednjih knjižnic ima od 2,03 do 2,43 izvoda enega naslova, ostale pa od 1,02 do 1,97 izvoda. Knjižnice so skupaj pridobile 21.846 izvodov ali 8,71% vseh pridobljenih izvodov; 85,34 izvodov na izposojevališče ali 0,0110 izvodov na prebivalca.

Tabela 15: Prirast subvencioniranega družboslovja in humanistike

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi na naslov	Izvodi na izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	60	100,00	447	7,45	12,77	1,71
Koroška	59	98,33	167	2,83	9,82	3,47
Prekmurska	60	100,00	158	2,63	7,52	2,86
Štajerska	55	91,67	378	6,87	12,60	1,83
Sp. Podravje	60	100,00	190	3,17	95,00	30,00
Celjska	59	98,33	628	10,64	14,95	1,40
Osred. Slovenija	59	98,33	1507	25,54	26,44	1,04
Dolenjska	59	98,33	418	7,08	17,42	2,46
Obalno-kraška	60	100,00	401	6,68	26,73	4,00
Goriška	60	100,00	401	6,68	30,85	4,62

Zanimalo nas je, kakšna je dostopnost naslovov, ki jih je sofinancirala država. Kot vidimo na tabeli, je njihova prisotnost v pokrajini skoraj popolna (98,50%), povprečje je 59,10 naslovov na pokrajino; najmanj 55 in največ 60 naslovov.

Skupaj so knjižnice pridobile 4.695 izvodov, vsak naslov povprečno v 83,84 izvodih. V pokrajini je bilo v povprečju 469,50 izvodov, najmanjše število izvodov 158 in največje 1.507. Zadnja številka je iz osrednje Slovenije, za več kot polovico manjše pa je število izvodov na celjskem območju, v ostalih pokrajinah pa je število izvodov še nižje, zmanjša se na okoli 400 in manj. Knjigam iz subvencioniranega programa so dale prednost predvsem knjižnice v osrednji Sloveniji in na celjskem, a tudi tu je ta prednost ostala predvsem v velikih krajih, tam kjer je povpraševanje večje. Vsak naslov ni prisoten v vsakem izposojevališču in niti ne v vsaki osrednji knjižnici. Osrednje knjižnice so nabavile od 1 do 60 naslovov, večina (19) v povprečju 44 naslovov, 13 knjižnic 56 naslovov (med njimi je 6 območnih knjižnice, ostale 4 pa imajo 60 naslovov), 7 knjižnic 34 naslovov, 6 knjižnic 6 naslovov, 4 knjižnice 16 naslovov in 3 knjižnice 25 naslovov.

Povprečno je bilo pridobljenih 7,95 izvodov na naslov: od 2,63 do 25,54, na izposojevališče pa 25,41 enot: od 7,52 do 95,00 enot.

Tabela 16: Prirast družboslovja in izposoja

	Izvodi	Izvodi/ izposojevališče	Izposoja/ prebivalec
Gorenjska	276	7,89	0,002
Koroška	97	5,71	0,002
Prekmurska	85	4,05	0,001
Štajerska	198	6,60	0,001
Sp. Podravje	111	55,50	0,001
Celjska	366	8,71	0,001
Osrednja Slovenija	989	17,35	0,004
Dolenjska	242	10,08	0,002
Obalno-kraška	224	14,93	0,003
Goriška	223	17,15	0,004

(Založbe iz skupine Index: Krtina, Studia humanitatis, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Znanstveno in publicistično središče, Študentska založba/družboslovje, Aristej/družboslovje, Založba *cf/družboslovje)

V vzorec smo zajeli 28 naslovov zgoraj naštetih založb, za katere so dali založniki podatke. Knjižnice so skupaj pridobile 2.811 izvodov, kar predstavlja 0,14% vseh pridobljenih izvodov. Naslov je bil

nabavljen povprečno v 100 izvodih ali 0,0014 izvodov na prebivalca. Omenjeni naslovi so prisotni v vseh pokrajinah. V vsaki pokrajini je bilo v povprečju pridobljenih 281 izvodov, na izposojevališče povprečno 14,80 izvodov.

Njihovo prisotnost lahko potrdimo v območnih knjižnicah, tudi zaradi obveznega izvoda, ki predstavlja 7,97 % vseh pridobljenih izvodov teh knjig. Ne moremo pa potrditi prisotnosti vseh naslovov v vsaki osrednji knjižnici, saj je kar 18 knjižnic nabavilo manj izvodov kot je naslovov: pridobile so od 0 do 27 izvodov. Če bi želeli, da bi bila tovrstna literatura dostopna vsaj v vsakem izposojevališču v enem izvodu, bi morale knjižnice nabaviti dodatnih 4.357 izvodov. Če spregledamo število izvodov, ki jih ima spodnje podravsko območje zaradi nizkega števila izposojevališč, ima največje število izvodov osrednja Slovenija, sledita pa ji goriška in obalnokraška pokrajina, ki si morata pomagati z obveznim izvodom. Če tudi imajo ti naslovi za 0,0004 večje število izvodov na prebivalca od povprečja za humanistiko in družboslovje, knjižnice ne kupujejo dovolj naslovov glede na njihovo pomembnost za prebivalce in glede na pomembnost za strokovno področje, saj ti naslovi niso dostopni v vseh osrednjih knjižnicah.

Zgornji podatki opozarjajo, da osrednje knjižnice ne izpolnjujejo v celoti vloge širjenja in razvijanja bralne kulture z nabavno politiko. Tako vlogo naj bi osrednja knjižnica namreč opravljala. Zastavlja se nam vprašanje, ali je knjižnice osrednja že po številu prebivalcev, še zlasti če je to število tako majhno, da ne omogoča ustreznega pridobivanja gradiva, ki mora omogočati dostopnost leposlovne in strokovne knjige. Videli smo, da manjše osrednje knjižnice lahko uresničujejo to vlogo le v tesni povezavi z območnimi knjižnicami.

Tabela 17: Prirast religije

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodov/naslov	Izvodi/izposojevališče	Naslovi/izposojeval.
Gorenjska	140	77,78	670	4,79	19,14	4,00
Koroška	112	62,22	217	1,94	12,76	6,59
Prekmurska	125	69,44	255	2,04	12,14	5,95
Štajerska	82	45,56	578	7,05	19,27	2,73
Sp. Podravje	114	63,33	212	1,86	106,00	57,00
Celjska	121	67,22	740	6,12	17,62	2,88
Osred. Slovenija	102	56,67	1637	16,05	28,72	1,79
Dolenjska	144	80,00	642	4,46	26,75	6,00
Obalno-kraška	98	54,44	447	4,56	29,80	6,53
Goriška	137	76,11	684	4,99	52,62	10,54

Leta 2000 je izšlo 180 naslovov s področja religije, 5,70% vseh izdanih naslovov ali 12,31% od vseh 1.462 izdanih naslovov strokovnih del za odrasle. Med njimi je bilo 29 ponatisov ali 16,11%. 92 knjig ali 51,11 % naslovov je prevedenih.

Knjižnice so pridobile povprečno 117 naslovov na pokrajino (65,28%), najmanj 82 in največ 144. Pokrajine, ki imajo obvezni izvod, so pridobile v povprečju več naslovov (od 54,44% do 77,78%) kakor pokrajini, ki ga nimata (45,56% in 56,67%). V osmih območnih knjižnicah, ki prejemajo obvezni izvod, niso zastopani vsi izdani naslovi, tudi ne naslovi prvih 151 izdaj; knjižnice so pridobile od 71 do 137 naslovov. Območne knjižnice, ki imajo obvezni izvod, so pridobile v povprečju več naslovov: od 61,11% do 76,11%, ena knjižnica pa samo 39,44%. Osrednji knjižnici večjih mest, ki ne dobivata obveznega izvoda, pa 40,89% in 48,89% vseh izdanih naslovov. Izbiro naslovov v pokrajini so obogatile ostale osrednje knjižnice, ki so na knjižne police uvrščale še druge naslove. Tudi te so bile zelo selektivne. Izbrale so od 7 do 78 naslovov, le osem od njih več kot petdeset naslovov. Pridobljeni naslovi so bili porazdeljena po sedežih osrednjih knjižnic, le manjši del naslovov še po drugih izposojevališčih osrednjih knjižnic. Ljubljana ima 11,89 izvoda na naslov in Maribor 6,46. Obe mesti največ izvodov na naslov med osrednjimi knjižnicami. 8 knjižnic je pridobilo od 2,14 do 3,19 izvodov na naslov, ostale pa okoli 1 do 2 izvoda. Knjižnice so skupaj pridobile 6.082 izvodov ali 2,43% vseh pridobljenih izvodov, 23,76 izvodov na izposojevališče ali 0,0030 izvodov na prebivalca.

Tabela 18: Prirast ekonomije

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodov/naslov	Izvodi/izposojevališče	Naslovi/izposojeval.
Gorenjska	59	69,41	170	2,88	4,86	1,69
Koroška	52	61,18	82	1,58	4,82	3,06
Prekmurska	56	65,88	111	1,98	5,29	2,67
Štajerska	27	31,76	194	7,19	6,47	0,90
Sp. Podravje	51	60,00	85	1,67	42,50	25,50
Celjska	60	70,59	238	3,97	5,67	1,43
Osred. Slovenija	30	35,29	321	10,70	5,63	0,53
Dolenjska	62	72,94	194	3,13	8,08	2,58
Obalno-kraška	55	64,71	166	3,02	11,07	3,67
Goriška	60	70,59	160	2,67	12,31	4,62

Med 3.181 naslovi je bilo tudi 85 naslovov s področja ekonomije (2,72%): med njimi 5 ponatisov (5,88%) in 7 prevodov (8,24%). V skupini strokovnih del za odrasle predstavljajo 5,81%.

Knjižnice so pridobile povprečno 51 naslovov na pokrajino (60,23%), najmanj 30 in največ 62, pri čemer so pokrajinske knjižnice z obveznim izvodom poskrbele za večjo dostopnost naslovov v pokrajinah (nad 60%) kakor knjižnici iz pokrajin, ki ne prejemata obveznega izvoda (nad 30%). Tudi tu so izbiro naslovov povečale druge osrednje knjižnice, ki so v zbirko uvrstile druge naslove kakor pokrajinske knjižnice, kljub temu pa v vsaki pokrajini ni vseh prvič 80 izdanih naslovov. Osrednje knjižnice so pridobile od 1 do 9 naslovov (18 knjižnic), od 10 do 19 (23 knjižnic), od 20 do 30 (7 knjižnic), nad 51 do 59 naslovov 8 osrednjih območnih knjižnic.

Naslove so pokrajine pridobile povprečno v 3,88 izvodi. Knjižnice so skupaj pridobile 1.721 izvodov ali 0,69 vseh pridobljenih izvodov, 6,72 izvodov na izposojevališče, kar pomeni, da so naslovi navadno prisotni v osrednjih knjižnicah in v nekaterih večjih izposojevališčih.

Tabela 19: Prirast prava

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/naslov	Izvodi/izposojevališče	Naslovi/izposojeval.
Gorenjska	28	87,50	120	4,29	3,43	0,80
Koroška	28	87,50	54	1,93	3,18	1,65
Prekmurska	29	90,63	60	2,07	2,86	1,38
Štajerska	22	68,75	140	6,36	4,67	0,73
Sp. Podravje	28	87,50	56	2,00	28,00	14,00
Celjska	26	81,25	174	6,69	4,14	0,62
Osred. Slovenija	24	75,00	281	11,71	4,93	0,42
Dolenjska	28	87,50	144	5,14	6,00	1,17
Obalno-kraška	29	90,63	97	3,34	6,47	1,93
Goriška	28	87,50	85	3,04	6,54	2,15

32 izdanih naslovov s področja prava predstavlja 1% vseh naslovov iz vzorca, od tega 3 ponatisi (9,37%) in 1 prevod. Med strokovni knjigami za odrasle zajemajo 2,19%.

V pokrajini je povprečno 27 naslovov (84,38%), najmanj 22 in največ 29: več naslovov imajo območne knjižnice z obveznim izvodom (od 81% do 90%) kakor knjižnici brez obveznega izvoda (med 68,75% in 75,00%). Pokrajine so pridobile povprečno 121 izvodov, ki so ostali večinoma v osrednjih območnih knjižnicah, ostale osrednje knjižnice so nabavile malo naslovov in malo izvodov na naslovov. 24 knjižnic je nabavilo od 1 do 9 naslovov (od 0,67 do 1,25 izvodov), 19 knjižnic od 10 do 19 naslovov, navadno v enem izvod. Knjižnice so skupaj pridobile 1.211 izvodov ali 0,48 vseh pridobljenih izvodov.

Tabela 20: Prirast medicine

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	31	53,45	67	2,16	1,91	0,89
Koroška	37	63,79	45	1,22	2,65	2,18
Prekmurska	35	60,34	44	1,26	2,10	1,67
Štajerska	3	5,17	44	14,67	1,47	0,10
Sp. Podravje	29	50,00	42	1,45	21,00	14,50
Celjska	45	77,59	79	1,76	1,88	1,07
Osred. Slovenija	5	8,62	109	21,80	1,91	0,09
Dolenjska	43	74,14	76	1,77	3,17	1,79
Obalno-kraška	29	50,00	62	2,14	4,13	1,93
Goriška	40	68,97	72	1,80	5,54	3,08

V našem vzorcu je bilo tudi 58 knjig s področja medicine ali 1,82%. Med njimi je bil 1 ponatis in 2 prevoda. Naslovi predstavljajo med strokovnimi knjigami za odrasle 3,97%.

V pokrajini je povprečno 30 naslovov (51,21%), najmanj 3 in največ 45, pri čemer so območne knjižnice z obveznim izvodom poskrbele za večjo dostopnost naslovov v pokrajinah, od 50,00% do 77,59%, kot pokrajini, kjer knjižnici ne prejemata obveznega izoda (5,17% in 8,62%). Pokrajine so pridobile povprečno 64 izvodov na naslov, visoko število izvodov pa lahko pripišemo osrednjim območnim knjižnicam. Ostale osrednje knjižnice so nabavile malo naslovov in malo izvodov na naslovov. 24 knjižnic je nabavilo od 1 do 9 naslovov (od 0,67 do 1,25 izvodov), 19 knjižnic od 10 do 19 naslovov navadno v enem izvodu, ki je ostal v osrednjem izposojevališču.

Knjižnice so skupaj pridobile 1.211 izvodov ali 0,48 vseh pridobljenih izvodov.

Tabela 21: Prirast matematike in naravoslovja

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	20	74,07	123	6,15	3,51	0,57
Koroška	19	70,37	30	1,58	1,76	1,12
Prekmurska	20	74,07	60	3,00	2,86	0,95
Štajerska	10	37,04	148	14,80	4,93	0,33
Sp. Podravje	20	74,07	72	3,60	36,00	10,00
Celjska	21	77,78	166	7,90	3,95	0,50
Osred. Slovenija	12	44,44	334	27,83	5,86	0,21
Dolenjska	20	74,07	108	5,40	4,50	0,83
Obalno-kraška	18	66,67	92	5,11	6,13	1,20
Goriška	21	77,78	119	5,67	9,15	1,62

Od 27 knjig s področja matematike in naravoslovja (0,8% vseh naslovov iz vzorca) je bil 1 ponatis (3,70%) in 4 prevodi (14,81%). Naslovi predstavljajo med strokovni knjigami za odrasle 1,85%.

V pokrajini je povprečno 18 naslovov (67,04%), najmanj 12 in največ 21, pri čemer so območne knjižnice z obveznim izvodom poskrbele za večjo dostopnost naslovov v pokrajinah (od 70,37% do 77,78% vseh naslovov s področja matematike), pokrajini brez obveznega izvoda imata le 37,04% in 44,44% vseh naslovov. Samo 12 osrednjih knjižnic je pridobilo med 10 in 21 naslovov, ostale manj kot 10, 1 knjižnica celo nobenega. Število izvodov pa tudi tu ne zagotavlja prisotnosti izbranih naslovov v izposojevališčih osrednjih knjižnic. Knjižnice so pridobile skupaj 1.252 izvodov, 0,50 vseh pridobljenih izvodov v letu 2000. Naslovi so bili v pokrajini pridobljeni v povprečju v 125 izvodih. Povprečje prisotnosti 8 izvodov naslova na pokrajino ne zagotavlja dostopnosti izbranih naslovov v vsakem izposojevališču.

Tabela 22: Prirast tehnike

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/naslov	Izvodi/izposojevališče	Naslovi/izposojeval.
Gorenjska	33	66,00	81	2,45	2,31	0,94
Koroška	31	62,00	29	0,94	1,71	1,82
Prekmurska	34	68,00	46	1,35	2,19	1,62
Štajerska	8	16,00	64	8,00	2,13	0,27
Sp. Podravje	32	64,00	46	1,44	23,00	16,00
Celjska	33	66,00	82	2,48	1,95	0,79
Osred. Slovenija	12	24,00	118	9,83	2,07	0,21
Dolenjska	34	68,00	64	1,88	2,67	1,42
Obalno-kraška	28	56,00	50	1,79	3,33	1,87
Goriška	33	66,00	82	2,48	6,31	2,54

50 knjig s področja tehnike, 1,6% vseh izdanih naslovov iz vzorca, predstavlja 3,42% vseh strokovnih knjig za odrasle. Med njimi je 1 ponatis (2,00%) in 2 prevoda (4,00%).

V pokrajini je povprečno 27,80 naslovov (55,60%), najmanj 8 in največ 34: majhen delež naslovov imata pokrajini brez obveznega izvoda (16,00% in 24,00%), ostale pokrajine pa imajo od 65,00% do 68,00% naslovov. Knjižnice so skupaj nabavile 662 izvodov s področja tehnike, povprečno 66,2 izvoda na pokrajino ali 1 naslov povprečno v 3,26 izvodih na vsako pokrajino. 0,26% pridobljenih izvodov s področja tehnike je malo v primerjavi z ostalimi strokami in so namenjeni le poznavalcem. Kar 5 osrednjih knjižnic ni nabavilo nobenega naslova, 39 knjižnic od 1 do 9, knjižnice z obveznim izvodom od 27 do 33 in 3 knjižnice 10 do 12. Pretežni del naslovov je v 1 izvodu.

Tabela 23: Prirast umetnosti

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	141	92,16	738	5,23	21,09	4,03
Koroška	114	74,51	229	2,01	13,47	6,71
Prekmurska	113	73,86	305	2,70	14,52	5,38
Štajerska	88	57,52	561	6,38	18,70	2,93
Sp. Podravje	120	78,43	283	2,36	141,50	60,00
Celjska	117	76,47	867	7,41	20,64	2,79
Osred. Slovenija	116	75,82	1711	14,75	30,02	2,04
Dolenjska	132	86,27	656	4,97	27,33	5,50
Obalno-kraška	117	76,47	498	4,26	33,20	7,80
Goriška	133	86,93	653	4,91	50,23	10,23

Leta 2000 je izšlo 153 naslovov s področja umetnosti, 4,8% vseh izdanih naslovov ali 10,47% od vseh 1.462 izdanih naslovov strokovnih del za odrasle. Med njimi so 4 ponatise (0,8%) in 17 prevodov (1,9%).

Knjižnice so pridobile povprečno 119 naslovov na pokrajino (77,85%), najmanj 88 in največ 141. Pokrajine, ki imajo obvezni izvod, so pridobile v povprečju več naslovov: od 73,86% do 92,16%, pokrajini brez obveznega izvoda pa 57,52% in 75,82%. V osmih območnih knjižnicah, ki prejemajo obvezni izvod, niso zastopani vsi izdani naslovi, tudi ne naslovi 149 prvih izdaj.

Izposojevališča v pokrajinah so pridobila različna števila izvodov izbranih naslovov: od 13,47 do 141,50 izvodov (eno samo izposojevališče) na posamezno izposojevališče, povprečno pa 37,07 izvodov na posamezno izposojevališče.

Povprečno je bil vsak naslov pridobljen v 46 izvodih, povprečno izbrani naslovi pa so bili v pokrajinah zastopani v 54,63 izvodih.

Tabela 24: Prirast subvencionirane umetnosti

Pokrajina	Naslovi	Delež naslovov	Izvodi	Izvodi/ naslov	Izvodi/ izposojevališče	Naslovi/ izposojeval.
Gorenjska	16	100,00	206	12,88	5,89	0,46
Koroška	15	93,75	67	4,47	3,94	0,88
Prekmurska	16	100,00	82	5,13	3,90	0,76
Štajerska	14	87,50	100	7,14	3,33	0,47
Sp. Podravje	15	93,75	62	4,13	31,00	7,50
Celjska	16	100,00	235	14,69	5,60	0,38
Osred. Slovenija	16	100,00	414	25,88	7,26	0,28
Dolenjska	15	93,75	185	12,33	7,71	0,63
Obalno-kraška	15	93,75	112	7,47	7,47	1,00
Goriška	15	93,75	148	9,87	11,38	1,15

Knjižnice so se oskrbele z večino naslovov subvencioniranih izdaj s področja umetnosti: pridobile so 95,62% vseh naslovov, najmanj 14 in največ 16. Skupaj so knjižnice pridobile 16 subvencioniranih knjig s področja umetnosti v 1.611 izvodih, naslov povprečno v 100,69 izvodih. V pokrajini je bilo v povprečju 161 izvodov s področja umetnosti, najmanjše število izvodov 62, največje 414. Zadnja številka je iz osrednje Slovenije, za okoli polovico manjše je število izvodov na celjskem in gorenjskem območju, v ostalih pokrajinah pa je število izvodov še nižje, okoli 100 izvodov in manj. Vsak naslov ni v vsakem izposojevališču, saj bi tedaj knjižnice morale kupiti 4.096 izvodov. Knjižnice v pokrajini so dobile povprečno 8,75 izvodov na izposojevališče: najmanj 3,33 in največ 31,00. Povprečno pa so knjižnice v pokrajini pridobile 10,40 izvodov na naslov; od 4,13 do 25,88.

3.4. UPORABA KNJIŽNIČNE ZBIRKE

Upravni dokumenti omogočajo, da se prebivalci, knjižničarji, financerji lahko seznanijo z namenom knjižnice, s svojimi pravicami in dolžnostmi, in preverijo, kako uspešni so bili pri njihovem udejanjanju. Splošne knjižnice imajo poudarek na uporabi. Pomembne so pravzaprav toliko, kolikor jih posamezniki in skupine uporabljajo, njihove storitve, njihovo knjižnično gradivo. Uspešnost knjižnic je pogosto opredeljena tudi s standardi, z določili, ki navajajo uporabo. Knjižnice naj bi uporabljalo po naših standardih najmanj 40% prebivalcev⁸²:

3.10.1. Knjižnica izposoja knjižno gradivo na dom od najmanj štirinajst dni do enega meseca. Izposojevalne roke za druge vrste knjižničnega gradiva določi knjižnica glede na naravo in količino gradiva ter odprtost posameznega izposojevališča, pri čemer naj izposojevalni rok za posamezno gradivo ne bo krajši od 5 dni.

4.1. Uporabniki so člani knjižnice in drugi obiskovalci. Član lahko postane vsak, ki s podpisom potrdi, da bo upošteval poslovnik knjižnice. Članstvo je individualno.

4.2. Knjižnica naj na območju svojega delovanja vključuje med svoje članstvo vsaj 40% vseh prebivalcev in vsaj 60% mladine do 15. leta.

4.3. Vpis, članstvo in izposoja knjižničnega gradiva so brezplačni.

Po standardu naj bi bilo v knjižnice včlanjenih 40% ali 796.038 prebivalcev. Člani si lahko izposodijo knjige na dom, to jim omogoča članska izkaznica, s katero knjižnica ohranja evidenco nad izposojenim gradivom. Vzemimo, da si vsak član izposodi 20 knjig na dom (število, ki so ga v raziskavi Knjiga in bralci IV⁸³ določili za dobre bralce), po tem kriteriju bi knjižnice na dom izposodile 15.920.760 knjig.

⁸² Standardi za splošne knjižnice, 2001.

⁸³ Žnideršič, M. & D. Podmenik & G. Kocijan: Knjiga in bralci IV. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 1999, str. 11.

V knjižnice je bilo v letu 2001⁸⁴ včlanjenih 24,38% prebivalcev (61% doseganje standarda 40% včlanjenih). Vsak od njih si je izposodil 45 enot gradiva. 8 milijonov obiskovalcev splošnih knjižnic, ki so obiskali katero od 1001 izposojevalnih mest, ki so jih kot mrežo razpredle osrednje splošne knjižnice po Sloveniji, je število, ki opravičuje obstoj vsakega od teh izposojevalnih mest, izposojevališča ali postajališča potujoče knjižnice. Med vsemi storitvami, ki jih ponujajo knjižnice, je najpomembnejša uporaba raznolikega knjižničnega gradiva, ki ima za prebivalce pomembna sporočila. V letu 2001 so obiskovalci uporabili 21.883.936 enot knjižničnega gradiva, predvsem knjig, od tega so si 18.471.296 enot izposodili na dom. Člane lahko po opredelitvi omenjene raziskave uvrstimo celo v najvišjo kategorijo bralcev, med redne bralce, tiste, ki so prebrali v enem letu nad 20 knjig.

Knjižnice bi lahko ocenili za uspešne po merilih povprečne izposoje na člana knjižnice, knjižničarji pa ocenjujejo, da bodo uspešno podpirali cilje okolja, ko bo število članov zraslo od 24% na 40%.

Nas pa je zanimalo, kolikšen delež so k uspešni uporabi knjižnične zbirke prispevale nove knjige, knjige z letnico 2000, pridobljene v letu 2000. Pri pregledu uporabe v vzorec zajetih naslovov, smo upoštevali samo prvič na dom izposojene knjige v letu 2001, ne pa njihovega podaljševanja⁸⁵. V skupni vsoti izposojenih enot je bilo 39,30% enot podaljšanih. To lahko pomeni, da je dejansko število prebranih del za toliko manjše, lahko pa so izposojena dela našla nove bralce, če si je član na svojo člansko izkaznico izposodil knjige za druge, ali pa jih je posojal drugim. Na podaljševanje lahko vpliva tudi zahtevnost izbrane knjige ali morda prekratek rok izposoje. Da bi se izognili tem in drugim pomislekom, smo za preveritev bralne kulture upoštevali le prvo izposajo.

V letu 2001 je bilo izposojenih na dom 904.263 enot našega vzorca, kar pomeni, da se je vsaka od 250.760 enot izposodila v povprečju 3,60 krat, medtem ko je bil obrat celotne knjižnične zbirke knjižnic z izposajo na dom in v knjižnici in z upoštevanjem podaljševanja 2,92 kraten. Vsota izposojenih knjig našega vzorca predstavlja 4,90% vseh na dom izposojenih knjig, prirast knjig iz našega vzorca pa 3,40% celotne knjižnične zbirke. Pregledali bomo, kaj so si uporabniki knjižnice izposodili na dom.

⁸⁴ Novljan, S.: Splošne knjižnice, 2002, str. 14–15.

⁸⁵ Na vzorcu subvencioniranih knjig (leposlovje, družboslovje, religija, pravo in umetnost) smo preverili podaljševanje in ugotovili, da je delež podaljševanja na prvo izposajo med 60 % (leposlovje) in 87 % (pravo), povprečno pa je 73 % prvič izposojenih enot podaljšanih.

3.4.1. Uporaba knjig po namembnosti

Tabela 25: V osrednjih knjižnicah na dom izposojene knjige po namembnosti

Založniški programi	Št. knjiž.	Min.	Mak.	Skupaj	Povprečje	Std. dev.	Obrat
za otroke	56	0	61592	417475	7454,91	9829,438	4,63
učbeniki	56	0	6306	49017	875,30	1317,905	2,93
leksikoni	56	0	1107	5906	105,46	174,564	2,01
priročniki	56	0	22923	124432	2222,00	3644,092	3,15
leposlovje	56	0	42703	243764	4352,93	6582,630	3,97
družbosl.	56	0	8111	30855	550,98	1125,808	1,41
religija	56	0	2825	12919	230,70	425,332	2,12
ekonomija	56	0	619	4324	77,21	117,357	2,51
pravo	56	0	411	2529	45,16	69,145	2,09
medicina	56	0	285	1686	30,11	44,756	2,63
matematika	56	0	660	3616	64,57	102,801	2,89
tehnika	56	0	149	788	14,07	27,087	1,19
umetnost	56	0	1787	6952	124,14	247,238	1,07

Med izposojenimi knjigami si po velikosti števila izposojenih enot od največjega do najmanjšega vrstijo:

1. knjige za otroke (tudi 1. mesto po obratu enot), 2. leposlovje za odrasle (2. mesto po obratu), 3. priročniki (3. mesto po obratu), 4. učbeniki (4. mesto po obratu), 5. družboslovje in humanistika (11. mesto po obratu), 6. religija (8. mesto po obratu), 7. umetnost (13. mesto po obratu), 8. leksikoni (10. mesto po obratu), 9. ekonomija (7. mesto po obratu), 10. matematika (5. mesto po obratu), 11. pravo (9. mesto po obratu), 12. medicina (6. mesto po obratu), 13. tehnika (12. mesto po obratu).

Po usklajenosti vrstnega reda števila izposojenih enot vrtnim redom obrata pridobljenih enot sklepamo, da se je izbor knjig najbolje uskladił z željami uporabnikov na področju knjig za otroke in mladino, leposlovja, priročnikov, učbenikov in tehnike. Na področju drugih strok pa razlike opozarjajo na večje potrebe ali povečan interes prebivalcev kot je ponudba, npr. matematika, medicina, ali na ponudbo knjižnic, ki je večja od povpraševanja, npr. družboslovje in humanistika ter umetnost.

Tabela 26: Na dom izposojene knjige v pokrajinah po namembnosti

Pokrajina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Gorenjska	39567	3490	455	11122	23893	2904	1235	374	215	145	266	63	595
Koroška	12605	1729	205	3446	8425	985	302	154	118	63	71	18	127
Prekmurska	8252	2636	186	3695	4522	894	257	274	123	68	128	37	169
Štajerska	50140	6954	903	17903	31366	3064	1366	417	232	98	483	65	623
Sp. Podravje	11228	2162	236	2974	5085	750	227	143	97	42	146	35	196
Celjska	73656	6448	732	16515	39288	3304	1451	642	351	252	527	104	846
Osred. Slov.	121326	9729	1621	35927	69773	10947	4173	893	640	463	1071	185	2494
Dolenjska	41853	6705	658	12786	22137	2525	1445	568	297	180	367	78	714
Obalno-kraš.	22064	3870	340	7675	17657	2258	974	438	194	157	206	62	451
Goriška	36784	5294	570	12389	21618	3224	1489	421	262	218	351	141	737

(Založniški program: 1. mladina, 2. učbeniki, 3. leksikoni, 4. priročniki, 5. leposlovje, 6. družboslovje, 7. religija, 8. ekonomija, 9. pravo, 10. medicina, 11. matematika, 12. tehnika, 13. umetnost.)

Po pokrajinah beležimo podoben vrstni red izposoje iz posameznih založniških programov kot v tabeli 25. V vseh pokrajinah je bila na 1. mestu izposoja knjig za otroke in mladino, sledi 2. leposlovje za odrasle, 3. priročniki, 4. učbeniki (razen na Celjskem, kjer imajo 4. mesto knjige s področja družboslovja, učbeniki pa so na 5. mestu), na 6. mestu je religija v osmih pokrajinah (v Prekmurju je na tem mestu ekonomija, v Spodnjem Podravju pa leksikoni), na 7. mestu je v šestih pokrajinah umetnost, v dveh je religija in v dveh leksikoni. 8. mesto je v šestih pokrajinah dosegla izposoja leksikonov, v dveh ekonomija in umetnost, 9. mesto v eni pokrajini leksikoni, v dveh umetnost, v treh matematika in v štirih ekonomija. Na 10. mestu je izposoja knjig s prava v eni pokrajini, v treh izposoja knjig s področja ekonomije, v šestih matematika, vrstni red pa imajo enak vse pokrajine na področju medicine, 12. mesto, in na področju tehnike, 13. mesto.

Tabela 27: Na dom izposojene knjige na prebivalce pokrajine po namembnosti

Založniški program	Št.pokrajin	Min.	Maks.	Skupaj	Povprečje	Std. dev.
Prebivalci	10	74035	501126	1987349	198734,90	132716,613
Izposoja skupaj	10	21241	259242	904263	90426,30	71741,497
za mladino	10	8252	121326	417475	41747,50	34546,008
učbeniki	10	1729	9729	49017	4901,70	2561,993
leksikoni	10	186	1621	5906	590,60	435,073
priročniki	10	2974	35927	124432	12443,20	9829,807
leposlovje	10	4522	69773	243764	24376,40	19467,556
družboslovje	10	750	10947	30855	3085,50	2935,828
religija	10	227	4173	12919	1291,90	1139,350
ekonomija	10	143	893	4324	432,40	227,213
pravo	10	97	640	2529	252,90	158,541
medicina	10	42	463	1686	168,60	124,353
matematika	10	71	1071	3616	361,60	291,421
tehnika	10	18	185	788	78,80	51,497
umetnost	10	127	2494	6952	695,20	681,856

Iz tabele 26 izračunani vrsti red smo ilustrirali še s povprečno izposajo knjig s posameznega področja na prebivalce pokrajine, kjer je razlika med najbolj in najmanj izposojanimi knjigami s posameznih področij še bolj izstopajoča. Primerjava razlike med najmanj in najbolj izposojanimi knjigami na prebivalce pokrajine znotraj posameznih področij kaže največje razlike na področju umetnosti, religije, leposlovja in matematike, najmanjše pri učbenikih, ekonomiji in pravu. Iz teh razlik pa ne moremo razbrati morebitnih posebnosti pokrajin, ki bi bile povezane z interesi prebivalcev za posamezne stroke, da bi lahko npr. zaključili, da se prebivalci pokrajin med seboj najmanj razlikujejo pri uporabi učbenikov, knjig s področja ekonomije in prava.

Tabela 28 : Število izposoj na izvod po namembnosti v osrednjih knjižnicah

Založniški program	Št. izposojevališč	Min.	Maks.	Skupaj	Povprečje	Std. dev.
za mladino	56	0,00	8,92	263,52	4,7057	2,16619
učbeniki	56	0,00	4,43	155,54	2,7775	1,08976
leksikoni	56	0,00	3,80	110,14	1,9668	0,96389
priročniki	56	0,00	5,51	171,69	3,0660	1,24153
leposlovje	56	0,00	8,44	224,31	4,0055	1,81399
družboslovje	56	0,00	2,16	68,07	1,2155	0,53323
religija	56	0,00	5,06	102,28	1,8265	1,04152
ekonomija	56	0,00	4,25	125,81	2,2465	0,99856
pravo	56	0,00	4,35	100,94	1,8025	1,06092
medicina	56	0,00	9,00	195,70	3,4947	2,21156
matematika	56	0,00	6,57	169,09	3,0195	1,69810
tehnika	56	0,00	2,50	43,78	0,7819	0,73436
umetnost	56	0,00	2,38	52,61	0,9395	0,50087

Med izposojanimi knjigami v osrednjih knjižnicah so na prvem mestu knjige za otroke in mladino, ki so bile povprečno izposojene 4,71 krat na izvod, na drugem leposlovje za odrasle s 4 krat izposojenim izvodom, na tretjem medicina s 3,02 povprečno izposojenim izvodom, četrto mesto imajo priročniki s 3,03, peto matematika s 3,02, šesto učbeniki z 2,78, na sedmem mestu je ekonomija z 2,24, sledijo leksikoni z 1,97, deveto mesto zaseda religija z 1,3, deseto mesto pravo z 1,80 izposoj, enajsto mesto družboslovje z 1,22, dvanajsto mesto umetnost z 0,94 in trinajsto mesto tehnika z 0,7 izposojami na izvod.

Največkrat izposojene posamezne naslove, ki so prispevali k največjemu številu izposoj na izvod, bi našli med medicino, knjigami za otroke, leposlovjem za odrasle in religijo. Glede na rok izposoje, običajno dva tedna za leposlovje in mladinsko literaturo, štiri tedne za strokovne knjige, lahko zapišemo, da bralci v povprečju niso dolgo, ali sploh ne, čakali na nove knjige. Na območju osrednjih knjižnic bi našli v njihovih izposojevališčih izvode, ki niso bili izposojeni na dom v obravnavanem letu in to v vseh založniških programih.

Tabela 29: Število izposoj na izvod v pokrajinah po namembnosti

Založniški program	Št.	Minimum	Maksimum	Vsota	Povprečje	Std. dev.
za mladino	10	4,53	54,86	263,52	26,3517	17,13143
učbeniki	10	4,86	30,10	155,54	15,5542	9,09132
leksikoni	10	2,66	21,76	110,14	11,0141	6,39892
priročniki	10	4,40	34,80	171,69	17,1695	10,59754
leposlovje	10	3,65	47,33	224,31	22,4307	14,10058
družboslovje	10	1,44	11,54	68,07	6,8070	3,59408
religija	10	1,55	18,76	102,28	10,2282	6,64681
ekonomija	10	2,87	25,22	125,81	12,5806	7,96171
pravo	10	2,98	19,21	100,94	10,0940	5,91896
medicina	10	1,53	46,23	195,70	19,5702	14,42573
matematika	10	4,25	33,70	169,09	16,9090	10,63429
tehnika	10	0,64	8,20	43,78	4,3784	2,77505
umetnost	10	1,02	10,42	52,61	5,2610	3,51241

Podoben vrsti red po pogostosti izposojenih izvodov imajo založniški programi, potem ko smo združili izposojene knjige po pokrajinah. Na pokrajino je bilo v povprečju največ izposoj na izvod otroških knjig (26,35), najmanj pa na področju tehnike (43,78). Med najmanjkrat izposojenimi izvodi pri tehniki, 0,64 krat, in največkrat izposojenimi pri otroških knjigah, 54,86 krat, so največ bralcev v pokrajini dobili posamezni naslovi s področja leposlovja za odrasle, medicine, matematike in učbenikov.

Vrstni red po pogostosti izposoje posameznega izvoda ni vselej povezan s številom pridobljenih izvodov. Tako so knjižnice ponujale morda premalo izvodov glede na povpraševanje s področja medicine (tretje mesto po izposoji na izvod, trinajsto mesto med založniškimi programi glede na pridobljene izvide), matematike (po številu vseh pridobljenih izvodov na šestem mestu, po številu izposoj na izvod pa na petem mestu), deloma tudi glede na povpraševanje s področja ekonomije. Usklajeno nabavo s povpraševanjem⁸⁶ so imele knjižnice na področju knjig za otroke, leposlovja za odrasle, leksikonov, precej nad povpraševanjem pa so imele izvodov družboslovja (četrto mesto pa številu izvodov in enajsto mesto po številu izposoj na izvod), umetnosti (šesto mesto po številu

⁸⁶ To kažejo tudi rezultati raziskave Knjiga in bralci IV (1999, str. 36), ko komaj 1% anketiranih bralcev navaja, da si v knjižnici niso izposodili knjige, ker niso dobili zaželeno.

izvodov in dvanajsto po številu izposoj na izvod) in religije (sedmo mesto po številu izvodov in deveto po številu izposoj.

Tabela 30: Izposoja na izvod v pokrajinah po namembnosti

<u>Založniški program</u> POKRAJINE	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Gorenjska	20,32	10,26	7,20	13,31	18,86	6,47	8,50	8,73	7,49	15,05		4,58	3,82
Koroška	18,32	9,03	7,56	12,44	16,24	4,69	4,90	7,49	9,34	10,00	9,36	,64	2,33
Prekmurska	4,53	4,86	2,66	4,40	3,65	1,90	1,55	5,08	3,31	4,18	5,27	,82	1,02
Štajerska	23,44	13,44	12,16	13,78	19,34	6,04	7,97	8,57	4,63	12,78	18,54	2,05	4,42
Sp. Podravje	6,88	5,17	4,43	4,70	5,13	1,44	1,90	2,87	2,98	1,53	4,25	1,91	1,18
Celjska	54,86	30,10	20,04	34,80	47,33	11,53	18,76	25,22	19,21	46,23	33,70	8,20	10,42
Osrednja Slovenija	45,41	24,17	15,89	28,26	36,16	11,54	18,21	22,23	15,37	33,50	27,52	6,81	8,80
Dolenjska	47,35	28,21	21,76	30,82	37,01	10,39	18,66	22,70	18,49	34,35	31,68	6,06	10,29
Obalno-kraška	23,02	15,47	8,84	16,84	25,14	7,57	12,91	13,08	10,23	22,82	13,16	6,44	5,72
Goriška	19,39	14,84	9,61	12,34	15,46	6,49	8,93	9,82	9,89	15,28	13,78	6,26	4,61

(Založniški program: 1. mladina, 2. učbeniki, 3. leksikoni, 4. priročniki, 5. leposlovje, 6. družboslovje, 7. religija, 8. ekonomija, 9. pravo, 10. medicina, 11. matematika, 12. tehnika, 13. umetnost.)

Iz tabele je razvidno, da je število izposoj povezano tudi s številom izposojevališč in njihovo razvitostjo⁸⁷. Spodnje Podravje in Prekmurje, ki imata dobro zastopanost naslovov, število izvodov na naslov pa nizko, imata tudi nižjo izposajo na izvod kot ostale pokrajine, kjer je mreža izposojevališč gostejša.

⁸⁷ Na petem mestu raziskave knjiga in bralci so bili odgovorili anketiranih bralcev (3%), da si knjig niso izposodili v knjižnici, ker v bližini ni javne knjižnice. Ibid.

Tabela 31: Število izposoj na prebivalca po namembnosti

Založniški program	Št.	Minimum	Maksimum	Skupaj	Povprečje	Std. dev.
za mladino	56	0,00	0,45	12,04	0,2150	0,11362
učbeniki	56	0,00	0,07	1,16	0,0207	0,01509
leksikoni	56	0,00	0,01	0,15	0,0026	0,00150
priročniki	56	0,00	0,13	3,10	0,0553	0,02847
leposlovje	56	0,00	0,26	6,64	0,1185	0,06154
družbosl.	56	0,00	0,03	0,72	0,0129	0,00740
religija	56	0,00	0,02	0,30	0,0053	0,00374
ekonomija	56	0,00	0,01	0,10	0,0018	0,00139
pravo	56	0,00	0,00	0,06	0,0011	0,00087
medicina	56	0,00	0,00	0,04	0,0008	0,00056
matematika	56	0,00	0,00	0,09	0,0016	0,00098
tehnika	56	0,00	0,00	0,02	0,0003	0,00038
umetnost	56	0,00	0,01	0,17	0,0030	0,00185

Število povprečno izposojenih enot na prebivalca Slovenije razvršča založniške programe v niz, ki je zelo podoben nizu glede na dostopnost izvodov. Na izposajo vpliva poleg dostopnosti tudi pestrost izbora: več je naslovov večja je izposoja. Posamezna majhna odstopanja ne spremenijo odvisnosti števila izposojenih enot od števila naslovov in izvodov pri založniških programih. Programi z več naslovi imajo več bralcev. Od tega povprečja odstopata medicina in matematika, ki sta kljub manjšemu številu naslovov našli bralce. Domnevamo, da so ti naslovi dosegli ciljno bralsko skupino, da izstopajo iz povprečnega izbora knjig za branje, ki ga bralec opravi z brskanjem v knjižnici in z informiranjem o novostih. To je med uporabniki pogost način seznanjanja z novostmi v stroki. "Obveščenost o novih knjigah je zagotovo odločilen dejavnik za vso bralsko populacijo" in anketirani v raziskavi Knjiga in bralci IV so na tretje mesto med ponujenimi možnostmi seznanjanja z novostmi uvrstili neposredni stik z javnimi knjižnicami (17%)⁸⁸. Bralci knjig izstopajočih področij so bili morda predhodno opozorjeni na izid knjig, lahko pa sta to interesni področji za določeno skupino prebivalcev, kjer so zaradi nizkega števila izdanih naslovov ti toliko bolj zanimivi.

⁸⁸ Knjiga in bralci IV, 1999, str. 37.

Po katerih novostih sta segala bralka in bralec, če odštejemo skoraj polovico vseh izposojenih del za otroke in mladino (46,2%). Najpogosteje sta brala za sprostitev in razvijanje domišljije, saj je 27,0 % izposojenih del pripadalo leposlovju⁸⁹. Na drugo mesto za leposlovjem sta uvrstila priročniško literaturo (13,8%), s katero sta skušala hitro razrešiti svoje vsakdanje različne probleme s praktičnimi nasveti za uspešno in učinkovito življenje. Priznala sta si, da kljub temu potrebujeta formalno izobrazbo, zato sta na tretje mesto uvrstila branje učbenikov (5,4%) in tako porabila že skoraj ves čas.

Pri strokovnih področjih sta bila zelo selektivna. Da bi se lažje znašla v spremenjenih družbenih okoliščinah, sta pobrskala še malo med družboslovjem in humanistiko in s tega področja prebrala 3,4% vseh svojih izposojenih knjig. Odkrivanje raznoličnosti družbenega okolja ju je povežalo še z religijo, ki sta ji namenila 1,4%. Ugotovila sta, da je dobro imeti na mizi tudi kakšno knjigo o umetnosti, za kar sta porabila čas reklam (0,8%). Za razumevanje zahtevnih strokovnih del sta morala poseči še po kakšnem leksikonu (0,3%), po kakšni knjigi s področja ekonomije (0,5%), da pa bi razumela, kaj se dogaja z delnicami vzajemnih skladov, sta morala pobrskati še po matematiki (0,4%). Ker sta pri branju zahtevnih strokovnih del navkljub priročnikom dobila utikarijo, sta si izposodila še literaturo s področja medicine (0,2%). Nazadnje pa sta se odločila, da bosta raje več časa kot branju namenil gledanju, sta segla po tehnični stroki, da bi preučila delovanje sodobnega video sistema (0,1%).

Podobne rezultate navaja raziskava Knjiga in bralci, kjer je med anketiranci leposlovje najbolj priljubljeno⁹⁰ (83%). Najpogosteje so si ga izposodili v knjižnici (42%)⁹¹. Bralci so na prva tri mesta meril za izbor leposlovja uvrstili tista merila, ki označujejo manj zahtevnega bralca: napeta in razgibana zgodba, resnični življenjski problemi, duhovitost in zabavnost⁹². Drugo mesto si delijo strokovne knjige in priročniki (50%), tretje šolske knjige (21%), znanstvene knjige pa so s 15% na zadnjem mestu. Rednih bralec je največ med bralci leposlovja (7%), dobrih bralcev pa je največ med bralci šolskih knjig, pri ostalih zvrsteh pa so deleži teh dveh kategorij bralcev zelo redki.

Podrobneje smo pogledali izposojanje leposlovja za odrasle, ki je bilo najbolj brano med knjigami za odrasle, in za katerega je značilno, da ima pri izboru prednost tematika. Kežman⁹³ je med anketiranimi

⁸⁹ Leposlovje je med knjigami za odrasle najbolj izposojeno tudi v splošnih knjižnicah tujih knjižničnih sistemov. Tako poroča Labdon, da je bilo v angleških knjižnicah v letu 1988/89 med knjižnično zbirko 36,6% leposlovja, med izposojenimi enotami knjižničnega gradiva pa 58%. (Labdon, P.: *Acquiring adult fiction*, 1991, str. 35-36.). Pri nas še niso dostopni popolni podatki o deležu leposlovja v knjižnični zbirki, o deležu leposlovnih knjig pa poroča Novljan za leto 1997, da je v vsoti vseh izposojenih enot knjižničnega gradiva leposlovje obsegalo 55% (Novljan, S.: *Slovenske splošnoizobraževalne knjižnice*. – Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1998, str. 4).

⁹⁰ Knjiga in bralci IV, 1999, str. 26 – 27.

⁹¹ Ibid., str. 36.

⁹² Ibid., str. 44.

⁹³ Kežman, A.: *Nabava slovenskega leposlovja v splošnoizobraževalni knjižnici*. Diplomsko delo. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1998, str. 47.

uporabniki splošne knjižnice ugotovila, da je odločilni element pri izboru knjige tematika, 39,6%, sledi avtor s 24,5%, žanr 18,9%, naslednji pa je slog pisanja s 15,1%. Ugotovili smo, da so se klasiki izposojali najmanj in podobno v vseh pokrajinah, na izvod je bilo od 0,001 (8 pokrajin) do 0,002 (2 pokrajini) izposoj na prebivalca (Tabela 10), iz česar domnevamo, da je bila izposoja vezana na potrebe šolskega pouka. Izvodi s področja poezije so imeli od 0,001 (2 pokrajini), 0,002 (6 pokrajin), 0,003 (1 pokrajina) do 0,004 (1 pokrajina) izposoj na prebivalca (Tabela 11). V Tabeli 13 vidimo, da so se sodobni romani za odrasle izposojali nekoliko bolje in v večjem razponu znotraj pokrajin: od 0,001 do 0,009 (0,002 izposoj na prebivalca v 1 pokrajini, 0,003 izposoj prav tako v 1 pokrajini, v 3 pokrajinah je bilo na prebivalca 0,004 izposoj, v ostalih pokrajinah pa se dviga število izposoj na prebivalca od 0,005 do 0,009. Na vzorcu nezahtevne literature (Tabela 12) pa smo zabeležili največje število izposoj na prebivalca: povprečno 0,045, od 0,019 do 0,66. Najnižje število izposoj nezahtevne literature sta imeli pokrajini z majhnim številom izposojevališč. Tu je bila razlika med njima in ostalimi pokrajinami največja, kar pomeni, da se število izposojenih knjig povečuje predvsem na račun izposoje nezahtevne literature v mreži izposojevališč. To nam potrjuje tudi podrobnejši pregled izposojenih knjig po območjih osrednjih knjižnic.

Tabela 32: Število izposoj na prebivalca

Založniški program	N	Minimum	Maksimum	Skupaj	Povprečje	Std. deviacija
za mladino	10	0,09	0,31	1,93	0,1934	0,06149
učbeniki	10	0,02	0,04	,27	0,0267	0,00778
Leksikoni	10	0,00	0,00	,03	0,0029	0,00077
priročniki	10	0,03	0,10	,59	0,0593	0,01930
leposlovje	10	0,05	0,18	1,15	0,1145	0,03756
Družboslovje	10	0,01	0,03	,15	0,0146	0,00577
religija	10	0,00	0,01	,06	0,0061	0,00293
ekonomija	10	0,00	0,00	,02	0,0024	0,00072
pravo	10	0,00	0,00	,01	0,0014	0,00037
medicina	10	0,00	0,00	,01	0,0009	0,00040
Matematika	10	0,00	0,00	,02	0,0017	0,00053
Tehnika	10	0,00	0,00	,00	0,0004	0,00027
Umetnost	10	0,00	0,01	,03	0,0032	0,00141

Še bolj izrazito se prikaže podoba povprečnega bralca, ko preverimo število izposojenih knjig na prebivalca pokrajine. Primerjava s tabelo 31 pokaže, da se na prebivalca pokrajine nekoliko poveča število izposoj na področju strokovnih knjig, zmanjša pa število izposoj mladinskih in leposlovnih knjig. Strokovne knjige iščejo bralce med večjo skupino prebivalcev, izjema sta z majhnim odstopanjem medicina in matematika, za kateri domnevamo, da nagovarjata ciljno skupino bralcev.

Tabela 33: Izposoja na prebivalca pokrajine po namembnosti

Pokrajina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Gorenjska	,20	,02	,00	,06	,12	,01	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Koroška	,17	,02	,00	,05	,11	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Prekmurska	,09	,03	,00	,04	,05	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Štajerska	,18	,03	,00	,07	,12	,01	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Sp. Podravje	,13	,02	,00	,03	,06	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Celjska	,24	,02	,00	,05	,13	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Osrednja Slovenija	,24	,02	,00	,07	,14	,02	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Dolenjska	,20	,03	,00	,06	,11	,01	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Obalno-kraška	,16	,03	,00	,06	,13	,02	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Goriška	,31	,04	,00	,10	,18	,03	,01	,00	,00	,00	,00	,00	,01

Med pokrajinami ni velikih razlik glede na izposajo knjig na prebivalca. Pokrajine zelo podobno razvijajo knjižnične storitve, saj ni opaznih posebnih odstopanj izposojenih knjig na posameznih področjih, ki bi kazala na razvijanje posebnih zbirk ali storitev.

3.4.2. Uporabniki knjižnic

Tabela 34: Izposoja izvodov po založniških programih in kategorijah članov

Prog.	Člani													
	Mladi		Srednješolci		Študenti		Zaposleni		Nezaposleni		Upokojenci		Skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
Mladi	289531	83,9	17272	21,6	10453	11,1	90194	29,3	6255	20,4	3770	8,1	417475	46,2
Učben	3843	1,1	14668	18,4	14022	14,8	13728	4,5	2213	7,2	543	1,2	49017	5,4
Leksik	1396	0,4	1362	1,7	1125	1,2	1567	0,5	279	0,9	177	0,4	5906	0,7
Priroč	13457	3,9	13809	17,3	23625	25,0	60176	19,6	8040	26,3	5325	11,4	124432	13,8
Leposl	32718	9,5	25214	31,6	28182	29,8	115790	37,6	10419	34,1	31441	67,5	243764	27,0
Družb	1237	0,4	3531	4,4	9297	9,8	12176	4,0	1393	4,6	3221	6,9	30855	3,4
Religij	919	0,3	1157	1,4	2366	2,5	6306	2,0	1005	3,3	1166	2,5	12919	1,4
Ekono	108	0,0	410	0,5	1503	1,6	1959	0,6	284	0,9	60	0,1	4324	0,5
Pravo	36	0,0	199	0,2	1020	1,1	1030	0,3	136	0,4	108	0,2	2529	0,3
Medic	70	0,0	157	0,2	387	0,4	856	0,3	84	0,3	132	0,3	1686	0,2
Mate	951	0,3	765	1,0	657	0,7	1028	0,3	140	0,5	75	0,2	3616	0,4
Tehni	43	0,0	126	0,2	272	0,3	277	0,1	31	0,1	39	0,1	788	0,1
Umetn	700	0,2	1158	1,5	1683	1,8	2584	0,8	310	1,0	517	1,1	6952	0,8
Skupaj	345009	100,0	79828	100,0	94592	100,0	307671	100,0	30589	100,0	46574	100,0	904263	100,0

Največ knjig so si izposodili otroci do 15. leta starosti (38,15%), za njimi zaposleni prebivalci (34,02)%, sledijo študenti (10,46%), srednješolci (8,83%), upokojenci (5,15)% in nezaposleni prebivalci (3,38%).

Mladi so si izposojali predvsem otroške knjige (83,9%), segali pa so včasih po leposlovju za odrasle in poljudnih priročnikih, zelo redko pa po strokovnih knjigah drugih strok. Knjige za mladino so si izposojale tudi druge skupine članov, še zlasti zaposleni, najverjetneje za svoje otroke. Srednješolci so bili najpogostejši bralci leposlovja (31,6%), manj so si izposojali učbenike (18,4%) in priročnike (17,3%), ostale strokovne skupine pa obsegajo le 0,2% do 4,4% izposojenih knjig. Študenti imajo

podobne bralne navade kakor srednješolci: na prvem mestu je leposlovje (29,8%), potem priročniki (25,0%), na tretjem mestu pa so učbeniki (14,8%) in ostale strokovne skupine od 0,3% do 9,8%. Zaposleni so brali več leposlovje (37,6%) kakor študenti, pol manj priročnike, pogosto so si izposojali učbenike in knjige s področja družboslovja in humanistike (okoli 4%) in v podobni meri kakor družboslovje tudi vse ostale stroke skupaj. Tudi nezaposleni so si izposodili največ leposlovja, več so uporabljali priročnike in učbenike kakor zaposleni, pa tudi malce več ostale stroke. Upokojenci so brali predvsem leposlovje (67%), precej manj priročnike (11,4%) in podobno kot ostale kategorije uporabnikov knjige strokovnih področij.

Knjige namenjene otrokom in mladini (46,2%) so se največ izposojale, tudi glede na izvod, saj se je vsa pridobljena zbirka v enem letu obrnila 4,63 krat. Leposlovje za odrasle, ki ima drugo mesto med številom vseh izposojenih knjig (27,0%), ima tudi drugo mesto po obratu: zbirka leposlovja se je obrnila 3,15. Zaposleni so si izposodili največ leposlovnih knjig, 47,50%, osnovnošolci 13,42%, upokojenci 12,90%, študenti 11,56%, srednješolci 10,34% in nezaposleni 4,27%. Tretje mesto s 3,15 kratnim obratom vseh izvodov imajo poljudni priročniki, ki so tretji tudi po številu izposojenih knjig (13,8%).

Večje razlike med kategorijami članov so v izposoji učbenikov, pri drugih založniških programih pa odstopa le branje leposlovja pri upokojencih. Podobne rezultate beleži tudi raziskava *Knjiga in bralci IV*⁹⁴. Učbeniki so bili na četrtem mestu (5,4%). Največ so si jih izposojali dijaki, 29,92%, študenti 28,61%, zaostajali niso niti zaposleni (28,01%), osnovnošolci (7,84%), nezaposleni 4,51% in upokojenci 1,11%. Vsa zbirka novih učbenikov pa se je obrnila 2,92 krat.

Kako pridobiti in zadržati uporabnika knjižnice je danes morda manj pomembno vprašanje od vprašanja, kaj mu ponuditi. Nilson poroča, da je odločitev knjižnic za investiranje v znanje naredila knjižnice za pomembne.⁹⁵ Dobra je tista knjižnica, ki je organizirala celotno knjižnično zbirko kot učbenik, ki bralca vodi in usmerja v raziskovanju, ne pa tista, ki ponuja le nadomestek za znanje v obliki učbenika in priročnika. Tako organizirana knjižnica nima bolj ali manj pomembnih strokovnih področij in vsa področja obravnava kot pomembna za učenje. Ker se najbolj izposoja leposlovje, še zlasti nezahtevne literature, sklepamo, da knjižnice in uporabniki dojemajo leposlovje predvsem kot sprostitvev. Vsaj knjižnice bi ga morale ocenjevati z vidika osebne in osebnostne rasti in morda nezahtevno branje učinkovito izrabiti kot motivacijski vstop v razvijanje bralne kulture in vseživljenjske pismenosti. Tako priložnost jim dajejo tudi bralci, saj je izbira leposlovne knjige navadno težja od izbire strokovne, bralci pa zato pogosto iščejo in potrebujejo nasvet.

⁹⁴ Knjiga in bralci IV, 1999, str.29.

⁹⁵ Nilson, S.: A library for all times a future scenario.- V: A library for all times.-Molmo: Swedish National Council for Cultural Affaris, 1997, str. 9

3.5. SKLEP IN PRIPOROČILA

3.5.1. Bralna kultura na splošni ravni sprostitev in izobraževanja

V prvem delu smo pri pregledu zakonodaje in knjižničarskih priporočil ugotovili, da opredelita splošne knjižnice tudi kot pomembne javne službe lokalnih skupnosti, ki razvijajo bralno kulturo in vseživljenjsko pismenost. V drugem delu pa se je pokazalo, da so knjižnice zelo aktiven element bralne kulture, vendar z dostopnostjo informacij, knjižničnega gradiva in storitev ne prispevajo dovolj k njenemu razvoju na področju informiranja, izobraževanja in sprostitev; prej bi lahko zapisali, da knjižnice vzdržujejo njen nivo na že prepoznavni ravni⁹⁶.

Knjižnice tako ne ponujajo dovolj informacij tistim, ki po njih sprašujejo. Pridobile so povprečno 11 izvodov leksikonov in podobnih knjig na izposojevališče, čeprav je bilo že samih novih naslovov 27 med 39 izdanimi. Več gradiva ponujajo za izobraževanje in sprostitev, ko npr. odraslim namenijo 387 enot učbenikov in drugih strokovnih knjig in 240 leposlovnih knjig na izposojevališče. V okviru izobraževanja in sprostitev pa ne določijo dovolj učinkovito prioritete, kar kaže podatek, da so pridobile 154 izvodov priročnikov na posamezno izposojevališče in samo 156 izvodov vseh naslovov iz ostalih strokovnih področij. Podobno so ravnale pri leposlovju, kjer je bilo npr. 11 izvodov klasikov in 19 izvodov sodobnega leposlovja na izposojevališče, a kar 59 izvodov nezahtevnega leposlovja.

Uporabniki obiskujejo knjižnice predvsem zaradi izposoje leposlovja in praktičnega znanja, ne izkoristijo pa raznoličnosti knjižnične zbirke. K temu jih knjižnice tudi z nakupom knjig ne spodbujajo dovolj uspešno. Naslovi novih knjig niso prisotni v mreži izposojevališč na način, ki bi omogočal vabljivo in lahko dostopnost. Podatek, da je v pokrajini, ki naj bi zagotavljala čim popolnejšo zbirko izdanih naslovov, povprečno 72% naslovov vseh izdanih knjig, posamezno izposojevališče pa ima od 21% do 79% naslovov, opozarja, da so naslovi tudi z medknjižnično izposajo težko dosegljivi. V okviru razpoložljivih sredstev so knjižnice posvečale pozornost predvsem željam uporabnikov, a kljub temu tudi tu niso uspele uresničiti podobne dostopnosti naslovov za vse prebivalce v svoji mreži izposojevališč. Celotnim mladim obiskovalcem, ki so jim knjižnice namenile povprečno 210 izvodov na naslov, odraslim pa 73, niso mogle ustreči v vseh izposojevališčih, ker so bile prisiljene na račun dostopnosti posameznega naslova, krčiti število naslovov v posameznem izposojevališču.

Dostopnost naslovov se v izposojevališčih splošne knjižnične mreže zmanjšuje z njihovo zahtevnostjo. Večja je zahtevnost strokovnega področja, večja je verjetnost, da bo naslov prisoten le v večjih knjižnicah. Obvezni izvod pripomore, da so naslovi strokovnih knjig prisotni v pokrajini v povprečju

⁹⁶ Npr. ugotovitve raziskav Knjiga in bralci in raziskave o pismenosti učencev ali odraslih.

80,85% (od 51,21% pri tehniki do 92,16% pri umetnost). Na povečano dostopnost posameznega naslova vpliva tudi, ali ga je država subvencionirala, saj so ti naslovi prisotni nad 95%.

Nove knjige so prispevale 3,35% prirasta v knjižnično zbirko. Na dom izposojene knjige našega vzorca pa predstavljajo 4,14% od vseh 11 izposojenih enot knjižničnega gradiva na prebivalca. Ugotovili smo, da se novosti izposodijo v povprečju večkrat kot ostale enote knjižnične zbirke. Med uporabniki knjižnega gradiva najdemo vse starostne skupine prebivalcev, več mlajših kot starejših. Posameznik je dal prednost sprostitvi pred izobraževanjem, omejenemu izboru vsebine pred pestrostjo, verjetno pa tudi zato, ker ponudba ni omogočala lahkega izbora.

Tabela 35: Namembnost knjig, izdanih v letu 2000, njihova dostopnost in uporaba v splošnih knjižnicah

Založniški program	Naslovi znotraj celotne zbirke izdanih naslovov	Povprečje naslovov na pokrajino	Najvišji delež naslovov v pokrajini	Izvodov znotraj vseh pridobljenih izvodov	Izvodi na prebivalca	Izposoja na dom na prebivalca
Mladina	13,5 %	87,12	87,21	35,97 %	0,0454	0,2150
Učbeniki	24,7 %	58,12	69,34	6,68 %	0,0084	0,0207
Leksikoni	1,2 %	81,54	92,31	1,17 %	0,0015	0,0026
Priročniki	13,3 %	84,27	91,27	15,77%	0,0199	0,0553
Leposlovje	15,8 %	83,74	90,26	24,49 %	0,0300	0,1185
	Sub.naslovi	97,44	98,18		0,0040	
	Klasiki			0,89 %	0,0011	0,0012
	Poezija			2,24 %	0,0028	0,0021
	nezahtev.lep			4,91 %	0,0062	0,0452
	sodobni r.			1,46 %	0,0018	0,0052
Družbosl.	13,0 %	80,22	87,68	8,71 %	0,0110	0,0129
	Sub.naslovi	98,50	100,00		0,0024	
	vzorčni nsl			1,12 %	0,0014	0,0018
Religija	5,7 %	65,28	80,00	2,43 %	0,0031	0,0011
Ekonomija	2,7 %	60,23	72,94	0,69 %	0,0009	0,0008
Pravo	1,0 %	84,38	90,63	0,48 %	0,0006	0,0016
Medicina	1,8 %	51,21	77,59	0,25 %	0,0003	0,0003
Matematika	0,8 %	67,04	77,78	0,50 %	0,0006	0,0030
Tehnika	1,6 %	55,60	68,00	0,26 %	0,0003	0,0003
Umetnost	4,8 %	77,85	92,16	2,59 %	0,0033	0,0030
	Sub.naslovi	95,62	100,00	0,64 %	0,0008	0,0002
Skupaj	100,0 %	72,05	92,31	100,00 %	0,1262	0,4550

Interesna področja naših uporabnikov so omejena, knjižnična zbirka pa ne spodbuja izrazito k odkrivanju, raziskovanju. To stanje ima več možnih vzrokov:

Posamezna strokovna področja so lahko nezanimiva za obiskovalce knjižnic, če je novosti malo, kar velja še zlasti za majhna izposojevališča, kjer je svežih naslovov malo, zato ne morejo posodobiti zbirke. Izposojajo se stari naslovi, potencialni krog bralcev pa se vedno bolj oži. Posledice majhne izbire naslovov tudi večje število izvodov določenega naslova ne more odpraviti, zbirko celo še dodatno osiromašijo. Taka zbirka ne spodbuja izbire knjižničnega gradiva, pa tudi ne izločanja in se zato redki novi naslovi izgubijo med starimi. Višje je število naslovov v mreži osrednje knjižnice, bolj so dostopnosti. Ker pa je ponavadi ponudba novosti manjša od povpraševanja tudi v osrednjih knjižnicah, slabo deluje, če sploh, tudi medknjižnična izposoja. Poleg tega pa se za medknjižnično izposajo uporabniki redkeje odločajo, ker morajo sami plačati stroške poštne. Take knjižnice ne morejo biti ravno uspešne pri spodbujanju branja. Kakovostno razvijanje branja je za manjše knjižnice tudi dražje in zato pogosto manj ugodno za uporabnika. V socialno šibkih okoljih, kjer je navadno bralna kultura manj razvita, pa je plačevanje stroškov lahko tudi ovira pri obisku knjižnice, npr. članarina, stroški medknjižnične izposoje in podobno.

Knjižnice ne presegajo splošne ponudbe. Na to opozarja slabša dostopnost zahtevnejših strokovnih del in majhna uporaba. Knjižnice nagovarjajo uporabnika s splošnimi izobraževalnimi in sprostitvenimi potrebami, manj pozornosti posvečajo informacijskim, raziskovalnim, ustvarjalnim, estetskim in posebnim izobraževalnim potrebam. Nekatere tovrstne potrebe zadovoljujejo območne knjižnice, ostale pa ponujajo poljudno priročniško literaturo in učbenike, še zlasti izrazito na področju naravoslovnih znanosti. Knjižnična zbirka poudarja sicer humanistiko, a morda neprimerno glede na izposajo: zanimanje za strokovne literaturo opozarja, da morda humanistična in družboslovna literatura ni primerno predstavljena.

Knjižnice še niso ustrezno uveljavile kriterijev oblikovanja knjižnične zbirke, še zlasti ne glede upoštevanja potreb okolja, stopnje bralne pismenosti in razvijanja bralne kulture, in knjižnične zbirke še ne uporabljajo učinkovito kot element načrtnega sistematičnega razvoja bralne kulture in razširjanja znanja.

Knjižnice bi lahko bolj upoštevale sposobnosti prebivalcev svojega okolja in jih motivirale, da bi svoje sposobnosti uporabljali in razvijali, da bi knjižnico prepoznali kot koristno ustanovo. Za to pa ni dovolj, da so sodobne in da se znajo prilagajati, morajo biti tudi inovativne, ugotavlja v svoji nalogi Pehar⁹⁷. Izposoja nezahtevnega leposlovja opozarja, da se knjižnice prilagajajo željam uporabnikov, tudi tistih, ki so razvili navado, da si »slabe« knjige izposodijo v knjižnici, »dobre« pa kupijo za domače knjižne police. Z izposojenimi učbeniki se uresničuje izobraževalna vloga knjižnice, a veliko

⁹⁷ Pehar, I.: *Mogućnosti promicanja službi i usluga narodne knjižnice*. Magistarski rad. – Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2003.

izposojenih poljudnih priročnikov med študenti kaže, da morda pridobivajo znanje na »priročen« način; vsekakor pa je uporaba (zahtevne) strokovne literature (pre)nizka, morda tudi zaradi slabše bralne pismenosti.

Tabela 36: Zbirka prirasta knjig in njena uporaba

Namembnost	% naslovov	% izvodov	Izvod/naslov	Izvod/izposoja	Obrat
Mladina	13,5	35,97	210	352	4,63
Učbeniki	24,7	6,68	21	65	2,93
Leksikoni	1,2	1,17	75	11	2,01
Leposlovje	15,8	24,49	122	240	3,97
Priročniki	13,3	15,77	93	154	3,15
Stroka	31,4	15,77	40	156	1,60
Skupaj	100,0	100,0			3,61

999 naslovov osmih strokovnih področij so knjižnice pridobile v 39.915 izvodih ali 15,92% vseh pridobljenih naslovov. Naslov so kupile povprečno v 40 izvodih, na vsako od 256 izposojevališč povprečno 156 izvodov. Vsaka enota se je izposodila na dom povprečno 1,60 krat (matematika 2,89 krat, medicina 2,63 krat, ekonomija 2,51 krat, religija 2,12 krat, pravo 2,09 krat, družboslovje 1,41 krat, tehnika 1,19 in umetnost 1,09 krat).

Polovico manjšo zbirko naslovov leposlovja (503) so knjižnice pridobile v 61.416 izvodih. Naslov ima v knjižnicah povprečno 122 izvodov, v vsakem izposojevališču povprečno 240 izvodov. Vsaka enota je bila na dom izposojena povprečno 3,97 krat.

Iz primerjave teh dveh skupin vidimo, da so knjižnice lahko vzrok in posledica za bralno kulturo, kakršno smo dobili iz uporabe novih knjig. Strokovne knjige so se izposojale manj kot leposlovne, a upoštevati moramo, da imajo strokovne knjige navadno daljši rok izposoje. Učbeniki, denimo, ki so na zadnjem mestu po številu izvodov, so na četrtem mestu po izposoji na izvod, tudi leksikoni so se glede na število izvodov dobro izposojali, strokovne knjige pa so vendarle pristale na zadnjem mestu.

3.5.2. Knjižnična nabavna politika podpira kvantiteto v bralni kulturi

Knjižničarju, ki izbira knjižnično gradivo za knjižnično zbirko, danes nihče več ne zapiše strokovnih priporočil, kakršna so bila Pirjevčeva⁹⁸, da manjvredno leposlovje ne sodi v splošno knjižno. Knjižničar naj bi vedel, zakaj je naslov prisoten v eni knjižnici, ne pa v drugi, ali zakaj kakšnega naslova ni. Zaradi preobilice gradiva ni mogoče financirati nakupa gradiva v smislu »škodli ne, koristi pa še lahko kdaj«, knjige bi bile predrage, če se ne bi uporabljale. Izbor gradiva je nujen in je najbolj izpostavljena dejavnost, ki se lahko hitro spremeni v cenzuro. Knjižničarji v preteklosti niso imeli težav. Kupovali so tisto malo, kar je ponujal trg, kamor pa politično oporečni naslovi navadno niso prišli. Danes, ko je prisiljen izbirati, v bojazni, da uvaja cenzuro, se raje odpove strokovnim načelom in kupuje tudi tisto, kar ne podpira sodobnih družbenih ciljev knjižnice.

Ne moremo se znebiti vtisa, da se knjige izbirajo še vedno zelo pogosto po oceni "všeč mi je" in "ljudje jo bodo radi brali", "zakaj" pa se ne vprašajo. Knjižničar se lahko tako odloča tudi zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, ne samo zaradi neznanja, ko daje prednost gotovi uporabi pred morebitno koristnostjo. Če imamo v mislih cilje, postane oblikovanje knjižnične zbirke zahtevno. Odgovornost za »neekonomičnost« poslovanja knjižnice, ko nabavlja gradivo, ki ga malokdo potrebuje, ni le stvar knjižničarja. Odgovornost bi moral prevzeti tudi ustanovitelj oziroma financer.

Knjižnice brez izbora gradiva ne bi bile knjižnice. Opredeljuje jih tako kot jih hramba gradiva in značilna posredovalna vloga tega gradiva. Buckland⁹⁹ pravi, da mora biti uporabnik seznanjen z zapisanim poslanstvom in cilji knjižnice, ki jih knjižnica uresničuje s primerno oblikovano knjižnično zbirko. Podobno razmišljajo tudi drugi avtorji, npr. Baker in Wallace¹⁰⁰. Stephens¹⁰¹ poroča o

⁹⁸ Pirjevec, D.: Knjižnice in knjižničarsko delo. 1940, str. 131.

⁹⁹ Buckland, M. K.: Library services in theory and context, 1988, str. 159.

¹⁰⁰ Baker, S. L. & K. L. Wallace: The responsive Public library.-2.ed. Englewood: Libraries Unlimited, 2002

Avtorici obravnavata upravljanje knjižnične zbirke in pri tem navajata pomen poznavanja potreb okolja in izbira gradiva, ki vpliva na uporabo, vključujoč vse elemente izbora: vsebino, žanr, format, popolnost, slog in privlačnost, veljavnost, jezik, prepoznavnost avtorja in naslova, bralno stopnjo, opremo.

Predlagata zapis nabavne politike (str. 248-250) po načelu vprašanj:

Komu služi knjižnična zbirka? Odražati mora potrebe lokalne skupnosti.

Kakšno gradivo je izbrano? Čemu sledi z nabavno politiko in kaj bo uporabnikom dosegljivo po drugih poteh, z medknjižnično izposajo, sodelovalno nabavo.

Kdaj delavci sprejmejo odločitev o nabavi? Dobra zbirka povečuje zadovoljstvo, uporabo gradiva, prihrani čas delavcem, prostor na policah, daje prostor tehnologiji.

Od kod gradivo prihaja? Založniki posredniki, dar, nakup...

Zakaj je gradivo izbrano? Kriteriji, tudi svoboda izbire.

Kako so uporabniki vključeni v izbor?

Vključena naj bi bilo: odgovornost za storitve in vlogo knjižnic, in še: politika dvojnic in rokov izposoje; popularnost avtorjev; popularnost žanrov; cena, oblika; gradnja zbirke, ki zadovoljuje kratkoročne potrebe, zahteve prebivalcev in dolgoročne potrebe skupnosti.

pozitivnem učinku načrtovanja politike in prakse razvijanja knjižnične zbirke, ki so ga opazile knjižnice, ko so načrtno oblikovale nabavno politiko: poročale so o pozitivnih učinkih na področju prepoznavanja potreb, določanja ciljev in prioritet, opredelile so svoje vloge, več so sodelovale med seboj, centralizirale so nabavo določenega gradiva v mreži (npr., referenčno gradivo so nabavljale za pokrajinsko knjižnico, zato da so pridobile sredstva za dodatne izvode na drugih področjih), jasnejši kriteriji nabavne politike pa so pomagali oblikovati tudi preglednejše finančno načrtovanje. Veliko knjižnic je tedaj spremenilo obliko in vrsto gradiva, ker so opredelile nove ciljne potrebe, npr. gradivo za mladostnike, za starostnike, druge pa so opazile spreminjanje svoje vloge na področju vseživljenskega učenja, izobraževanja in na drugih področjih. Pomembna ugotovitev knjižnic je bila: Lahko izbiramo in ne moremo delati več kot smo doslej.

3.5.3. Politika potrebuje vizijo bralne kulture

Politika prepočasi uresničuje socialno vlogo knjižnic. Knjižnice jemlje kot posrednike znanja in informacij, ne sprejema pa jih kot dejavnike izenačevanja možnosti, ne uveljavlja jih v socialni politiki. Kulturna politika tudi nima sprejetih standardov za splošne knjižnice v smislu razvojnih ciljev, uveljavljanja dostopnosti knjižničnih storitev za vse, priznavanja drugačnosti, oblikovanja zbirke glede na potrebe prebivalcev, omogočanja uporabe računalniške opreme, prijaznega poslovanja itd.

Stanje ni ne dobro ne slabo, a terja vso pozornost vseh odgovornih. V informacijski družbi smo, tam smo tako razviti kot nerazviti, pravi Moore¹⁰², zaman pa govorimo o dobri strategiji razvoja družbe, če ne sprejemamo bralne pismenosti kot temelj. Prav tako zaman govorimo o razvoju bralne pismenosti, če ne vključimo v razvoj dostopnosti knjižnic. Že omenjena raziskava bralne pismenosti¹⁰³ opozarja tudi na to, da se pridobljene spretnosti lahko izgubijo in da se ne pridobijo samo v šoli. Ne moremo računati, da bomo kot informacijska družba uspešni brez knjižnic, kjer se stika brezmejni svet informacij v urejeni ponudbi. Redke so države razvitega sveta, ki ne bi imele knjižnic, še zlasti splošnih za pomemben element razvoja, za nujno infrastrukturo vsake lokalne skupnosti.

Pravni in finančni temelj delovanja splošnih knjižnic nista pretirano ljubezniva do splošnih knjižnic. Veliko obljubljata, veliko manj realizirata. Zakon o knjižničarstvu določa, da mora občina organizirati splošno knjižnično dejavnost na svojem območju in jo financirati v skladu s programom, ki ga pripravi osrednja knjižnica, sprejme pa občina. Program naj bi upošteval potrebe prebivalcev občine in splošna

¹⁰¹ Stephens, A. K. : The public library planning process: Its impact on collection development policies and practices. V: Public library collection development in the information age.- New York, London: The Haworth Press, 1998, str. 15-23.

¹⁰² Moore, N.: The information society, 2002.

¹⁰³ Znanje in izobraževanje v Sloveniji, 2001, str. 38.

strokovna priporočila za racionalno organizacijo knjižnične dejavnosti (standardi za splošne knjižnice), če je potrebno tudi s postopnim razvojem (normativi). Država skrbi za knjižnično dejavnost s sofinanciranjem nakupa knjižničnega gradiva, računalniške opreme, urejanja prostora in določenih storitev na območju knjižničarske pokrajine, ostali pretežni del pa financira občina¹⁰⁴.

Pa se zapleta marsikje, pogosto na področju financiranja, s čimer nas knjižnice seznanjajo preko javnih občil. Nove občine se spopadajo s stroški, ki jim jih zaračunavajo sedežne občine osrednje knjižnice za opravljanje knjižnične dejavnosti. Kjer niso opravili delitvenih obračunov in kjer dvomijo v pravičen izračun stroškov, s plačilom odlašajo ali pa dogovorjene deleže znižujejo. Včasih občina sploh ne plačuje in se izgovarja, da tudi država ni opravila vseh svojih obveznosti do občine in do splošnih knjižnic. Financiranje območnih knjižnic je tudi težko, ker so za sedežno občino prevelike, druge občine pa se otepajo sofinanciranja.

Še zmeraj je pridobivanje denarja glavna skrb direktorjev¹⁰⁵. Finančne težave rešujejo po svojih sposobnostih in možnostih, pogosto neuspešno ali na ravni ohranjanja glave nad vodo. Nekateri se knjižnicam v drugih občinah celo z veseljem odpovedujejo, čeprav so na njihovem dogovorjenem območju. Direktorji redko ali nikoli ne pošljejo svoj letni knjižnični program državi. Oblikujejo ga po nareku države, v njenih zneskih in po njenih merilih. Do svojih občin so direktorji manj pozorni oziroma bolj zahtevni. Od njih navadno zahtevajo izvedbo programa po standardu, ne pa po predračunu občine oziroma po njenih zmogljivostih. Ko občine ne zmorejo ali nočejo prevzeti vsega bremena za posodobitev in razvoj, so knjižnice v precepu. Nekateri tvegajo, zaidejo v spore z občinami, v spore z lastnimi delavci, ki se ne strinjajo z načinom reševanja problematike, kar še dodatno zaplete situacijo v škodo uporabnika, navadno pa koristi financerju, da lahko odloži plačilo še za nekaj časa.

Komu je pravzaprav mar za knjižnice? Odgovorimo si zato še enkrat:

Zakaj potrebuje država knjižnice?

- Informiranje državljanov;
- Vseživljenjsko razvijanje vsakršne pismenosti, tudi bralne;
- Promocija narodove ustvarjalnosti;
- Ohranjanja in razvijanja identitete;
- Vključevanje v globalno družbo;
- Spodbujanje ustvarjalnosti in aktivnosti;
- Dvigovanje izobrazbenega nivoja;
- Uveljavljanje razvojnih sprememb;
- Knjižnice so zvoniki in minareti demokratične družbe.

¹⁰⁴ Zakon o lokalni samoupravi. - Uradni list RS, 1994, št. 57.

¹⁰⁵ Med drugim tudi zato, ker imajo z lastnimi sredstvi več možnosti, da pridobijo sredstva na razpisu Ministrstva za kulturo, ki jih uveljavlja kot kriterij za pridobivanje točk. To načelno ne bi bilo sporno, če ne bi bilo vsem znano, da se večina sredstev pridobi z zaračunavanjem storitev neposrednemu uporabniku. Omenili pa smo že večkrat neugodne učinke tega na dostopnost knjižnične dejavnosti oziroma gradiva.

Zakaj potrebuje lokalna skupnost knjižnico?

- Knjižnica je podoba demokratičnosti lokalne skupnosti;
- Knjižnica predstavlja lokalno skupnost in njeno ustvarjalnost;
- Uveljavlja razvojne cilje lokalne skupnosti;
- Širi in razvija pismenost;
- Zadovoljuje socialne potrebe posameznikov in skupin¹⁰⁶;
- Tehnološki in komunikacijski razvoj: preizkušanje novosti, učenje uporabe ter dostopnost;
- Rast elektronskega založništva, razvoj spletnih strani;
- Novi načini uporabe informacij: delo v parih, skupinsko ali individualno z različnimi viri hkrati;
- Specialne zbirke in storitve: poglobljeni študij, učinkovit dostop do ciljnih potreb (npr., prva pomoč, lokalne informacije, socialne, poslovne, turistične in okolje varstvene informacije, pravni nasveti);
- Gospodarnost: prihranek časa, denarja, psihičnega in fizičnega napora za posameznika in skupine;
- Hranjenja knjižničnega gradiva;
- Vzdrževanje knjižničnega gradiva: ekonomičen dostop za daljši čas;
- Širok dostop in izbor: ena knjižnica ni nobena, je le vhod v drugo;
- Omogočanje iskanja;
- Reproduciranje: avtorske pravice.

Zakaj potrebuje občan knjižnico?

- Neomejen dostop do informacij;
- Svoboda izbire;
- Enakost;
- Nevtralen prostor: lahko je to, kar je in lahko je, kar želi biti;
- Pomoč pri reševanju problema: opredelitev problema, iskanje, vrednotenje in predstavitev informacij;
- Svetovanje: pri izboru, uporabi, vrednotenju in predstavitvi informacij;
- Izobraževanje: za samostojno uporabo knjižnice, njenega gradiva in informacijskih virov;
- Izobraževanje za uporabo elektronskih virov in oblikovanje lastne spletne strani ter urejanje virov;
- Uporaba sodobne tehnologije;
- Socialni stiki;
- Motivacija;
- Ideje;
- Sprostitev;
- Uživanje

Knjižnica je skupna korist, tudi ko je individualna. Zato je stvar politike, ki ji mora omogočati pogoje, da bo uspešna in učinkovita pri doseganju skupnih ciljev: aktivni, kritični državljani, ki delujejo odgovorno v skladu s svojimi potrebami in interesi ter zahtevami družbe.

¹⁰⁶ Informacijske: podatkovne, bibliografske, tematske, usmerjevalne informacije. Raziskovalne: širjenje metodologije znanstvenega dela in njegove uspešnosti. Izobraževalne: formalno in neformalno, vse-življenjsko izobraževanje. Kulturne: kulturni razvoj. Socialne: uveljavljanje enakih možnosti. Gospodarske: širjenje možnosti ustvarjanja in zaposlitve, manjšanje stroškov pri izmenjavi informacij in uporabi specialnih zbirk. Sprostitutvene: druženje, ustvarjanje.

3.5.4. Knjižničarji in založniki razvijajo bralno kulturo s pomočjo države

Pozitivne učinke razvijanja bralne kulture kot smo že ugotovili zagotavljata obvezni izvod in subvencionirane izdaje. Obvezni izvodi niso nadomestilo za nakup, ampak so predvsem zagotovilo za dostopnost in za kritično vrednotenje ustvarjalnosti, tudi založniške. Knjižnice niso pomembne le za uporabnika, ampak tudi za avtorja in založnika. Drabble¹⁰⁷ ugotavlja na področju leposlovja, da nudijo bralcu in pisatelju prostor za eksperimentiranje in odkrivanje. Le malo posameznikov kupi neznanega avtorja, še zlasti ne v trdi vezavi, preden ga ne spozna v knjižnici: z izposojjo si avtor in založnik pridobita tudi popularnost. Knjižnice bi lahko tudi s svojim vplivom prispevale, da bi založbe omejile tiskanje bestsellerjev in tako sodelovale pri ustvarjanju raznoličnosti ponudbe v založniških programih. Pomembno pa je, da knjižnice pri tem podpira politika. Najprej seveda s tem, da ji ni pomembno samo število izposojenih knjig, ampak tudi kaj berejo člani knjižnice, da ne ocenjuje uspešnosti knjižnic samo po številu izposojenih enot.

Knjižnice ne morejo zadovoljiti vseh potencialnih potreb prebivalcev ob vsakem času, morajo pa se temu cilju čim bolj približati. Ta prizadevanja lahko uresničujejo le s pomočjo dobrih založniških programov in s sodelovanjem z založniki. Povezovanje knjižničarjev in založnikov ni pomembno le zaradi njunih medsebojnih koristi, ampak tudi zaradi ciljev države, ki jih želi doseči na področju bralne kulture. Zato bi morda morali prisluhniti predlogom založnikov in knjižničarjev, da se davek na knjigo ukine, sredstva pa se vložijo v razvoj bralne kulture z izboljšanjem pogojev nastajanja kakovostnih knjig, dostopnosti, promocije in uporabe knjig.

Ni dovolj, da založniki jemljejo knjižnice kot dobrega kupca, sprejeti jih morajo za soustvarjalca in zagovornika svojih programov. Tako nalogo jim nalaga tudi zakon, svojo nalogo pa bi bolje opravile, če bi tudi založniki kakovostno opravljali svoje delo ne samo do izdaje knjig, ampak tudi kasneje. Založbam bi se vlaganje v predstavljanje novosti (knjige v tisku, katalogi, revije, anotirani seznam, kakor tudi v predstavljanje založniških programov in informativno izobraževanje o tematskih strokovnih področjih) obrestovalo. Sodelovanje knjižnic na založniških sejmih in prireditvah prav tako koristi obema, ker spoznavata potrebe in načine dela drugega. Založniki bi morali, denimo prisluhniti potrebam knjižnic in oblikovati program za posebne potrebe skupin prebivalcev: e-knjige, zvočne knjige, knjige z velikim tiskom, knjige iz lahkih materialov, broširane knjige. Od knjižnic bi dobili predloge za prevode, ponatise in teme slabo pokritih strokovnih področij.

Pomoč države bi morala biti vsekakor namenjena tistim aktivnostim in oblikam sodelovanja, ki razvijajo bralno kulturo in jo razširjajo. Najprej pa jo mora opredeliti. Ali je taka, kakršna je, zadostna?

¹⁰⁷ Drabble, M. : Foreword. - V: Managing fiction in libraries. Ur. M. Kinnell. - London: Library Association Publishing, 1991, str. vii.

3.5.5. Priporočamo

Oprelitev nabavne politike splošnih knjižnic.

Določitev temeljne zbirke najmanjše krajevne knjižnice.

Povečanje izbire naslovov.

Omogočanje in spodbujanje kroženja naslovov v knjižnični mreži.

Sodelovanje knjižnic pri oblikovanju in izvajanju nabavne politike.

Pa tudi:

Izboljšanje predstavljanja knjižničnega gradiva:

- Popolnejša vsebinska obdelava gradiva (poleg vsebine, tudi njen namen in zahtevnost: ključne besede, povzetki).
- Predstavljanje kakovostnega zahtevnejšega gradiva (priporočilne razstave, tematske predstavitve različnih oblik, pogovori, klubi bralcev, informativni priporočilni sezname z anotacijami, svetovanje, pomoč pri izbiri in podobno).
- Za uporabnike zanimiva ureditev knjižnične zbirke, ki odkriva nova področja, povezave med področji, menjavanje posebne ponudbe in podobno.
- Popolna predstavitev lokalnih knjižničnih zbirk v katalogih.
- Dostopnost vzajemnega kataloga.
- Predstavitev knjižničnih zbirk na spletnih straneh knjižnice.
- Izraba domoznanskega gradiva za popularizacijo branja in razvijanje raziskovanja.
- Informacijsko opismenjevanje uporabnikov.

Izboljšanje kroženja knjižničnega gradiva:

- Brezplačna dostopnost (tudi brezplačno članstvo) vseh osnovnih storitev v vseh izposojevališčih na območju osrednje knjižnice ne glede na občinsko pripadnost uporabnika.
- Povečanje dostopnosti medknjižnične izposoje z opustitvijo neposrednega plačevanja stroškov poštne.
- Omogočanje izposoje z eno člansko izkaznico (najmanj) v vsakem izposojevališču na območju osrednje knjižnice.
- Omogočanje vračanje izposojenega gradiva v vsakem izposojevališču na območju osrednje knjižnice, ne glede na mesto izposoje znotraj območja osrednje knjižnice.
- Namestitev nabiralnikov za vračanje gradiva zunaj odpiralnega časa knjižnice.
- Omogočanje uporabe storitev na daljavo.
- Povečanje kolekcijske izposoje na lokacije posameznih ciljnih skupin.
- Povečanje menjavanje zbirk gradiva med izposojevališči.
- Razvijanje dela s ciljnim skupinami.
- Ponudba nadstandardnih (plačljivih) storitev, npr., vračanje na domu, pripravo selektivnih bibliografij.
- Predstavljanje značilnosti knjižnice.